



#10 (38), 2018 część 5

Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe

(Warszawa, Polska)

Czasopismo jest zarejestrowane i publikowane w Polsce. W czasopiśmie publikowane są artykuły ze wszystkich dziedzin naukowych. Czasopismo publikowane jest w języku polskim, angielskim, niemieckim i rosyjskim.

Artykuły przyjmowane są do dnia 30 każdego miesiąca.

Częstotliwość: 12 wydań rocznie.

Format - A4, kolorowy druk

Wszystkie artykuły są recenzowane

Każdy autor otrzymuje jeden bezpłatny egzemplarz czasopisma.

Bezpłatny dostęp do wersji elektronicznej czasopisma.

Zespół redakcyjny

Redaktor naczelny - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

Rada naukowa

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet Warszawski)

#10 (38), 2018 part 5

East European Scientific Journal

(Warsaw, Poland)

The journal is registered and published in Poland. The journal is registered and published in Poland. Articles in all spheres of sciences are published in the journal. Journal is published in **English, German, Polish and Russian.**

Articles are accepted till the 30th day of each month.

Periodicity: 12 issues per year.

Format - A4, color printing

All articles are reviewed

Each author receives one free printed copy of the journal

Free access to the electronic version of journal

Editorial

Editor in chief - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

The scientific council

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet Warszawski)

**Dawid Kowalik (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**
**Peter Clarkwood(University College
London)**
Igor Dzedzic (Polska Akademia Nauk)
**Alexander Klimek (Polska Akademia
Nauk)**
**Alexander Rogowski (Uniwersytet
Jagielloński)**
Kehan Schreiner(Hebrew University)
**Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**
Anthony Maverick(Bar-Ilan University)
**Mikołaj Żukowski (Uniwersytet
Warszawski)**
**Mateusz Marszałek (Uniwersytet
Jagielloński)**
**Szymon Matysiak (Polska Akademia
Nauk)**
**Michał Niewiadomski (Instytut
Stosunków Międzynarodowych)**
Redaktor naczelny - Adam Barczuk

1000 kopii.

**Wydrukowano w «Aleje Jerozolimskie
85/21, 02-001 Warszawa, Polska»**

**Wschodnioeuropejskie Czasopismo
Naukowe**

Aleje Jerozolimskie 85/21, 02-001
Warszawa, Polska

E-mail: info@eesa-journal.com ,

<http://eesa-journal.com/>

**Dawid Kowalik (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**
**Peter Clarkwood(University College
London)**
Igor Dzedzic (Polska Akademia Nauk)
**Alexander Klimek (Polska Akademia
Nauk)**
**Alexander Rogowski (Uniwersytet
Jagielloński)**
Kehan Schreiner(Hebrew University)
**Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**
Anthony Maverick(Bar-Ilan University)
**Mikołaj Żukowski (Uniwersytet
Warszawski)**
**Mateusz Marszałek (Uniwersytet
Jagielloński)**
**Szymon Matysiak (Polska Akademia
Nauk)**
**Michał Niewiadomski (Instytut
Stosunków Międzynarodowych)**
Editor in chief - Adam Barczuk

1000 copies.

**Printed in the "Jerozolimskie 85/21, 02-
001 Warsaw, Poland»**

East European Scientific Journal

Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warsaw, Po-
land

E-mail: info@eesa-journal.com ,

<http://eesa-journal.com/>

СОДЕРЖАНИЕ

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Бондаренко Є.В. ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-МОВЛЕННСВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ СУДНОВОДІВ У ХОДІ ПОЗААУДИТОРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	4
Войчун О.В. ДИНАМІКА ОПЕРАЦІЙНО-ДІЯЛЬНІСНОГО КОМПОНЕНТУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ АКТИВНОСТІ СТУДЕНТІВ В ХОДІ ПРОВЕДЕННЯ ТРЕНІНГУ З КОМАНДОУТВОРЕННЯ.....	10
Грибанова О.Є. ЗБАГАЧЕНЕ СОЦІАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНЕ СЕРЕДОВИЩЕ КОЛЕДЖУ ЯК УМОВА ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ЕКОНОМІСТІВ.....	15
Досужий В.А. НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ІНТЕГРАЦІЇ БЕЗПЛОТНИХ АВІАЦІЙНИХ СИСТЕМ В НАЦІОНАЛЬНИЙ ПОВІТРЯНИЙ ПРОСТІР США.....	19
Кожушкіна Т.Л. РОЛЬ КУЛЬТУРИ МІЖСОБИСТІСНОЇ ВЗАЄМОДІЇ У МАЙБУТНІЙ ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНОГО КОЛЕДЖУ.....	22
Столяр А.А. МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ТУРИЗМОЗНАВЦІВ ДО УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	27
Чхало О.Н. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ФОРМ ОБУЧЕНИЯ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ СТУДЕНТОВ ФАРМАЦЕВТИЧЕСКОГО ФАКУЛЬТЕТА.....	31

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Козова І.Л. ПОРІВНЯННЯ РІВНЯ ТРИВОЖНОСТІ СТУДЕНТІВ МЕДИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ, ЩО НАВЧАЛИСЬ ЗА РІЗНИМИ НАВЧАЛЬНИМИ СИСТЕМАМИ ТА ВИВЧЕННЯ ЙОГО ВПЛИВУ НА МОТИВАЦІЮ УЧІННЯ.....	35
Волинець Н.В. ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДІАГНОСТИКИ ТА КОНСУЛЬТУВАННЯ ПЕРСОНАЛУ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ З ПРОБЛЕМОЮ ПЕРЕЖИВАННЯ ОСОБИСТІСНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ.....	42

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Нгозун Н. Ф., ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ СИНТАКСИЧНОГО ЗВ'ЯЗКУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ.....	49
Джумагазієва Н. ПРИРОДА В РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРНОЙ ПУБЛИЦИСТИКЕ КОНЦА XIX ВЕКА.....	53
Кость Степан А. ЛЬВІВСЬКІ «SYGNAŁY» (1933-1934) У КОНТЕКСТІ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ПОРОЗУМІННЯ.....	58
Курінна Н.С., Юрчак Г.М. ФІЛОСОФСЬКА ПАРАДИГМА РОМАНІСТИКИ ЮРІЯ КОСАЧА: АНТРОПОЦЕНТРИЧНИЙ АСПЕКТ.....	62
Левченко О.О. НЕОРОМАНТИЧНІ СКЛАДОВІ НОВЕЛІСТИКИ МИХАЙЛА КОЦЮБІНСЬКОГО.....	68
Сафонова М.А. РОССИЯ В ЖИЗНИ И ТВОРЧЕСТВЕ ГЕКТОРА ХЬЮ МАНРО: ВЗГЛЯД ПИСАТЕЛЯ И ЖУРНАЛИСТА.....	72

ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ

Михайловський Р. КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ДУХОВНОЇ БЕЗПЕКИ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ.....	78
--	----

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Bondarenko E.V.

*teacher of the "English department №2"
National University "Odessa Maritime Academy"*

*Бондаренко Євгенія. Володимирівна.
викладач кафедри «Англійської мови №2»
Національного Університету
«Одеська Морська Академія»*

FORMATION OF PROFESSIONAL AND SPEECH COMPETENCE OF FUTURE NAVIGATORS IN THE CONTEXT OF THE EXTRACURRICULAR WORK ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-МОВЛЕННЕВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ СУДНОВОДІВ У ХОДІ ПОЗААУДИТОРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Abstract. Modern labour market sets requirements not only for professional training but also for the level of personal development of future specialists. Today, higher education institutions are trying to pay more attention not only for professional training, but also facilitate their self-development. In this case, the extracurricular work of students becomes more significant. This article deals with features and means of the extracurricular work of future navigators. The subject of the "extracurricular work of future navigators" is represented as a necessary component of the educational process during which the cadet independently performs tasks for mastering the professional lexical minimum of navigation and creative work of a professional nature. An extracurricular work in English classes for professional purposes reflects student's classwork with that it must correspond to certain requirements to achieve the most effective results.

Keywords: *extracurricular work, classwork, future navigators, professional training, educational process.*

Анотація. Сучасний ринок праці висуває вимоги не тільки до фахової підготовки, але й до рівня особистісного розвитку майбутніх фахівців. Сьогодні вищі навчальні заклади намагаються приділяти більше уваги не лише професійній підготовці, а й сприяти їх саморозвитку. У зв'язку з цим неабиякої значущості набуває позааудиторна діяльність студентів. У поданій статті розкрито особливості та засоби позааудиторної навчально-виховної діяльності майбутніх судноводіїв. Розкрито сутність поняття «позааудиторна діяльність майбутніх судноводіїв» як необхідної складової навчально-виховного процесу, протягом якої курсант самостійно виконує завдання на оволодіння професійним лексичним мінімумом судноводіння та творчі роботи професійного характеру. Позааудиторна робота з іноземної мови за професійним спрямуванням віддзеркалює аудиторну роботу студентів, при цьому вона має відповідати певним вимогам для досягнення максимально ефективних результатів.

Ключові слова: *позааудиторна діяльність, аудиторна робота, майбутні судноводії, професійна підготовка, навчально-виховний процес.*

Постановка проблеми. Сучасний ринок праці висуває вимоги не тільки до фахової підготовки, але й до рівня особистісного розвитку майбутніх фахівців. Сьогодні вищі навчальні заклади намагаються приділяти більше уваги не лише професійній підготовці, а й сприяти їх саморозвитку. У зв'язку з цим набуває важливості позааудиторна діяльність студентів. Неабиякої значущості цей вид навчально-пізнавальної праці студентів має у професійній підготовці майбутніх судноводіїв. Пріоритетним стає формування у курсантів професійно-мовленнєвої компетентності у поза аудиторний час. Вирішення цього завдання впливає на оптимізацію діяльності фахівців морського профілю, формування у них не лише професійно значущих знань, а й соціальної, соціокультурної, науково-пізнавальної компетентностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових джерел (Т. Децюк, А. Дударенко, О. Зуб, В. Коваль, І. Когут, У. Ляшенко, С. Мунтян, О. Смалько) свідчить, що позааудиторна діяльність у вищих навчальних закладах є одним з ефективних засобів оптимізації професійної підготовки майбу-

тніх фахівців у такому важливому аспекті, як формування їхньої професійно-мовленнєвої компетентності.

Різні аспекти зазначеної проблеми розглядалися в таких напрямках: вивчення системи навчально-виховних впливів на особистість майбутнього фахівця (Р. Абдулов, Л. Петриченко, І. Соколова); дослідження прийомів активізації професійного розвитку та саморозвитку студентів (О. Гаврилук, М. Донченко, І. Карпова, В. Коваль); висвітлення методів формування творчих та управлінських умінь студентів (Ж. Рудницька, А. Садикова, Н. Сердюк).

Засоби навчання іноземної мови у ході позааудиторної діяльності студентів у вищих навчальних закладах розкрито у роботах А. Беляєва, Л. Лужник, Е. Кравченко, О. Обдалова, Н. Скрипник. Окрім цього, методи організації позааудиторної діяльності в процесі професійної підготовки майбутніх фахівців морського профілю висвітлено в роботах С. Барсук, О. Заболотської, В. Захарченка, І. Сокол, О. Сморочинської, О. Фролової та ін..

Мета статті. Метою статті є розкрити засоби організації поза аудиторної діяльності майбутніх

судноводіїв, завданнями: висвітлити сутність поняття «позааудиторна діяльність», засоби організації позааудиторної діяльності, які прицільно впливають на ефективність формування професійно-мовленнєвої компетентності майбутніх судноводіїв.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукових джерел щодо організації позааудиторної діяльності студентів у вищих навчальних закладах свідчить, що це поняття розкривалося як психологічний феномен (А. Петровський, К. Платонов, О. Леонтьєва, С. Рубінштейн) та як засіб активізації професійно-особистісної позиції майбутнього фахівця, його знань, компетенцій, якостей (А. Алексюк, С. Архангельський, Ю. Бабанський, В. Безпалько, П. Підкасистий).

Зокрема, у педагогічному словнику поняття «позааудиторна робота» відображається як система спеціально організованих занять, пізнавальних і виховних заходів, метою яких є поглиблення та розширення знань, отриманих в умовах навчального процесу, формування творчих здібностей, наукових інтересів, різноманітних умінь і навичок [6].

Науковець Л. Петриченко визначає позааудиторну роботу як систему навчально-виховних заходів, що є невід'ємною складовою навчального процесу підготовки майбутніх фахівців [7].

М. Донченко трактує позааудиторну роботу як процес, у котрому реалізуються виховання, освіта та розвиток студентів та який позитивно впливає на творчість майбутніх фахівців і дає їм змогу для самореалізації у майбутній професійній діяльності [3].

На думку науковця В. Коваль, система позааудиторної виховної роботи студентів у вищих навчальних закладах включає таке: самостійну навчальну роботу, культурно-дозвілєву діяльність за інтересами, роботу із самоосвіти задля підвищення майбутньої професійної діяльності. Науковець акцентує увагу на тому, що самостійна робота – це є самопідготовка до аудиторних занять (наприклад, підготовка повідомлень, написання рефератів, курсових робіт тощо) [4].

Дослідниця Л. Онучак розуміє позааудиторну роботу як будь-яку діяльність, яка не має відношення до навчальної програми та яка сприяє навчанню поза межами аудиторного часу [5].

Позааудиторна робота є важливою частиною при вивченні англійської мови за професійним спрямуванням у вищих навчальних закладах. Позааудиторна робота з іноземної мови за професійним спрямуванням віддзеркалює аудиторну роботу студентів; при цьому вона має відповідати певним вимогам для досягнення максимально ефективних результатів. Позааудиторна робота базується на володінні навичками та вміннями, які вони отримують у ході аудиторних занять. Головна задача викладача – спрямувати студентів на використання всіх умінь, які вони здобувають у ході аудиторної роботи, а також оволодіти навичками розвивати свої знання. За таких умов окреслений вид роботи може позитивно впливати на навчальну діяльність студентів.

Стосовно позааудиторної роботи у ході вивчення іноземною мови, дослідниця А. Беляєва підкреслює декілька головних її функцій, а саме: *навчальна* (формування та вдосконалення мовленнєвих компетенцій, поглиблення, розширення та закріплення матеріалу, що вивчається); *розвивальна* (впливає на розвиток мислення, уваги, пам'яті майбутніх фахівців); *виховна* (формування впевненості та готовності до професійної діяльності); *діагностувальна* (визначення рівня ефективності навчання та рівня володіння студентами іншомовною компетентністю); *оцінювальна* (отримання результатів студентів у процесі позааудиторної діяльності); *мотиваційна* (створення позитивної атмосфери в процесі навчання, творчого підходу до вивчення іноземної мови) [1].

Систему організації позааудиторної виховної роботи представлено у працях таких науковців: Г. Андрєєвої, Н. Василенко, О. Винославської, Н. Волкової, В. Герасимчук, І. Дичківська, А. Джуринський, В. Єлманова, Л. Кондрашової, Т. Куриленко, Н. Лавриченко, А. Ліфєрова, Л. Марисової, О. Олексюк, Н. Опало, І. Охріменко, А. Ржевської, Г. Софінська, С. Шихальова.

Привертає дослідницьку увагу думка науковців І. Дичківської та С. Шихальнової щодо методів позааудиторної діяльності студентів, що сприяють індивідуалізації та інтенсифікації навчального процесу: *проблемно-пошукові методи* (застосування цих методів спонукає до проведення самостійних досліджень, підвищує мотивацію у вивченні нового чи пройденого матеріалу та сприяє розвитку логічного мовлення); *метод проектного навчання* (застосування проектних методів з використанням широкого дидактичного матеріалу); *метод колективної розумової діяльності* (використання зазначених методів сприяє інтелектуальному розвитку, прояву творчих здібностей, удосконалення комунікативних навичок, формування вмінь працювати в групі тощо); *метод застосування новітніх інформаційно-комунікаційних технологій* (спонукання студентів до використання новітніх технологій навчання, а саме сайтів, мультимедійних пристроїв та тренінгових технологій) [2].

Вивчення наукових джерел дозволяє визначити сутність поняття «позааудиторна діяльність майбутніх судноводіїв» як необхідної складової навчально-виховного процесу, протягом якої курсант самостійно виконує завдання на оволодіння професійним лексичним мінімумом судноводіння та творчі роботи професійного характеру, спрямовані на активізацію знань специфіки судноводіння в основних видах мовленнєвої діяльності, а також програмує засоби власної професійної освіти і самовдосконалення.

Організація позааудиторної діяльності курсантів у вищих навчальних закладах, а саме морських, здійснюється за такими основними напрямками: участь у студентських наукових конференціях, участь у Всеукраїнських олімпіадах, участь у дискусійних та розмовних клубах, участь у майстер-класах тощо.

Отже, позааудиторна діяльність з англійської мови за професійним спрямуванням майбутніх судноводіїв є ефективною для підвищення рівня сформованості їхньої професійно-мовленнєвої компетентності. У процесі самостійної позааудиторної діяльності з курсантами викладач реалізує певні завдання, при цьому йому слід враховувати специфіку діяльності саме в позааудиторний час. На відміну від аудиторних занять, у студентів є більше часу на виконання запропонованих викладачем завдань, окрім цього, є можливість приділяти особливу увагу конкретним морським професійним темам.

На заняттях з англійської мови за професійним спрямуванням у вищих навчальних закладах, а саме морського профілю, аудиторні часи не дають у повній мірі можливості викладачам та курсантам охопити всі важливі моменти, які стосуються їхньої майбутньої професійної діяльності. Для продуктивної роботи майбутніх судноводіїв у інтернаціональних екіпажах необхідно вміти спілкуватися на достатньому рівні з офіцерами, роботодавцями, партнерами, представниками органів контролю безпеки життєдіяльності та професійної діяльності на морі, власниками суден та портовими працівниками. Тому майбутній фахівець судноводіння має застосовувати та демонструвати свої глибокі знання з англійської мови та вміти спілкуватися з людьми різних культур, пізнавати їхні традиції, застосовуючи лише англійську мову загального вжитку.

На жаль, у ході аудиторних годин з навчальної дисципліни «Англійська мова за професійним спрямуванням» у викладача не має можливості присвятити більше часу розмовним темам. У форматі проведеного нами формуючого експерименту на базі Національного університету «Одеська Морська Академія» у позааудиторний час курсантам пропонується взяти участь у розмовному клубі «Maritime English Speaking Club» (MESCC). Участь у розмовному клубі була запропонована курсантам першого та другого курсів.

Термін «клуб» (від англійського *club*) означає кружок або групу. Розглядаючи поняття клуб, маємо змогу дійти висновку, що це є об'єднання людей, які збираються за загальною метою та інтересами. Говорячи про клуб у вищому навчальному закладі, слід підкреслити, що студенти збираються разом і серед них є один лідер – викладач. У вищих навчальних закладах існує багато різноманітних клубів, а саме: *студентський, спортивний, дискусійний, інтелектуальний, науковий, художній, студентського обміну* та інші.

Проаналізувавши види клубів, ми пропонуємо такий вид клубу, в якому студенти будуть вчитися відкритості, обміну думками, критично та креативно мислити, практикувати англійську мову. При цьому курсанти не турбувалися, що допустили серйозні помилки, вони вчать прислухатися до думки інших, у них виховується толерантність, готовність допомогти, відповідальність, творчий підхід до вирішення професійних завдань тощо. Такий клуб ми назвали «розмовний клуб».

Розмовний клуб передбачає динамічну взаємодію, інтеракцію між усіма учасниками клубу. Цю діяльність організовує та спрямовує викладач-куратор. Процес навчання у форматі розмовного клубу передбачає унікальний педагогічний підхід, який повністю відрізняється від традиційних методів навчання. У процесі функціонування такого клубу викладач виступає як порадник, фасилітатор навчально-виховної діяльності, перевірка знань має більш гнучкий характер, матеріал з практичної граматики подається синтезовано з лексичним матеріалом. Зокрема, викладач розширює індивідуальний лексичний професійно зорієнтований фонд знань студентів (лексичний мінімум), розвиває вміння в аудіюванні, говорінні, читанні, письмі, вчить практикувати навички усного мовлення з носіями англійської мови тощо.

Метою функціонування розмовного клубу у вищих навчальних закладах морського профілю є об'єднання курсантів задля підвищення їхньої професійно-мовленнєвої компетентності, формування мотивації навчання, зміни ставлення до навчання з негативного до активно-позитивного, залучення курсантів до групової роботи, співпраця з іншими курсантами та створення реалістичних ситуацій, які будуть віддзеркалювати можливі випадки на судні у їхній майбутній професійній діяльності, спонукаючи до самооцінки та самореалізації в умовах групової форми навчання.

Для ефективної діяльності розмовного клубу основною задачею викладача є:

- створення реальних професійних ситуацій;
- використання різних технологій навчання (кейс стаді, інтерактивні ігри, відео, аудіо та фото матеріали тощо);
- навчити працювати у парах;
- залучати усіх учасників розмовного клубу до навчально-мовленнєву ситуацію;
- чітко розподіляти роботу між учасниками розмовного клубу.

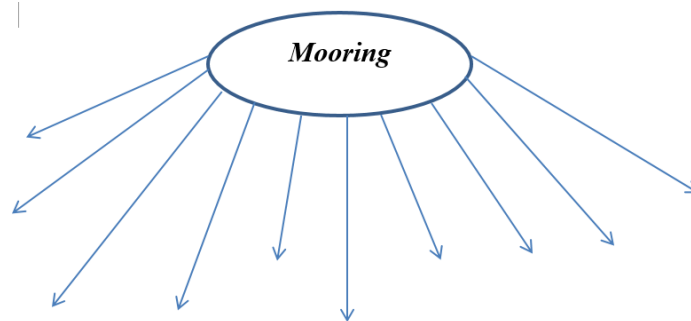
Заняття з англійської мови за професійним спрямуванням у ході розмовного клубу спрямовані на вдосконалення професійних навичок та вмінь. Потрапляючи на судно, курсант (кадет) повинен мати базові знання, які допоможуть йому уникнути неприємних ситуацій. Він повинен знати: використання технічних засобів судна, несення вахти, управління та маневрування судном, основні команди при різних ситуаціях, дії в надзвичайних ситуаціях, планування рейсу, планування переходу, робота з документацією, забезпечення безпечності людського життя на морі та вимоги щодо охорони морського навколишнього середовища.

Але засідання розмовного клубу спрямовані не лише на накопичення професійно-лексичних мінімумів, а й на вдосконалення англійської мови загального вжитку. Протягом засідань курсанти обговорюють повсякденні теми, з якими вони зіштовхуються за кордоном.

Участь у розмовному клубі можуть брати курсанти різних курсів, але він розроблений нами для

курсантів першого та другого курсів. Тематика розмовного клубу поділена на дві частини: перша частина включає вивчення англійської мови загального вжитку –general English за темами *At The Airport, At the Hotel, Police Office, Shopping, Illness/Diseases etc.* Друга частина містить професійні теми *Interview, AB responsibilities, Safety Equipment, Fire-fighting equipment, Mooring Operation etc.*, які допомагають курсантам другого курсу підготуватися до співбесіди у кріюінгах. Усі частини спрямовані на формування фонетичних, лексичних та граматичних навичок, а також умінь читання, говоріння, аудіювання та письма на базі матеріалу загальної та професійно спрямованої тематики.

Наприклад, у процесі функціонування розмовного клубу «Maritime English Speaking Club» нами використовувалися вправи і завдання, які формували лексичні навички курсантів, навички аудіювання та говоріння; ці вправи були спрямовані на вживання слів, термінів за спеціальністю. Розроблені вправи для розмовного клубу були також спрямовані на розвиток діалогічного та монологічного мовлення, на уміння опрацьовувати автентичні професійно-орієнтовані матеріали: тексти, відео та аудіо.



Вправа 2. Мета вправи: перевірка розуміння лексичних одиниць на слух. Тип вправи: некомунікативна, репродуктивна. Вид вправи: правильне застосування лексичних одиниць (прийменників) з опорю на аудіо інформацію. Режим виконання: індивідуально, письмово. Інструкція: заповніть речення прийменниками, які почуєте з відео уривку.

Well, fact a professional mooring operation is a kind missing link in the overall nautical chain. Today there is little information _____ or international regulations available _____ mooring lines winches or bollards strange when you consider that a lot _____ incidents happen during mooring operation.

Опрацювання відео матеріалів професійного спрямування на засіданнях розмовного клубу наблизило курсантів до реальних ситуацій на морі, розвивало логічне мислення, підвищувало рівень сформованості комунікативних умінь, вдосконалювало зорову пам'ять. У ході роботи з відео матеріалами значна увага приділялася аудіюванню (розуміння, відтворення інформації у складанні діалогів та ситуацій, тренування мовних одиниць за ключовими словами). На засіданні розмовного клубу викладач пропонував курсантам другого курсу відео матеріал за темою “*Mooring*”. Типи вправ були направлені на розвиток комунікативних умінь, навичок читання та письма. Засідання розмовного клубу “*Missing Link. Improving the Mooring Process*” складалося з двох частин: перегляд відео та виконання на його основі комплексу вправ [10]. Наприклад:

Вправа 1. Мета вправи: перевірка та введення нових лексичних одиниць. Тип вправи: ознайомлюваний. Вид вправи: перевірка лексичних знань за темою. Режим виконання: усно. Інструкція: напишіть слова та словосполучення зі словом (швартування)

Movement _____ a badly moored vessel can result _____ expensive damage _____ cranes manifolds or other vessels. A ship breaking loose _____ its moorings is a nightmare _____ all ports. A professional mooring process could not only reduce incidents, it can also save time, money and cut _____ on emissions.

Вправа 3. Мета вправи: перевірка розуміння основних лексичних одиниць з відео. Тип вправи: некомунікативна, продуктивна. Вид вправи: виділення ключових іншомовних еквівалентів з уривка. Режим виконання: індивідуально, письмово. Інструкція: прослухайте уривок уважно та заповніть англійські еквіваленти словосполучень.

тілесне ушкодження	
викликаний з-за тросів	
помилка обладнання	
виникає під час швартовних операцій	
зменшувати події	
непрофесійні люди	
утягти в що-небудь	
безпечна операція	
добрий зв'язок	
крайня причина	

Вправа 4. Мета вправи: перевірка розуміння переглянутого відео матеріалу. Тип вправи: комунікативна, продуктивна. Вид вправи: перевірка проглянутого уривка та закріплення лексичних одиниць. Режим виконання: групова робота, робота в парах, усно. Інструкція: дайте відповіді на запитання, прослухайте уривок уважно та заповніть англійські еквіваленти словосполучень

1. *When will safe mooring start?*
2. *What should be composed before mooring operation?*
3. *Who is usually responsible for the safe mooring?*
4. *What is the maximum angle of all lines?*
5. *How should the spring lines be placed?*

Вправа 5. Мета вправи: перевірка граматичних навичок курсантів. Тип вправи: умовно-комуніка-

тивна, продуктивна. Вид вправи: використання граматичних конструкцій. Режим виконання: індивідуально, письмово та усно. Інструкція: складіть свої речення із словосполученнями, запропонованими у третій вправі.

Make up your own sentences. Use the word combinations from exercise 3.

Вправа 6. Мета вправи: перевірка накопичених знань курсантів. Тип вправи: умовно-комунікативна, репродуктивна. Вид вправи: використання граматичних конструкцій з модальним дієсловом (**Must**). Режим виконання: індивідуально, в парах, письмово та усно. Інструкція: заповніть таблицю: що моряк обов'язково має здійснити, а що не має робити під час швартової операції.

<i>Must do</i>	<i>Mustn't do</i>

Вправа 7. Мета вправи: перевірка розуміння переглянутого відео матеріалу та закріплення лексичних одиниць. Тип вправи: некомунікативна, продуктивна. Вид вправи: перевірка проглянутого уривка та закріплення лексичних одиниць. Режим виконання: групова робота, усно. Інструкція: дайте відповіді на запитання, прослухайте уривок уважно та заповніть англійські еквіваленти словосполучень.

Save mooring starts at sea with a (хороша підготовка) and precise calculation of the forces on (лебедки), bollards and lines. All components (об'єднуватися в) the mooring plan. Sometimes made by a terminal but in all cases the captain is responsible for the safe mooring. A professional plan (обґрунтований на) four rules:

1) *All the lines (не повинно перевищувати) a vertical angle of 30 degree, therefore the horizontal distance (від клюза) to (кнехту) is twice the vertical distance ;*

2) *The second the spring lines should (розподілити паралельно судна) as possible;*

3) *The third (прутиский швартов) are most effective when connected square to the vessel if the optimal angles cannot be realized, (будь ласка, пам'ятайте, що) this will have a significant effect on the (швартова система);*

4) *The last rule lines should work together to ensure that the forces are spread over the lines they should (мати однакову характеристику) have the same characteristics so one and two and three and four same function same specs.*

Вправа 8. Мета вправи: перевірка інтеріоризованих лексичних одиниць з переглянутого відео матеріалу. Тип вправи: некомунікативна, репродуктивна. Вид вправи: перевірка проглянутого уривка та закріплення матеріалу. Режим виконання: парна робота, усно. Інструкція: прослухайте уривок уважно та поєднайте слова з їх дефініціями.

<i>Breast lines</i>	<i>Keep forward part of the ship against the dock</i>
<i>After spring</i>	<i>Usually run through the centerline chock and run aft of the ship.</i>
<i>Bow line</i>	<i>Usually these lines run from the stern forward and prevent the ship from surging aft.</i>
<i>Stern line</i>	<i>Usually these lines run from the aft and prevent the ship from surging forward.</i>
<i>Forward spring</i>	<i>Usually run out from the bow and stern and occasionally amidships. These lines hold the ship alongside the dock.</i>

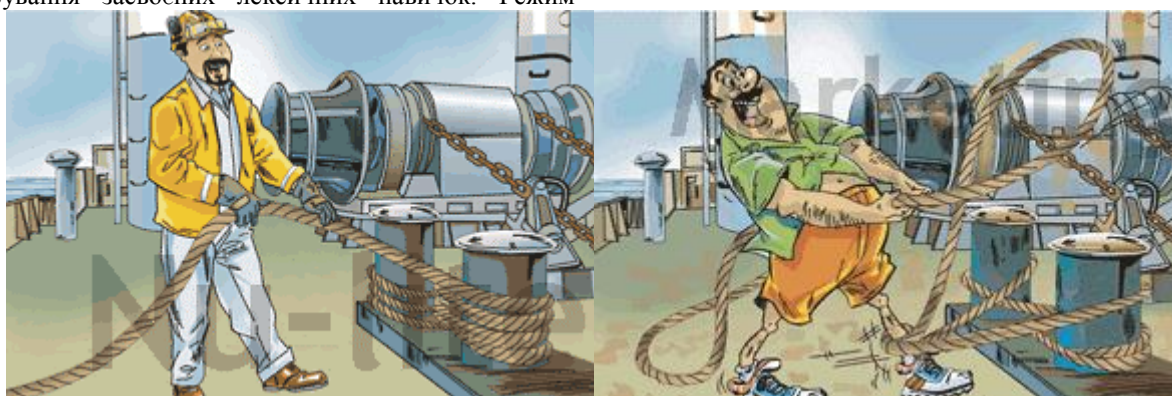
Вправа 9. Мета вправи: ознайомлення курсантів з професійним матеріалом за конкретним уривком з відео. Тип вправи: некомунікативна, репродуктивна. Вид вправи: отримання важливої професійної інформації від досвідчених моряків. Режим

виконання: індивідуально, письмово. Інструкція: прослухайте чотирьох досвідчених моряків та заповніть таблицю, запишіть поради кожного у таблицю щодо ефективної швартової операції.

<i>Speaker 1</i>	<i>Speaker 2</i>	<i>Speaker 3</i>	<i>Speaker 4</i>

Вправа 10. Мета вправи: розвиток комунікативних умінь, умінь працювати у парах та розробляти ситуації. Тип вправи: комунікативна, рецептивно-репродуктивна. Вид вправи: правильне застосування засвоєних лексичних навичок. Режим

виконання: усно, в парах. Інструкція: проаналізувати два малюнки, порівняти їх, знайти головні відмінності.



В основу методики експериментального навчання у позааудиторний час покладено принципи вдосконалення мовленнєвої діяльності та перспективності. На кожному етапі позааудиторної роботи курсанти наближалися до самостійного продуктивно-комунікативного пошуку: від аудіювання, говоріння, аналізу відео матеріалів, складання власних висловлювань, до розробки презентацій у програмі (PowerPoint), представлення повідомлень, вирішення різних питань стосовно їхньої професійної діяльності, описання фотографій та складання на їх основі діалогів або ситуацій. Робота з курсантами у позааудиторний час не передбачає традиційного контрольного оцінювання, на відміну від аудиторних занять. Викладач використовував різноманітні форми та методи проведення занять, які позитивно вплинули на мотивацію, самостійність, ініціативність, цілеспрямованість курсантів.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок . Поняття «позааудиторна діяльність майбутніх судноводіїв» доцільно розуміти як необхідну складову навчально-виховного процесу, протягом якої курсант самостійно виконує

завдання на оволодіння професійним лексичним мінімумом судноводіння та творчі роботи професійного характеру, спрямовані на активізацію знань специфіки судноводіння в основних видах мовленнєвої діяльності, а також програмує засоби власної професійної освіти і самовдосконалення. У процесі формування експерименту нами використовувалися вправи і завдання, які формували лексичні навички курсантів, навички аудіювання та говоріння; ці вправи були спрямовані на вживання слів, термінів за спеціальністю. Розроблені вправи для розмовного клубу були також спрямовані на розвиток діалогічного та монологічного мовлення, на умінь опрацьовувати автентичні професійно-орієнтовані матеріали: тексти, відео та аудіо.

Перспективи дослідження полягають у розкритті технології формування соціокультурної компетентності майбутніх фахівців морського профілю, їхньої професійної мобільності.

Список використаної література

1. Беляева А. Управление самостоятельной работой студентов / А. Беляева // Высшее образование в России. – 2003. – № 6. – С. 105-109.

2. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології / І.М. Дичківська. – К.: Академвидав, 2004. – 351 с. 3. Коваль В.Ю. Система позааудиторної діяльності студентів вищих навчальних закладів / В.Ю. Коваль // С.
3. Донченко М.В. Професійно-педагогічна підготовка майбутніх вчителів у позааудиторній роботі у вищих навчальних педагогічних закладах України (друга половина ХХ ст.): Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / М.В. Донченко ; Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С.Сковороди. – Х., 2004. – 22 с
4. Коваль В.Ю. Система позааудиторної діяльності студентів вищих навчальних закладів / В.Ю. Коваль // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: «Педагогіка, психологія, соціологія». – 2009 – № 6. – С. 19–23 [Електронний ресурс] http://vuzlib.com.ua/articles/book/24386-Sistema_pozaauditorno%D1%97_d%D1%96jal/1.html
5. Онучак Л.В. Педагогічні умови організації самостійної позааудиторної роботи студентів економічних спеціальностей: Автореф. дис. канд. пед. наук. – К., 2002. – 18 с.
6. Педагогічний словник / за ред. М.Д. Ярмаченка. – К. : Пед. думка, 2001. – С. 167.
7. Петриченко Л.О. Система поза аудиторної роботи, спрямованої на підготовку майбутнього вчителя до творчої діяльності / Л. Петриченко // Гуманізація навчально-виховного процесу. – Випуск LI. – 2010. – С. 33-40.
8. Скрипник Н.С. Позааудиторна діяльність студентів вищих навчальних закладів : сутність, структура й особливості / Н.С. Скрипник // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. – 2012. – Вип. 27 (80). – С. 566-571
9. Шихальова С.В. Впровадження нових інформаційних технологій у процес вивчення іноземних мов / С.В. Шихальова // Педагогічний пошук. – 2002. – № 4. – С. 27–28.
10. Відео матеріал «Missing Link. Improving the Mooring Process» - <https://gcaptain.com/mooring-video-european-harbour/>

Voychun O. V.

teacher of the department of theory and methodology of physical culture, faculty of physical education and sports, V.O. Sukhomlynskyi Mykolaiv National University

Войчун Олена Вікторівна

викладач кафедри теорії і методики фізичної культури, факультету фізичного виховання та спорту, Миколаївського Національного Університету імені В.О. Сухомлинського

DYNAMICS OF OPERATIONALACTIVITY COMPONENT OF CIVIL ACTIVITY OF STUDENTS DURING THE TRAINING ON TEAM BUILDING ДИНАМІКА ОПЕРАЦІЙНО-ДІЯЛЬНІСНОГО КОМПОНЕНТУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ АКТИВНОСТІ СТУДЕНТІВ В ХОДІ ПРОВЕДЕННЯ ТРЕНІНГУ З КОМАНДОУТВОРЕННЯ

Summary: The article demonstrates the dynamics of the operational activity component of students' civic activity, which makes it possible to create an actual model for forming the student's civic activity by means of student self-government. The effectiveness of the influence of the conducted training on the positive dynamics of the operationalactivity component of the student's civic activity is proved. The conclusionsgive an opportunity to build correctlyprospects for further development in this direction.

Key words: *civic activity, society, operational activity component, students, personality, student self-government.*

Анотація: В статті продемонстровано динаміку операційно-діяльнісного компонента громадянської активності студентів, що дає можливість створити актуальну модель формування громадянської активності студентів університету засобами студентського самоврядування. Доведено ефективність впливу проведеного тренінгу на позитивну динаміку операційно-діяльнісного компонента громадянської активності студентів. Зроблені висновки у статті, дають можливість правильно побудувати перспективи подальшого розвитку в цьому напрямі.

Ключові слова: *громадянська активність, суспільство, операційно-діяльнісний компонент, студенти, особистість, студентське самоврядування.*

Постановка проблеми. Удосконалення будь-якого суспільства неможливе без систематичної та цілеспрямованої роботи щодо розвитку і становлення кожної особистості. Але досягти зрілості як особистість людина здатна лише через громадянське бачення світу, через оцінку усього, що відбувається навколо, з позицій власної активної участі та відповідальності за ті процеси, що проходять у

суспільстві. Реформа освіти ставить проблему виховання громадянина на перше місце, оскільки добре відомою з незаперечною істиною: аби демократія стала реальністю життя, потрібна зацікавленість людей у досягненні суспільно важливих цілей; відповідальність за долю суспільства як за свою власну.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Організаційні аспекти самоврядування студентів,

проблеми їхньої соціалізації та самореалізації, становлення студентів як суб'єктів життєтворчості окреслено в дослідженнях І. Беха, Т. Бондар, Т. Буяльської, Л. Вовк, М. Гриньової, О. Дубасенюк, І. Зязюна, А. Капської, М. Красовицького, В. Моргуна, В. Радула, Н. Тарасевич, В. Троцько та інших. Мета і завдання студентського самоврядування розглянуто в працях І. Аносова, Д. Мехонцева, О. Невмержицької, М. Полякова, В. Яблонського та ін.), самоврядні об'єднання – в працях В. Гаспаряна, М. Григор'єва, Г. Троцько, Л. Шеїна та ін.

Стан громадянської активності сучасного українського суспільства в цілому і молоді, зокрема та процес її формування розглядалися у працях О. Басніна, О. Бойчука, І. Голіної, О. Кіндратця, Л. Шангіної, Т. Саврасової-В'юн, В. Соколова, Л. Сокурянської, З. Резніченко, М. Шкрєбця та інших дослідників. Особливої актуальності набувають дисертаційні дослідження українських та російських науковців Д. Акімова, С. Беленцова, Н. Волобоевої, Л. Семенюк, С. Тетерського, О. Шамича, в яких розкриваються взаємозалежності рівня розвитку громадянської активності й ініціативності особистості та громадянського суспільства.

Наукова новизна. Стаття присвячується визначенню рівня операційно-діяльнісного компонента, під час формування громадянської активності студентів університету засобами студентського самоврядування на сучасному етапі українського державотворення.

Формування цілей статті. Визначені критерії, рівні та показники сформованості громадянської активності студентів університету було покладено в основу розробленої нами програми діагностичної оцінки сформованості кожного з компонентів громадянської активності для вирішення другого завдання констатувального експерименту.

Виклад основного матеріалу. В умовах цивілізаційних процесів виникає потреба в особистості, яка б була соціально активною, компетентним фахівцем, високопрофесійним лідером з особистісними якостями, затребуваними на світовому ринку праці, такими як: ініціативність, громадянська активність, управлінська компетентність, чесність, відкритість, цілеспрямованість, відповідальність, самоорганізованість, прагнення до самовдосконалення і саморозвитку та ін. Теоретичні дослідження й емпіричний досвід переконують, що цьому насамперед сприяє участь у студентські роки в діяльності самоврядних організаціях, що дозволяє виховати названі якості та розкрити потенціал майбутнього громадянина. Звісно, сьогодні не існує іншого суспільного інституту, який міг би виконати це завдання належним чином більш якісно і продуктивно, ніж інститут освіти.

О.Б.Плига виділяє громадянську активність як одну з форм суспільної активності, спрямовану на

реалізацію інтересів соціальних груп у сфері суспільних відносин і громадського життя, яка регулюється правовими нормами держави. До форм громадянської активності О.Б.Плига включає: участь у виборах, у об'єднаннях, у місцевому самоврядуванні, громадянська ініціатива, акти громадянської непокори, громадянські слухання [3].

В.О.Сухомлинський розглядає громадянську активність як внутрішню спрямованість особистості, що здатна впливати на побудову та розвиток гуманного суспільства, її зрілу самодіяльність, що пов'язана з реалізацією національних інтересів. Він виділив основні форми прояву громадянської активності: правова, політична і моральна [4].

Т.В. Безверха, розглядає громадянську активність як внутрішнє прагнення до діяльності, що спрямоване на здійснення будь-якої суспільної мети, як важливу умову розвитку державотворення, акцентує увагу на залежності рівня громадянської активності від стану розвитку змісту національної ідеї [1].

Громадянська активність – накопичення досвіду реальних соціально значимих справ, участь у суспільних об'єднаннях й акціях, спрямованих на захист прав громадян, зміцнення правопорядку [2].

Під громадянською активністю студента у нашому дослідженні будемо розуміти комплекс особистісних якостей і рис характеру, що є основою особливого способу мислення та спонукальною силою повсякденних дій, вчинків, поведінки. Цими якостями є такі: патріотична самосвідомість, відповідальність і мужність, суспільна ініціативність, готовність трудитися для розквіту Батьківщини, захищати її, підносити її міжнародний авторитет; повага до Конституції, законів української державності, висока правосвідомість, досконале знання державної мови, повага до традицій та історії рідного народу, дисциплінованість, працьовитість, творчість, піклування про природу, фізична досконалість і моральна чистота, гуманність, висока культура міжнародного спілкування.

Структуру громадянської активності студентів визначаємо як сукупність компонентів (когнітивно-інформаційного, мотиваційно-ціннісного, операційно-діяльнісного та результативно-рефлексивного).

Операційно-діяльнісний компонент громадянської активності включає способи здійснення соціально-перетворюючої діяльності; створення власних соціальних проектів, проведення благодійних акцій, пошукової роботи, моделювання ситуацій, що дозволяють реалізовувати цивільні права і свободи, форми політичної участі у громадському житті.

Характеристику рівнів операційно-діяльнісного компонента громадянської активності можна бачити в таблиці 1.

Критерії та рівні сформованості операційно-діяльнісного компоненту громадянської активності студентів.

Рівнісформованості	Характеристика
Недостатній	Відмовляється від виконання завдань або ж відразу, або ж після перших труднощів. Виконувані дії не усвідомлені; спостерігається невміння проводити аналіз та самоаналіз діяльності, бідність засобів, що обираються, невміння приймати рішення та визначати перспективи діяльності, потреба у постійному управлінні з боку викладача.
Початковий	Пропоновані викладачем завдання виконує в повному обсязі, проте без ініціативи та ентузіазму; діяльність має репродуктивний характер. Виконує завдання лише за наявності особистісно значимого стимулу (бали для рейтингу чи оцінка) та постійних консультацій і контролю викладача чи члена студентського самоврядування. Виконувані дії частково усвідомлені, діяльність носить репродуктивний характер, цілеспрямованість дій нестійка, проведення самоаналізу діяльності поверхове, слабке бачення перспективи.
Достатній	Дії цілеспрямовані й результативні, характеризуються усвідомленістю, раціональним їх виконанням з урахуванням специфіки отриманого завдання, діяльність епізодично носить креативний характер. Виконувані дії частково усвідомлені, проте цілеспрямованість дій нестійка, присутнє проведення самоаналізу діяльності. Поверхове бачення перспективи.
Креативний	Дії цілеспрямовані й результативні, характеризуються усвідомленістю. Присутнє прогнозування результату і наслідків, раціональне виконання дій, діяльність повністю ініційована та носить творчий характер. Характеризується вмінням ефективно взаємодіяти навіть із незнайомими людьми в нових ситуаціях та самостійно здійснювати вибір найефективнішої форми комбінування методів і засобів для розв'язання практичних завдань.

Рівень сформованості операційно-діяльнісного компоненту громадянської активності студентів ВНЗ визначали за допомогою спостережень (за аудиторною та поза аудиторною діяльністю студентів), бесід, методу незалежних характеристик, те-

сткування, анкетувань студентів першого курсу а також за допомогою діагностичного опитувальника (див. Додаток 1).

Результати сформованості операційно-діяльнісного компоненту громадянської активності студентів університету можна бачити в таблиці 2:

Таблиця 2.

Результати сформованості операційно-діяльнісного компоненту громадянської активності студентів(в абсолютних числах, %)

Групи	Рівні							
	Недостатній		Початковий		Достатній		Креативний	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
конт	47	25	102	54,3	29	15,4	10	5,3
експер	45	24,1	104	55,6	32	17,1	6	3,2

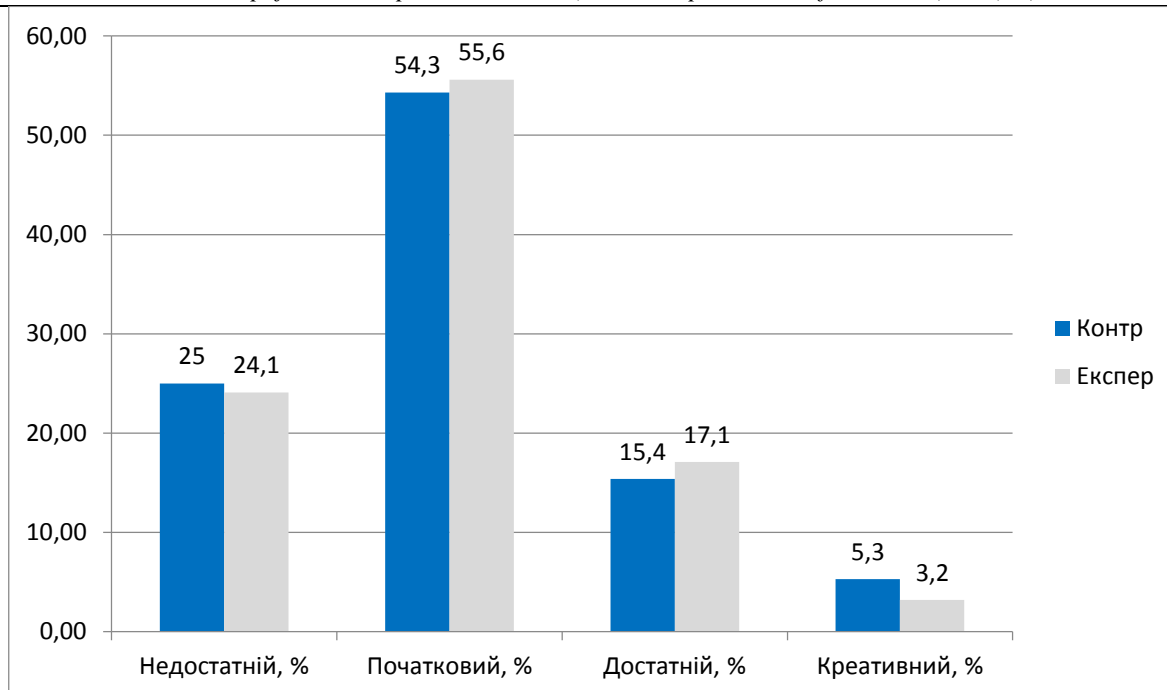


Рис. 1 Сформованість операційно-діяльничого компоненту громадянської активності студентів університету перед початком тренінгу (%)

Однією з проблем в системі роботи студентського самоврядування є відсутність налагодженої комунікації (за умови співпраці протягом року) між головами та членами студентських рад різних факультетів, хоча було помічено, що в окремих малих групах вони виявляють дружні взаємостосунки, наявні взаєморозуміння, довіра й підтримка ініціатив.

Другою проблемою є відсутність у студентів університету відчуття кореляції (співвіднесення) загальної мети чи завдань студентського самоврядування (наприклад, «зміни до кращого стану молоді в місті») із індивідуальними цілями чи завданнями кожного з них. Зазначені проблеми свідчать про недостатній рівень операційно-діяльничого компоненту громадянської активності студентів ВНЗ.

Для вирішення зазначених проблем та підвищення рівня операційно-діяльничого компоненту громадянської активності студентів університету нами були проведені тренінги для учасників студентського самоврядування. В ході проведення тренінгу були визначені два завдання та розроблена про-

гра їх розв'язання. Завдання звучать так: 1. Познайомити студентів, сприяти виробленню умінь для конструктивної комунікації. 2. Сформувані умінь співвідносити власну, індивідуальну ціль із командними, глобальними, тобто суспільними.

Пріоритетність у вирішенні зазначених завдань надавалася:

- командному духу, формуванню дружніх стосунків;
- командній взаємодії
- системі зовнішніх (міжгрупових) комунікацій;
- актуалізації спільної мети;
- кореляції особистих цілей з командними
- визначенню своєї ролі в команді
- підвищенню особистої мотивації
- довірі, почуттю безпеки в групі.

На тренінгу були присутні 187 студентів студентів ВНЗ. Таймінг тренінгу з підвищення рівня операційно-діяльничого компоненту громадянської активності студентів можна бачити в додатку 2, а динаміку операційно-діяльничого компоненту – в таблиці 3.

Таблиця 3

Динаміка операційно-діяльничого компоненту громадянської активності студентів університету на початку і після завершення тренінгу(в абсолютних числах і в %)

Рівень	Показники							
	ЕГ		ЕГ		КГ		КГ	
	На початку		Після завершення		На початку		Після завершення	
	Осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Недостатній	45	24,1	30	16	47	25	42	22,3
Початковий	104	55,6	108	57,8	102	54,3	104	55,3
Достатній	32	17,1	39	20,9	29	15,4	31	16,5
Креативний	6	3,2	10	5,3	10	5,3	11	5,9

Як бачимо, початковий рівень в контрольних групах змінився лише на 2,2 % (з 55,6% на початку до 57,8% після завершення експерименту). Насправді, початковий рівень збільшився на 8,1% за рахунок зменшення кількості студентів недостатнього рівня (з 24,1% на початку до 16% після завершення експерименту). Водночас, кількість студентів достатнього та креативного рівня збільшилося за рахунок зменшення кількості студентів початкового рівня. Саме тому, з таблиці бачимо незначні зміни початкового рівня.

Як бачимо, проведений тренінг у розрізі операційно-діяльнісного компоненту громадянської активності найефективніше вплинув на студентів, яких відносимо до недостатнього (22,3% в контрольних групах порівняно з 16% в експериментальних групах), при тому, що початкові показники даного рівня були приблизно однакові та на достатньому рівні (20,9% в контрольних групах порівняно з 16,5% в експериментальних групах).

Висновки з даного дослідження і перспективи. Громадянська активність студента університету реалізується в його активній життєвій позиції, що передбачає відповідальність за професійну справу, вимогливе ставлення до себе, здатність до взаємодії, творчий підхід до професійної діяльності.

Отже, підсумовуючи, можемо зробити висновок, що з одного боку, студентська пора, будучи важливим етапом подальшого становлення особистості молодої людини, сприяє розкриттю її потенційних можливостей, вдосконаленню інтелекту, трансформації системи ціннісних орієнтацій, формуванню нових соціальних якостей, розвитку професійних здібностей у зв'язку з опануванням фаху. Проте, з іншого боку, як свідчать дослідження психологів та власний досвід дисертанта, ці великі потенційні можливості досягнення можливого рівня розвитку моральної, інтелектуальної й фізичної сфери сповна реалізуються не кожним студентом. Одним із методів створення умов для професійного та особистісного розвитку студента взагалі, та розвитку його громадянської активності, зокрема, можемо з впевненістю назвати студентське самоврядування, яке:

а) може виступати засобом соціальної адаптації та соціалізації студента;

б) може бути засобом виявлення початкового рівня та подальшого розвитку не лише громадянської активності, а й інших важливих особистісних та професійних якостей;

в) сприяє зміцненню таких необхідних майбутньому спеціалісту якостей, як цілеспрямованість, рішучість, наполегливість, самостійність, ініціатива, вміння володіти собою та формуванню адекватної самооцінки.

Список літератури.

1. О.Бабакіна. Вивчення стану сформованості і громадянськості майбутнього вчителя в сучасних педагогічних ВНЗ. / Вісник Житомирського державного університету. Випуск 49. Педагогічні науки. – 2010. – с.12-15. 2.

2. Омельченко Л.П. Громадянське виховання. – Х.: Вид. група «Основа»: «Тріада+», 2007. – 224 с. – (Серія «Адміністратору школи»).

3. Педагогический словарь. В 2 Т. – М.: Изд-во Акад. пед. наук. – 1960. – Т 2. – 472 с.

4. Сластенин В. А. Педагогика: Учебное пособие для студентов педагогических учебных заведений / В. А.Сластенин, И. Ф.Исаев, А. И. Мищенко, Е. Н. Шиянов. – М.: Школа-пресс, 1997. – 512с.

Додаток 1

Діагностичний опитувальник для студентів
Шановний студенте! З метою покращення діяльності студентського самоврядування у нашому закладі просимо відповісти на запитання.

1. Чи потрібне студентське самоврядування у нашому навчальному закладі?

2. З якою метою, на твою думку, створене студентське самоврядування?

3. Вибери найголовніші 5 функцій, що виконує студентське самоврядування у нашому навчальному закладі, розташувавши їх по пріоритетності (перша – найважливіша, п'ята – найменш важлива)

а) захист прав та інтересів студентів; б) активізація участі студентів у навчальній та науковій роботі; в) встановлення міжфакультетських, міжвузівських та міжнародних зв'язків; г) інформування студентів про свою діяльність; д) створення різноманітних студентських гуртків, товариств, об'єднань, клубів за інтересами; е) сприяння для створення необхідних умов для проживання і відпочинку студентів; є) умова самореалізації; ж) засіб вироблення навичок управлінської та організаторської роботи; з) організація та проведення різноманітних концертів та свят; и) допомога іншим – онкохворим, ветеранам, дітям-сиротам та ін.

4. Чи береш ти участь у самоврядуванні? Якщо так, то яку саме, якщо ні, то чому і чи хотів би в подальшому брати участь? Відповідь обгрунтуй.

Дякуємо за співпрацю!

Додаток 2

Таймінг тренінгу з підвищення рівня операційно-діяльнісного компоненту громадянської активності студентів ВНЗ

11.30-12.00 -відкриття, занурення в легенду, отримання завдання, презентація інструкторів, розбиття на команди

Робота в групах:

12.00-12.20 - знайомство, назва команд, блок 1-пальчики / підстрибування на 3

12.20-13.00 -блок 2

13.00-13.40 -блок 3

13.40-14.00 -збори на плацу, анімація

14.00-14.45 - обід

Робота в групах:

14.45 -15.25-блок 4

- | | |
|--|----------------------------|
| 15.25-16.00-блок 5 | 6. квадрат |
| 16.00-16.40 -блок 6 | 7. шишки |
| 16.40-17.10-блок 7 нога в ногу | 8. горизонтальна павутинка |
| 17.10-17.30 -рефлексія всього тренінгу | 9. колода |
| 17.30-18.00 - вручення посвідчень, посвята | 10. на руках |
| Список етапів «мотузкового» курсу | 11. нога в ногу |
| 1. крижинка | 12. лабіринт |
| 2. пальці/ підстрибування на 3 | 13. вертикальна павутинка |
| 3. човник | 14. планка |
| 4. падіння на довіру / джойстик | 15. поводитир |
| 5. в'язниця | |

Gribanova O.E.
aspirant,

Zaporizhzhya National University

Грибанова О.Є.

здобувач,

Запорізький національний університет

**THE SOCIAL AND PROFESSIONAL ENVIRONMENT OF COLLEGE AS A CONDITION FOR
A FORMATION OF SOCIAL COMPETENCE OF FUTURE ECONOMISTS
ЗБАГАЧЕНЕ СОЦІАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНЕ СЕРЕДОВИЩЕ КОЛЕДЖУ ЯК УМОВА
ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ЕКОНОМІСТІВ**

Summary: The work provides a research of theoretical and practical aspects of formation of social competence of future economists in the process of studying in a college. It presents author's understanding of the essence of social competence of future economists, characterizes its components and mechanisms of formation in the process of professional training of students. The research substantiates a necessity of creating an enriched socio-professional environment in the college for the successful formation of social competence of future economists. The components of it are subject-spatial, social and educational-professional. The facilities for the creation of an enriched socio-professional environment in the college are also provided.

Key words: *professional training, social competence, socio-professional environment, college, future economist.*

Анотація: Досліджені теоретичні та практичні аспекти формування соціальної компетентності майбутніх економістів у процесі навчання у коледжі. Презентоване авторське розуміння сутності соціальної компетентності майбутніх економістів, охарактеризовані її складові та механізми формування у процесі професійної підготовки студентів. Обґрунтовано необхідність створення збагаченого соціально-професійного середовища в закладі освіти для успішного формування соціальної компетентності майбутніх економістів. Визначені складові такого середовища – предметно-просторова, власне соціальна та навчально-професійна. Подані заходи, що забезпечують створення збагаченого соціально-професійного середовища в економіко-правничому коледжі.

Ключові слова: *професійна підготовка, соціальна компетентність, соціально-професійне середовище, коледж, майбутній економіст.*

Постановка проблеми. В умовах інтеграції та глобалізації українського суспільства, його цифрового характеру, суттєвих змін набуває професійна діяльність вітчизняних економістів, які стають фахівцями особливої сфери діяльності – цифрової економіки. В ній, відповідно до Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 (схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17.01.2018 р. №67-р) [3], основними засобами (факторами) виробництва є цифрові (електронні, віртуальні) дані. Це вимагає перегляду основних завдань професійної підготовки майбутніх фахівців економічної галузі не тільки в аспекті розвитку їх цифрових компетенцій – умінь використовувати цифрові технології у майбутній професійній діяльності, але і формування ключових компетентностей студентів економічних спеціальностей, що забезпечать їх постійний особистісний

та професійний розвиток, успішну соціальну адаптацію, якісну професійну діяльність та життєдіяльність у цілому, конкурентоспроможність на світовому ринку праці.

Однією з ключових компетентностей, формування яких, відповідно до Рекомендацій ради Європи щодо ключових компетентностей для освіти впродовж життя від 17.01.2018 р. [1], є освітнім пріоритетом, визначається соціальна компетентність як спроможність людини здійснювати рефлексію щодо своєї діяльності, ефективно управляти часом та соціальною інформацією, працювати з іншими в конструктивний спосіб, бути стійким та управляти своєю кар'єрою.

Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить про те, що незважаючи на наявність у науковій літературі праць, присвячених дослідженню сутності соціальної компетентності особистості в

цілому (Д. Бартелме, О. Варецька, С. Гончаров, І. Зарубінська, С. Краснокутська, А. Новікова, П. Каннінг та ін.) і майбутніх фахівців зокрема (О. Борисенко, М. Докторович, І. Зарубінська, С. Краснокутська, М. Лук'янова, Ф. Петерман, В. Сейд, М. Форверг У. Пфінгетен, Р. Хінтч та ін.), а також особливостей її формування у студентів у процесі професійної підготовки (Н. Житник, Т. Рожко, С. Стеблюк, В. Староста, С. Учурова та ін.). Проте, проблема визначення змісту соціальної компетентності майбутніх економістів, а також умов її ефективного формування у коледжі залишається невирішеною, що зумовлюється як її динамічним змістом, постійним оновленням вимог до її ціннісних, знаннєвих та поведінкових складових, так і реформуванням системи вищої освіти в Україні, переглядом її рівнів, освітньо-професійних ступенів та освітньо-професійних програм.

Виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. Здійснений аналіз наукових праць, присвячених дослідженню організаційно-педагогічних умов формування соціальної компетентності майбутніх економістів у закладах вищої освіти в цілому та у коледжах зокрема, дав змогу стверджувати про недостатність уваги щодо ролі освітнього середовища та використання його ресурсів у розвитку соціально-компетентної поведінки майбутніх фахівців.

Мета статті полягає у визначенні та обґрунтуванні ролі збагаченого соціально-професійного середовища коледжу у формуванні соціальної компетентності майбутніх економістів.

Викладення основного матеріалу. Передусім охарактеризуємо наше розуміння сутності соціальної компетентності майбутніх економістів, формування якої має бути забезпечено у процесі їх професійної підготовки у коледжі.

Здійснений нами аналіз наукових підходів щодо розуміння сутності соціальної компетентності особистості, а також особливостей професійної діяльності економістів та вимог до їх професійної компетентності дав змогу під соціальною компетентністю майбутніх економістів розуміти інтегративне особистісно-професійне явище, яке складається із ціннісного (система соціальних ставлень), когнітивного (система соціальних знань) та конструктивного (система соціально-професійних умінь) компонентів і забезпечує успішність їх соціально-професійної адаптації, майбутньої професійної діяльності та життєдіяльності в цілому завдяки гармонізації власних потреб, індивідуальних цілей та соціальних норм.

Ґрунтуючись на підході І. Зимньої щодо трьох груп компетентностей, а саме, що існують компетентності, які стосуються різних сфер - самого себе як особистості; компетентності, що стосуються взаємодії людини з іншими людьми та компетентності, що відносяться до професійної діяльності людини, соціальну компетентність, на нашу думку, доцільно розглядати відповідно до цих трьох сфер. Отже, соціальна компетентність майбутніх еко-

номістів набуває ознаки метапредметності, інтегровальності та як складне особистісно-професійне явище, має три шари функціонування:

- особистісний, який забезпечує продуктивне вирішення складних життєвих та професійних ситуацій із збереженням власної фізичної, психічної, особистісної цілісності; розуміння себе як суб'єкта соціальної та професійної діяльності, життєдіяльності у цілому;

- професійний, який зумовлює успішність навчально-професійної та майбутньої професійної діяльності, опанування професійними ролями, оволодіння соціально значущими професійними функціями, у тому числі пов'язаними із продуктивною міжособистісною взаємодією у просторі професійної діяльності;

- власне соціальний, що визначає: активну взаємодію майбутніх фахівців із різними соціальними групами та їх представниками, участь у соціально значущих проектах, продуктивне виконання соціальних ролей.

Базовими функціями соціальної компетентності майбутніх економістів нами, вслід за О. Борисенко, О. Варецькою, І. Зарубінською, С. Краснокутською, М. Докторович та ін., виокремлені такі:

- 1) соціалізаційна, що полягає у розширенні соціальних зв'язків студента, опануванні нових соціальних ролей, забезпечує успішну соціальну адаптацію;
- 2) ціннісно-орієнтаційна, яка забезпечує розвиток позитивного ставлення до соціальних цінностей, формування соціальних орієнтирів, усвідомлення себе як суб'єкта загальнолюдських цінностей;
- 3) регулятивна, що визначає регулювання соціальної поведінки студента – ступінь слідування соціальним та професійним нормам і правилам;
- 4) особистісно-розвивальна – забезпечує становлення суб'єктності студента, розвиток його індивідуальних особливостей, здібностей, мотивацію на саморозвиток, самовизначення у про-соціальній діяльності;
- 5) професійно-утворювальна - забезпечує підґрунтя для формування професійної компетентності студентів, опанування ними професійних ролей, ефективну соціально-професійну взаємодію;
- 6) екзистенційна – забезпечує стабільність внутрішнього світу студентів у складних життєвих ситуаціях.

Дуже важливим, на нашу думку, є розуміння того, що соціальна компетентність забезпечує успішне функціонування особистості в просторі соціальної взаємодії, конструктивну поведінку в складних життєвих ситуаціях. Ми повністю погоджуємося з думкою таких науковців як Ф. Василюк, І. Зарубінська та ін. щодо системоутворювальної функції здатності до конструктивної поведінки в складних життєвих та професійних ситуаціях у структурі соціальної компетентності майбутніх економістів.

Ґрунтуючись на загальних положеннях особистісного та діяльнісного підходів, а також світових нормативних документах щодо ключових компетентностей для освіти впродовж життя (Рекомендації Ради Європи), структуру соціальної

компетентності майбутніх фахівців економічного профілю, на нашу думку, складають такі компоненти: 1) ціннісний (система соціальних ставлень), 2) когнітивний (система соціально-професійних знань) та 3) конструктивний (система соціально-професійних умінь). Ціннісний компонент соціальної компетентності майбутніх фахівців економічного профілю забезпечується комплексом таких ставлень, цінностей, мотивів, установок як: мотивація соціального та професійного саморозвитку; мотивація соціальних та професійних досягнень, мотивація просоціальної поведінки; прагнення до соціальної взаємодії та спілкування, установки на подолання соціальних стереотипів, установки на соціальну відкритість, мобільність.

Когнітивний компонент складають соціально-професійні знання, які відображають різні рівні функціонування знання відповідно до шарів функціонування соціальної компетентності, зазначених вище, а саме: 1) власне соціальний: знання про будову та функціонування соціальних інститутів, про соціальні структури, різні соціальні процеси, що відбуваються у суспільстві; знання загальнонародських норм і цінностей, а також норм (традицій, законів, табу та ін.) в різних сферах соціального життя – національній, економічній, духовній тощо; знання правил поведінки й спілкування, що є загальноприйнятими в різних суспільствах і середовищах; знання про різні типи життєвих ситуацій, у тому числі про складні життєві обставини; 2) професійний: знання ролевих вимог та очікувань, що пред'являються до осіб певного соціально-професійного статусу; знання особливостей соціально-професійної взаємодії; 3) особистісний: знання про себе як суб'єкта життєдіяльності (власні можливості, потреби, інтереси, здібності, проектування власної навчально-професійної діяльності та розвитку, кар'єри, а також життєдіяльності у цілому); знання про себе як суб'єкта навчально-професійної та майбутньої професійної діяльності, про соціально-професійні норми у сфері економічної діяльності; знання про власні ресурси щодо подолання складних життєвих ситуацій.

Конструктивний компонент соціальної компетентності майбутніх фахівців економічного профілю містить такі вміння та навички, які ми диференціювали на п'ять груп відповідно до їх видових ознак: 1) метакогнітивні: вміння цілепокладання та вміння досягати поставлених цілей; приймати рішення стосовно себе; проектувати власний соціальний, особистісний та професійний розвиток, кар'єру; аналізувати соціальну інформацію; аналізувати ресурси соціального середовища; 2) поведінкові: конструктивної поведінки в складних життєвих та професійних ситуаціях; вміння імплементувати способи конструктивного вирішення складних життєвих та професійних ситуацій із збереженням власного Я; 3) соціальної взаємодії: прогнозувати процес та результат соціальної, професійної взаємодії; володіння засобами вербальної та невербальної комунікації, механізмами взаєморозуміння; вміння працювати у команді, вести переговори;

вміння здійснювати колективну творчість; 4) регулятивні: вміння здійснювати регуляцію власного емоційного стану у ситуаціях соціальної взаємодії; вміння конструктивно реагувати на стрес; керувати власною соціальною активністю; відстоювати свою позицію у конструктивний спосіб; здатність входити у стан інших, ставити себе на місце іншого; 5) рефлексивні: вміння аналізувати власну соціальну активність, соціальний, особистісний та професійний розвиток; критичного аналізу власних дій, вчинків, дій та вчинків інших.

Формування соціальної компетентності майбутніх економістів, який ми розуміємо як спеціально організований, цілеспрямований процес, є поступовим, що розгортається у трьох взаємозумовлених напрямках як: 1) формування та розвиток ціннісного компоненту, результатом якого є соціальна ідентичність майбутніх фахівців – багатомірний, інтегративний феномен, що проявляється в їх усвідомленні себе представниками певної соціальної спільноти, групи, забезпечує цілісність, тотожність та визначеність; 2) формування та розвиток когнітивного компоненту, результатом якого є соціальна обізнаність; 3) формування та розвиток конструктивного компоненту, результатом якого є соціально компетентна поведінка майбутніх фахівців.

Виходячи з того, що відповідно до положень сучасної вікової психології (Г. Абрамова, І. Кон, Е. Еріксон та ін.) саме юнацький вік є сензитивним в аспекті розвитку соціальної ідентичності, відповідальності, усвідомлення та прийняття соціальних норм, соціальної моралі та моралі індивідуальних принципів сумління (за Л. Колбергом), отже формування соціальної компетентності у майбутніх економістів у коледжі набуває ще більшого значення та має відбуватися на підставі вікових закономірностей розвитку молодого людини.

Здійснене нами узагальнення праць вітчизняних та зарубіжних дослідників з проблеми формування соціальної компетентності особистості (І. Зарубінська [2], Т. Рожко [4] та ін.) дало змогу визначити базові механізми формування соціальної компетентності у майбутніх економістів під час навчання у коледжі, а саме:

- по-перше, - це посилення якості соціально-гуманітарної освіти, реалізація права вибору студентами різноманітних курсів, пов'язаних з актуальною соціальною проблематикою, а також впровадження міждисциплінарного підходу, наскрізного формування соціальної компетентності, що має бути завданням усіх навчальних дисциплін та практик;

- по-друге, - це накопичення студентами індивідуального соціального досвіду, що може відбуватися у різних реальних та змодельованих соціальних ситуаціях. Отже, у процесі професійної підготовки мають бути реалізовані такі практичні методи навчання, що дають змогу моделювати різні соціальні ситуації. До цих методів відносяться: різноманітні тренінги, семінари у діалоговому ре-

жими, ігрові методи (рольові та ділові ігри, організаційно-діяльні ігри тощо), метод практичних ситуацій, професійні студії, майстер-класи фахівців та експертів, комп'ютерні симуляції, розробка та участь у соціальних проектах та ін.;

- по-третє, - це посилення діяльності органів студентського самоуправління, участі у прийнятті ними рішень щодо діяльності закладу, професійного навчання;

- по-четверте, - це створення у коледжі особливого розвивального простору, що забезпечує атмосферу співробітництва, партнерства студентів та викладачів, студентів між собою, між усіма суб'єктами освітньої взаємодії (у тому числі роботодавцями);

- по-п'яте, - це посилення просвітницько-превентивної діяльності у позааудиторний час, активізація процесів саморозвитку, самовдосконалення студентів;

- по-шосте, - це спеціальна підготовка викладачів до реалізації активних методів та форм роботи, що забезпечують формування та розвиток соціальної компетентності студентів;

- по-сьоме, - це активізація діяльності соціально-психологічної служби коледжу, здійснення її фахівцями системної соціальної підтримки студентів;

- по-восьме, - це здійснення моніторингу рівня сформованості соціальної компетентності студентів як одного з головних показників якості їх вищої освіти.

Отже, усі зазначені механізми можуть бути активізовані, на нашу думку, завдяки створенню у коледжі збагаченого соціально-професійного середовища – особливої системи впливів та можливостей, що містяться у соціальному і просторово-предметному оточенні закладу.

Грунтуючись на дослідженнях освітнього середовища та його проектування В. Панова, В. Ясвіна та ін., нами виокремлені такі три складові збагаченого соціально-професійного середовища, що забезпечують формування соціальної ідентичності, соціальної обізнаності та соціально компетентної поведінки студентів: 1) просторово-предметна; 2) власне соціальна та 3) навчально-професійна.

Просторово-предметна складова збагаченого соціально-професійного середовища коледжу виявляється в спрямуванні приміщень на: активізацію просоціальних мотивів майбутніх фахівців, їх прагнення до соціальної взаємодії та спілкування, соціальної відкритості та мобільності, постійного соціального та професійного саморозвитку; актуалізацію соціально-професійних умінь, у першу чергу, - соціальної взаємодії, вміння імплемувати способи конструктивного вирішення складних життєвих та професійних ситуацій із збереженням власного Я, вміння аналізувати власну соціальну активність, соціальний, особистісний та професійний розвиток тощо. Це забезпечується гнучкістю, керованістю, індивідуалізованістю, символічністю та аутентичністю просторових умов коледжу через створення тренінгового простору в аудиторних

приміщеннях, особливе оформлення приміщень закладу (їх просвітницький, розвивальний характер) та ін.

Власне соціальна складова збагаченого соціально-професійного середовища коледжу передбачає організацію такої взаємодії усіх суб'єктів навчального процесу (студентів, викладачів, кураторів, працівників соціально-психологічної служби), яка забезпечує дійсну актуалізацію соціально-професійних знань та вмінь, формування індивідуального соціально-професійного досвіду майбутніх фахівців завдяки атмосфері співробітництва, партнерства, конструктивного вирішення проблем. Це здійснюється завдяки спеціальній підготовці викладачів соціально-гуманітарних та фахових дисциплін, крім того - організації та проведенню соціально і професійно значущих заходів у позааудиторний час, а саме: тематичних декад, науково-практичних конференцій, тематичних свят та ін. Важливим є розширення напрямів діяльності органів студентського самоврядування в аспекті активної волонтерської діяльності, соціального супроводу та підтримки.

Навчально-професійна складова (передусім дидактична) збагаченого соціально-професійного середовища коледжу передбачає спрямованість змісту та методів навчання на формування соціальної компетентності майбутніх економістів - їх соціальної ідентичності, соціальної обізнаності та соціально компетентної поведінки. Це передбачає впровадження: метапредметного підходу до викладання дисциплін циклу гуманітарної та соціально-економічної підготовки («Історія України», «Основи філософських знань», «Соціологія», «Культурологія»), спецкурсу «Соціальна компетентність майбутніх економістів», таких особливих активних методів роботи як дебати, соціальні кейси, проектна діяльність тощо; а також коригування програм виробничої практики студентів.

Створення збагаченого соціально-професійного середовища в Економіко-правничому коледжі Запорізького національного університету забезпечило успішне формування соціальної компетентності у студентів економічних спеціальностей, про що свідчить позитивна динаміка її рівнів розвитку за усіма складовими.

Висновки та пропозиції. Формування соціальної компетентності фахівців економічної сфери є одним з актуальних завдань вищої освіти України. Воно має вирішуватися в сензитивний період розвитку особистості, а саме – на етапі ранньої юності, коли формування соціальної ідентичності, усвідомлення та прийняття соціальних норм є головним психологічним і професійним новоутворенням, що забезпечує успішність професійної діяльності та життєдіяльності фахівців у цілому. Важливим у цьому аспекті є створення збагаченого соціально-професійного середовища закладу вищої освіти, що передбачає не тільки внесення змін в освітньо-професійні програми підготовки фахівців через включення певних спецкурсів, але і зміни його просторово-предметного та власне

соціального компонентів, їх спрямування на актуалізацію соціально компетентної поведінки студентів, мотивації професійного та особистісного саморозвитку.

Список літератури:

1. Proposal for a COUNCIL RECOMMENDATION on Key Competences for Lifelong Learning [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ec.europa.eu/education/sites/education/files/recommendation-key-competences-lifelong-learning.pdf>

2. Зарубінська І. Б. Формування соціальної компетентності студентів вищих навчальних закладів (теоретико-методичний аспект): монографія / І. Б. Зарубінська. - К.: КНЕУ, 2010. - 348 с.

3. Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80>

4. Рожко Т. А. Формування соціальної компетентності у студентів технічних коледжів у процесі гуманітарної підготовки: атореф. дис. к.пед. н.: 13.00.04 / Т. А. Рожко. – Переяслав-Хмельницький, 2013. – 24 с.

Dosuzhyi V. A.

PhD student,

Flight Academy of National Aviation University

Досузьий Владислав Анатолійович

здобувач, Льотна академія

Національного авіаційного університету

RULES AND REGULATIONS OF UAS INTEGRATION INTO THE NATIONAL AIRSPACE SYSTEM

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ІНТЕГРАЦІЇ БЕЗПІЛОТНИХ АВІАЦІЙНИХ СИСТЕМ В НАЦІОНАЛЬНИЙ ПОВІТРЯНИЙ ПРОСТІР США

Summary: The activities of the Federal Aviation Administration of the United States concerning the safe integration of unmanned aviation into the National Airspace System are considered. The main achievements are highlighted and the expected results are indicated in each direction of this activity. The expediency of the introduction of such practices in Ukraine in addressing the issues of integrating the BAS into the common airspace is indicated. Key words: unmanned aircraft system, airspace, legal regulation, civil aviation safe integration.

Анотація: Розглянуто діяльність Федерального управління цивільної авіації США щодо безпечної інтеграції безпілотної авіації в Національний повітряний простір. Висвітлені основні досягнення та означені очікувані результати з кожного напрямку цієї діяльності. Зазначена доцільність впровадження подібних практик в Україні при розв'язанні питань інтеграції БАС в спільний повітряний простір. Ключові слова: безпілотна авіаційна система, повітряний простір, правове регулювання, цивільна авіація, безпечна інтеграція.

Постановка проблеми. Розвиток безпілотної авіації, зумовлений значними технологічними досягненнями в галузях, супутніх до безпілотного авіабудування, відбувається стрімкими темпами. Кількість експлуатантів БАС постійно зростає, а їх діяльність носить неконтрольований і хаотичний характер, нерідко піддаючи небезпеці інших учасників руху, людей та майно, що зумовлює потребу в нормативно-правовому регулюванні безпілотної авіації шляхом інтеграції як в національний, так і в міжнародний повітряний простір.

Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить про те, що в Україні відсутня нормативно-правова база для безпечної інтеграції БАС в національний та міжнародний повітряний простір, а рух в цьому напрямку носить достатньо повільний характер. На сьогоднішній день норми правового регулювання використання безпілотної авіації до кінця не розроблені в жодній країні, проте, існує багато напрацьованих в цьому напрямку, які б могли бути корисними при розробленні подібних нормативно-правових актів в Україні. США, що є одним із

лідерів безпілотної авіаційної сфери, наразі проводить плідну роботу з інтеграції безпілотної авіації в національний та міжнародний повітряний простір, яка буде нагальною і для України.

Метою статті є дослідження досвіду діяльності Федерального управління цивільної авіації США щодо питань безпечної інтеграції БАС в національний повітряний простір з огляду на можливість його використання при проведенні подібної діяльності в Україні.

Виклад основного матеріалу. Організація, який Конгрес США надав повноваження регулювати питання використання, управління та ефективності повітряного простору, контролю над повітряним рухом, безпеки, навігаційних засобів та шуму від джерела, є Федеральним управлінням цивільної авіації (Federal Aviation Administration – FAA), який було доручено розробити плани та політику щодо використання повітряного простору, а також визначати правила повітряного руху [1]. В своїй діяльності FAA використовує норми Публічного Права США, згідно Кодексу федеральних пра-

вил розділ 14 – аеронавтика та дослідження космічного простору (Code of Federal Regulations Title 14 - Aeronautics and Space) [2].

Головним документом, який оприлюднює політику FAA щодо регулювання застосування БПЛА, розроблену у відповідь на зростаючу потребу в БАС громадського користування, стало керівництво в Меморандумі під назвою «Операції безпілотних повітряних суден у національному аерокосмічному просторі США - Тимчасове керівництво щодо оперативного затвердження» (AFS-400 UAS Policy 05-01) [3]. Документ є зведенням тимчасово діючих директив, за якими визначається дозвіл на застосування БАС та виконання польотів у Національній системі повітряного простору США (National Airspace System – NAS). Напрямки діяльності FAA в сфері безпілотної авіації підтримують експлуатацію БАС, яка може бути проведена на прийнятному рівні безпеки. В зв'язку з цим, FAA затвердило трьохрічний 15 річний план розвитку регулювання застосування БАС, метою якого є інтеграція безпілотної авіації у NAS. Кожен рівень загального плану має за мету розробку Спеціального Федерального Авіаційного Регулювання (SFAR). Першим було запропоновано Спеціальне федеральне авіаційне регулювання – польоти БАС за правилами візуальних польотів (FAA SFAR – 01 Special Federal Aviation Regulation Target – UAV Flight Under Visual Flight Rules). Наступним – політ БПЛА з використанням технології попередження зіткнень (FAA SFAR – 02 Special Federal Aviation Regulation - UAV Flight With DSA Collision Avoidance Technology). Сьогодні ж впроваджується в життя третій етап, що передбачає розробку правил експлуатації БАС без обмежень за типом і польотним використанням (FAA SFAR – 03 Special Federal Aviation Regulation – Overall UAV US NAS Guidance Regulations – Unrestricted Fly and Fly Use of UAVs), завершення якого планується в 2020 році [4].

Бачення FAA щодо повного включення БАС у NAS передбачає узгоджену експлуатацію БАС поруч із пілотованими літаками, при якій безпілотної авіація, інтегруючись в спільний повітряний простір, буде використовувати такі ж системи та процедури управління повітряним рухом, як і пілотована авіація. Це бачення виходить за межі сучасних вживаних практик, які в основному покладаються на оперативну сегрегацію для підтримки системної безпеки. Розуміння цього бачення вимагає співпраці між галузевими структурами, урядом та науковою сферою, що знайшло відображення у впровадженні FAA ініціативних рішень.

Перш за все, слід відзначити створення *Консультативного комітету по безпілотникам* (Drone Advisory Committee – DAC), який являє собою широкомасштабний довготерміновий Федеральний консультативний комітет, що надає FAA консультації щодо ключових питань інтеграції БАС в спільний повітряний простір, допомагаючи виявляти проблеми та визначати пріоритети вдосконалень.

Комітет допомагає створити широкую підтримку загальної стратегії та бачення інтеграції. Членство в DAC складається з вищого керівництва компаній, які представляють широкий спектр інтересів безпілотної авіації, включаючи галузеві, дослідницькі та академічні кола, роздрібну торгівлю та технології [5].

FAA співпрацює всередині країни та підтримує широкі партнерські стосунки між урядами, галузевими та академічними колами для розробки інтегрованих планів досліджень, які підтримують розробку правил, стратегій, процедур та стандартів з безпечної експлуатації БАС та інтеграції в NAS. *Центр передового досвіду досліджень БАС* (Centre of Excellence for UAS Research) – Альянс системного підходу до проблеми безпеки БАС через дослідницьку діяльність (*Alliance for System Safety of UAS through Research Excellence* – ASSURE) – складається з 15 провідних світових дослідницьких установ під керівництвом Державного університету штату Міссісіпі та 8 партнерських університетів. Він зосереджується на дослідженні, освіті та тренінгу в сферах, критично важливих для безпечної та успішної інтеграції безпілотної авіації в спільний повітряний простір, областями досліджень якого є: взаємодія операцій з управління повітряним рухом, експлуатація аеропортів, контроль і зв'язок, виявлення та уникнення, людський фактор, безпека експлуатації на низьких висотах, шумозаглушення, управління спектром, стандарти для інтеграції БАС в NAS [6].

Аналізу піддається кожен аспект використання БАС, крім того, ASSURE прагне виявити потенційні загрози з боку БАС, як то, потенційний збиток при зіткненні з вітровим склом або повітряозабірником літака, або ймовірна шкода від падіння на людину [7]. Основною метою ASSURE є забезпечення Федеральної авіаційної адміністрації необхідними їй дослідженнями для швидкого, безпечного та ефективного інтегрування БАС у NAS з мінімальними змінами в існуючій системі.

Наступною за значимістю є *ініціатива фокус-зони Pathfinder* (Focus Area Pathfinder Program). Вона передбачає участь трьох партнерів у галузі промисловості, які вивчають поступове розширення експлуатаційних можливостей БАС в NAS за трьома основними напрямками:

- експлуатація БАС в зоні прямої видимості (Visual Line of Sight – VLOS) над людьми – «CNN» досліджуватиме, як можна безпечно використовувати БАС для збирання новин у населених пунктах;

- експлуатація БАС в розширеній візуальній зоні БАС (Extended Visual Line of Sight – EVLOS) в сільській місцевості – «PrecisionHawk» буде досліджувати, як польоти БАС за межами безпосереднього візуального контакту оператора можуть дозволити використовувати більшу кількість БАС для моніторингу сільськогосподарських культур;

- експлуатація БАС поза всіма межами візуальної видимості (Beyond Visual Line of Sight – BVLOS) в сільських та ізольованих областях – «BNSF Rail» буде вивчати проблеми експлуатації

БАС для перевірки інфраструктури залізничної системи [5].

Для забезпечення безпеки польотів була ініційована програма виявлення малих БАС, яка передбачає розробку і впровадження технологій для виявлення малих БАС поблизу аеропортів. FAA співпрацює в цьому напрямку з такими компаніями, як «CACI International», «Gryphon Sensors», «Liteye Systems Inc.» та «Sensofusion», а також з Федеральним бюро розслідувань (FBI), щоб оцінити різні технології виявлення малих БАС.

Одним із інноваційних, спільних підходів між урядом та приватною індустрією можна вважати обмін даними про БАС (UAS Data Exchange), що полегшує обмін даними про повітряний простір між двома сторонами, в рамках якого FAA підтримує декілька партнерських програм, перша з яких – повноваження з дозволу та повідомлення на низькій висоті (Low Altitude Authorization and Notification Capability – LAANC), що безпосередньо підтримує інтеграцію БАС в спільний повітряний простір. LAANC забезпечує доступ до контролюваного повітряного простору поблизу аеропортів через обробку дозволів на використання повітряного простору нижче встановлених висот в режимі реального часу, що значно скорочує час очікування, який має процес ручної авторизації, і забезпечує більшу гнучкість у оперативному плануванні. LAANC автоматизує процес подання та схвалення дозволів на використання повітряного простору. За допомогою автоматизованих додатків, розробленими постачальниками послуг БАС (UAS Service Suppliers) та затвердженими FAA, американські пілоти звертаються за дозволом у повітряному просторі. Запити перевіряються за такими критеріями, як тимчасові обмеження польотів, NOTAMS та Карти об'єкта БАС (UAS Facility Maps). При підтвердженні пілоти отримують авторизацію в режимі реального часу. Партнерами в цій програмі є «Aeronyde», «Airbus», «AirMap», «AiRXOS», «Altitude Angel», «Converge», «DJI», «Harris Corporation», «Kittyhawk», «Project Wing», «Skyward», «Thales Group», «UASidekick», «Unifly» [5].

Згідно Закону про модернізацію та реформування FAA (The FAA Modernization and Reform Act of 2012) була ініційована робота з відповідними федеральними установами, національними та міжнародними спільнотами для реалізації проекту БАС в Арктиці, що передбачає визначення територій Арктики, де малі БАС можуть цілодобово працювати для дослідницьких та комерційних цілей, а також для операцій з пошуку та рятування. План постійної експлуатації БАС в цих районах включає розробку процесів, що сприяють безпечній BVLOS-експлуатації БАС. З того часу малі БАС використовуються на Алясці в різних цілях:

– «ConcoPhillips» використовує «Insitu's ScanEagle» для спостереження за морськими ссавцями та льодових досліджень;

– «BP» експлуатує «Puma AE AeroVironment» для огляду своїх трубопроводів, доріг та обладнання на Алясці;

– проводяться вивчення розливів нафти та пошуково-рятувальні заходи за допомогою «Puma AE AeroVironment» [5].

Для прискорення безпечної інтеграції БАС в спільний повітряний простір, впроваджується пілотна програма інтеграції БАС (UAS Integration Pilot Program). Вона дасть можливість державним та місцевим урядам співпрацювати з суб'єктами приватного сектору, такими як оператори чи виробники БАС, а також дасть змогу Міністерству транспорту США (Department of Transport) та FAA розробляти нові правила, які дозволяють більш складні операції низької висоти. На даний час в програму входять десять партнерів з різних штатів. Кінцеві результати дадуть оцінку багатьом експлуатаційним концепціям БАС, таким, як нічні операції, польоти над людьми поза зоною видимості оператора, доставка пакетів, технології виявлення та уникнення, надійність та безпека передачі даних між пілотом та літаком [5]. Оцінити можливості цієї програми можна буде у сферах комерційної діяльності, управління надзвичайними ситуаціями, сільськогосподарській підтримці та інфраструктурних перевірок.

Висновок та перспективи подальших досліджень. Отже, в даний час, FAA проводить політику безпечної інтеграції безпілотної авіації в Національний повітряний простір США, намагаючись врахувати всі аспекти, що можуть вплинути на цей процес і використовуючи при цьому різні програми, проекти, ініціативи, залучаючи до них як виробників та експлуатантів БАС, так і державні та комерційні структури, результатом якої повинно стати Керівництво з регулювання правил використання всіх типів БАС у Національному повітряному просторі США. В умовах глобалізації суспільства та з огляду на інтеграцію України в міжнародний повітряний простір, використання досвіду США щодо безпечної інтеграції безпілотної авіації в загальний повітряний простір є нагальним для України і стосується ефективної розробки нормативно-правових актів регулювання використання БАС для безпечної інтеграції як в національний, так і міжнародний повітряний простір.

Список використаних джерел

1. Code of Laws of the United States of America Title 49 § 40103 Sovereignty and Use of Airspace [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.gpo.gov/fdsys/granule/USCODE-2011-title49/USCODE-2011-title49-subtitleVII-partA-subpartI-chap401-sec40103/content-detail.html>.

2. Code of Federal Regulations Title 14 Chapter 1 FAA (DOT) Part 60-109 – Aeronautics and Space. – Baltimore: Clipper City Publishing, 2016.

3. AFS-400 UAS Policy 05-01. – Washington: FAA, 2005. – 9 p.

4. Луцький М.Г. Розвиток міжнародного регулювання та нормативної бази використання безпілотних літальних апаратів / Луцький М.Г., Харченко В.П., Бугайко Д.О. // Вісник НАУ. – 2011. – №2. – с. 5 – 14.

5. Офіційний сайт Федерального управління цивільної авіації США (Federal Aviation Administration) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.faa.gov/uas/>.

6. Офіційний сайт Центру передового досвіду досліджень БАС (Centre of Excellence for UAS Research) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.assureuas.org/>.

7. Serrie J. Drone revolution: Researchers, regulators prepare for unmanned aircraft to fill US skies [Електронний ресурс] / Serrie J. // Fox News. – 2017. Режим доступу: <https://www.foxnews.com/tech/drone-revolution-researchers-regulators-prepare-for-unmanned-aircraft-to-fill-us-skies/>.

Kozhushkina.T.I.

postgraduate of the A. Nobel University, Dnipro

Кожушкіна Т.І.

аспірантка Університету імені А. Нобеля (м. Дніпро)

THE ROLE OF CULTURE OF INTERPERSONAL INTERACTION IN THE FUTURE PROFESSIONAL ACTIVITY OF STUDENTS OF PEDAGOGICAL COLLEGE РОЛЬ КУЛЬТУРИ МІЖСОБИСТІСНОЇ ВЗАЄМОДІЇ У МАЙБУТНІЙ ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНОГО КОЛЕДЖУ

Annotation: The article is devoted to theoretical analysis of the role of culture of interpersonal interaction in the future professional activity of students of the pedagogical college. The definition of the term "professional activity of a teacher" is given. On the basis of a functional approach the cultural and communicative specificity of pedagogical activity is considered. The emphasis is placed on the imperative, humanistic, value, educational, cognitive, regulatory, integrative, and reflexive functions of the culture of interpersonal interaction, which are interdependent and complementary, and provide productive inclusion of the teacher into professional activity, his self-development. It is concluded that the culture of interpersonal interaction ensures the unity and integrity of pedagogical activity, acts as the most important factor in the formation of the individual, helps the specialists to effectively shape their behavior in accordance with changing conditions of the social environment.

Key words: *pedagogical activity, culture of interpersonal interaction, functions of culture of interpersonal interaction, cultural and communicative character of pedagogical activity.*

Анотація: Стаття присвячена теоретичному аналізу визначення ролі культури міжособистісної взаємодії у майбутній професійній діяльності студентів педагогічного коледжу. Дано трактування терміну «професійна діяльність вчителя». На основі функціонального підходу розглянута культурно-комунікативна специфіка педагогічної діяльності. Зроблено акцент на імперативній, гуманістичній, ціннісній, виховній, пізнавальній, регулятивній, інтегративній, рефлексивній функціях культури міжособистісної взаємодії, які є взаємозалежними й взаємодоповнюючими, та забезпечують продуктивну включеність вчителя у професійну діяльність, його самовдосконалення й саморозвиток. Зроблено висновок, що культура міжособистісної взаємодії забезпечує єдність та цілісність педагогічної діяльності, виступає найважливішим фактором формування особистості, допомагає спеціалістам ефективно вибудувувати свою поведінку відповідно до мінливих умов соціального середовища.

Ключові слова: *педагогічна діяльність, культура міжособистісної взаємодії, функції культури міжособистісної взаємодії, культурно-комунікативний характер педагогічної діяльності.*

Актуальність проблеми: Динаміка соціокультурних та освітніх тенденцій в українському суспільстві по-новому ставить питання професійної підготовки студентів педагогічного коледжу, на яких покладається місія гуманізації та гармонізації взаємодії дитини з соціальним середовищем. Педагог як персональний носій загальної культури та культури міжособистісної взаємодії зокрема, є її суб'єктом, об'єктом, результатом, головною цінністю та основною мірою. Вчитель виступає каталізатором розвитку культури суспільства та культури комунікативної діяльності вихованців. Все це дозволяє говорити про культурно-комунікативну специфіку педагогічної діяльності, в якій рішення професійних цілей і завдань повністю знаходиться в площині комунікації і реалізується через міжособистісну взаємодію. Відповідно, зростають вимоги до культури міжособистісної взаємодії як основного чинника, що дозволяє майбутньому педагогу вийти

на високий професійний рівень здійснення спеціальних соціально-виховних функцій і реалізувати соціальні очікування суспільства. Отже, виникає реальна потреба з'ясування її ролі у педагогічному процесі.

Мета статті – здійснення теоретичного аналізу визначення ролі культури міжособистісної взаємодії у майбутній професійній діяльності студентів педагогічного коледжу.

Аналіз досліджень і публікацій. Педагогічна діяльність є міждисциплінарним об'єктом і всі дослідники (філософи, психологи, соціологи, мистецтвознавці, педагоги та ін.), розглядаючи її з точки зору своєї науки, виділяють особливу її рису – комунікативну спрямованість (Г. Андреева, Л. Беляева, С. Гіппіус, І. Зимняя, М. Каган, І. Котова, С. Раппорт, Н. Рачков, В. Рижов, С. Рогов, С. Руденський, Г. Якушев та ін.). У роботах науковцями запропоновані теоретичні погляди на структуру пе-

дагогічної діяльності: через компоненти (конструктивний, гностичний, комунікативний, інформаційний та ін.); функції (організаторська, конструктивна, гностична, комунікативна, прогностична та ін.); педагогічні здібності (дидактичні, комунікативні, творчі, організаторські, академічні та ін.). Зміст педагогічної діяльності розкривається вченими через структурні (мета, зміст, засоби, об'єкти) і функціональні (рефлексія-дослідження, проектування, конструювання, організація, комунікація) компоненти; професіограму вчителя, функції загально-професійного характеру; комплекс спеціальних знань, методичну та психолого-педагогічну підготовку, якості особистості; спеціальні функції педагога (інформаційна, мобілізаційна, розвиваюча, орієнтаційна); функції, що визначають професійну спрямованість в підготовці вчителя (конструктивно-проектувальні, комунікативні, організаторські, інформаційні, орієнтаційні, розвиваючі, мобілізаційні, гностичні); рішення задач (по етапах – діагностика, цілепокладання, планування, практичне рішення, аналіз підсумків) та ін. (А. Бодалев, Е. Берн, Н. Волкова, В. Горянин, С. Дерябо, І. Дубровіна, В. Кан-Калік, Н. Кузьміна, А. Маркова, А. Мудрик, В. Петровський, Н. Радіонов, К. Роджерс, В. Сластьонін, В. Слободчиков, Л. Спірін та ін.). Незалежно від напрямку свого наукового пошуку вчені визначають значущість соціально-комунікативної складової педагогічної діяльності. Водночас проблема з'ясування специфіки майбутньої професійної діяльності студентів педагогічного коледжу у культурно-комунікативному контексті, попри її актуальність, досі залишається недостатньо вивченою, що й зумовило вибір теми нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Зазначимо, що професійна діяльність в більшості наукових робіт ототожнюється з поняттям професія (від лат. *profession* – «рід занять, спеціальність») і представляє рід праці, що вимагає певної підготовки і є джерелом існування, засобом задоволення матеріальних і духовних потреб. У процесі професійної діяльності у людини виробляється певний спосіб життя, думок, стереотипів сприйняття світу, тип поведінки, в результаті чого професійні норми, цінності, установки макро-соціального рівня привласнюються індивідом як членом певної соціально-професійної групи, трансформуються в його особистісні ціннісні орієнтації, створюючи суб'єктивну картину світу [4, с. 272–273].

На думку С. Кожушко на підставі суб'єктивної позиції людини професія стає соціально замовленою предметною галуззю застосування духовних і фізичних сил особистості, що дозволяє одержувати матеріальну винагороду за свою працю і задовольняти власні життєві потреби. Професія не лише гарантує матеріальне благополуччя людини, а й стає чинником, середовищем її розвитку, унікальним засобом особистісної самореалізації [5].

Синонімічні поняття «професійна діяльність педагога» та «педагогічна діяльність» є одними з

основних категорій понятійно-термінологічної системи педагогіки. Вчені по-різному розставляють акценти, характеризуючи даний феномен. Не вдаючись до глибинного аналізу наявних думок, «професійну діяльність педагога» трактуємо як різновид соціальної діяльності, який здійснюється педагогами-фахівцями та спрямований на підготовку (навчання, виховання, розвиток) підростаючого покоління до виконання певних соціальних ролей у суспільстві шляхом передачі досвіду та створення відповідних умов для формування особистостей. Основними параметрами такої діяльності є суб'єкт-суб'єктні відносини, засновані на духовній єдності педагога і учня, здатності зрозуміти особистість кожного учня, здатності позитивного перетворення учасників взаємодії.

Методологічною основою аналізу професійної діяльності учителя є філософські, психологічні та педагогічні теорії діяльності як основи формування особистості (М. Каган, Л. Вигоцький, О. Леонтьєв, Н. Кузьміна, С. Рубінштейн, В. Сластьонін, Г. Щедровицький, Е. Юдін та ін.). Діяльність – спосіб існування суспільства та людини, специфічна людська форма активного відношення до оточуючого середовища. Вона визначає зв'язок – комунікацію людини (у широкому сенсі) з оточуючим світом природи та суспільства, рушійною силою якої є суб'єкт – людина. У діяльності як гуманітарному людському явищі, що має суспільний характер, створюється суспільно-значуща сутність людини – народжується, формується особистість. Важливою характеристикою діяльності визнається її предметність [6]. Особливе значення мають специфічні види діяльності, що спрямовані на виконання соціального замовлення, серед яких провідне місце належить педагогічній діяльності. У цій діяльності формується та розвивається особистість професіонала – педагога, вчителя, викладача, вихователя [1, с.54].

У нашому дослідженні, розкриваючи культурно-комунікативну специфіку професійної діяльності вчителя, будемо спиратися на функціональний підхід, що дозволяє розглянути сутність будь-якого явища через функції. У педагогічні поняття «функції» трактується як спосіб досягнення мети, як результат дій. Для багатьох авторів цей термін ототожнюється з поняттям «роль». Дотримуючись таких поглядів, з'ясуємо роль культури міжособистісної взаємодії у педагогічному процесі.

Дослідники у своїх роботах виділяють різні функції культури міжособистісної взаємодії: пізнавально-гносеологічну, екологічну, регулятивну, інваріантну, інтегративну (Є. Мичко); смисложиттєву, диференційну, інтегративну (А. Арнольдов); конструктивну, організаторську, гностичну, комунікативну (Г. Максимова); людинотворчу, інформаційну, пізнавальну, регулятивну, семіотичну (М. Рудь); посередницьку, врівноважувальну, коригувальну, регулювальну, трансформувальну (Ю. Кан); імперативну, гуманістичну, етичну, виховну, інтегративну, терапевтичну, методологічну,

регулятивну, емоційну, рефлексивну (В. Сморчкова); розвивальну, інформаційну, комунікативну, спонукальну, координаційну, емотивну (О. Яструб) та ін. У контексті нашої роботи зробимо акцент на імперативній, гуманістичній, ціннісній, виховній, пізнавальній, регулятивній, інтегративній, рефлексивній функціях культури міжособистісної взаємодії, які є взаємозалежними й взаємодоповнюючими, та, на нашу думку, забезпечують продуктивну включеність вчителя у професійну діяльність, його самовдосконалення й саморозвиток.

З цього приводу зазначимо, що 10.08.2018 Міністерство освіти і науки України затвердило новий професійний стандарт для вчителя початкових класів, в якому наведений сучасний перелік функцій педагога. Виділимо серед цих функцій лише ті трудові дії та операції, що є предметом нашого аналізу:

- планування і здійснення освітнього процесу (організація взаємодії з вихованцями під час навчальної, виховної, розвивальної, життєзабезпечувальної, соціалізуючої діяльності; організація взаємодії із профільними фахівцями щодо планування освітнього процесу);

- забезпечення і підтримка навчання, виховання і розвитку учнів в освітньому середовищі та родині (організація взаємодії з батьками у різних формах, координація взаємодії заінтересованих осіб для гармонійного розвитку учнів);

- створення освітнього середовища (організація співпраці з адміністрацією школи та з іншими зацікавленими особами);

- рефлексія та професійний саморозвиток (участь у роботі творчих груп, методичних об'єднань);

- проведення педагогічних досліджень (апробація розроблених систем навчальних, виховних, розвивальних завдань);

- надання методичної допомоги колегам з питань навчання, розвитку, виховання й соціалізації учнів початкових класів закладу загальної середньої освіти (наставництво та керівництво стажуванням студентів; керування роботою творчих груп, методичних об'єднань; проведення майстер-класів, тренінгів);

- узагальнення власного педагогічного досвіду та його презентація педагогічній спільноті (поширення власного досвіду шляхом участі у різних заходах);

- оцінювання результатів роботи вчителів початкових класів закладу загальної середньої освіти (участь у роботі експертних груп, атестаційної комісії) [8].

Отже, «Нова українська школа» потребує спеціалістів, які здатні не тільки швидко опанувати сучасні методики викладання та виховання школярів, а й адаптувати їх до потреб освітнього середовища, створювати та впроваджувати власні розробки, організовувати шкільні осередки на засадах компетентнісного, діяльнісного, культурологічного підходів та принципів «педагогіки партнерства».

Як ми бачимо з вищезазначеного переліку, професійна діяльність вчителя заснована на взаємодії педагога з вихованцями, їх батьками, колегами, адміністрацією, іншими зацікавленими особами. Відомо, що будь-яка діяльність будується на основі реалізації її суб'єктом певної потреби. В основі педагогічної діяльності лежить потреба у міжособистісній взаємодії – у встановленні контактів з іншими людьми, в обміні досвідом, знаннями, почуттями, переживаннями, емоціями. В ряді робіт ця потреба носить назву потреби в спілкуванні [13, с. 287], потреби емоційного або соціального контакту [9, с. 129]. Включення у міжособистісну взаємодію сприяє збагаченню свідомості кожного її суб'єкта, розширенню меж комунікації, досягненню єдиної мети діяльності. У професійно-педагогічній діяльності культура міжособистісної взаємодії перетворюється в кардинальний, професійно значущий фактор, виступає як функціональна категорія; стає інструментом взаємодії, і всі її функції і завдання ускладнюються, оскільки з аспектів загальнолюдських переростають в компоненти професійно-творчі [3]. У педагогічній діяльності йде інтенсивний процес професіоналізації комунікації. Педагог постійно здійснює багатогранну комунікативну діяльність, отже комунікативна складова має основоположне значення в професійній підготовці вчителя. Таким чином, культура міжособистісної взаємодії відіграє імперативну роль у професійній діяльності вчителя. Подібні думки зустрічаємо у працях Б. Вульфова, А. Куракіна, А. Мудрика, Л. Новікової, Д. Пивоварова, В. Семенова, Г. Швидкої та ін.

На думку В. Семенова, педагогічна взаємодія, що становить основу педагогічної діяльності та ґрунтується на принципі суб'єкт-суб'єктних відносин, проявляється у спільній праці: предметно фізичній (суспільно-корисній, навчальній, продуктивній), праці пізнання (взаєморозуміння, спільна радість відкриття), праці спілкування (самовіддача, милосердя), праці душі (емпатія, співчуття, солідарність). Моральний зміст цієї праці визначається спеціальним інструментом (духовним і організаційним) – культурою міжособистісної взаємодії. Звідси витікає гуманістична функція, яка реалізується в установках на співуправління, співтворчість, толерантність, свободу вибору, адаптивність, на визнання активної позиції іншого [11]. У професійній взаємодії ця функція проявляється в унікальній здатності вчителя продукувати елементи гуманності, людяності в інших, перетворювати гуманність в змістовну дійсність, в силу позитивності внутрішнього і зовнішнього світу людини. Гуманістична функція передбачає дотримання вчителем загальнолюдських принципів та ідеалів, а також його здатність чинити з позицій людяності в ситуаціях морального вибору.

Значимо, що гуманістична функція культури міжособистісної взаємодії у професійній діяльності вчителя не може бути реалізована без засвоєння цінностей та дотримання етичних норм, адже на педагога покладається практичне виконання цих вимог, їх трансляція в суспільство, місія бути зразком

вищої моральності. Таким чином, ціннісна сторона культури міжособистісної взаємодії дозволяє оцінювати педагогічну діяльність в категоріях добра, справедливості, відповідальності, свободи, обов'язку, що виступають в якості етичних норм. У роботі вчителя вони є внутрішньою установкою, яка ґрунтується на усвідомленні і почуттях професійної відповідальності, справедливості, милосердя. Ціннісна функція сприяє дотриманню моральних вимог, принципів, здійснення оптимальних алгоритмів, моделей і технологій міжособистісної діяльності. Майбутньому фахівцю необхідно не тільки уміти розбиратися у природі моральних законів, розуміти, що істинне, як знайти шлях до досягнення ідеалу, а і навчити своїх вихованців, аналізувати власні комунікативні дії, будувати ефективну міжособистісну взаємодію, оцінювати наслідки вчинків. Інакше кажучи, культура міжособистісної взаємодії виступає індикатором присвоєння та актуалізації педагогом моральних цінностей, моральної мірою його взаємодії з іншими людьми, з навколишнім світом в цілому.

Однією з найважливіших видів педагогічної діяльності є виховна діяльність, у процесі якої у вихованців формуються комунікативні, моральні якості, які забезпечують їх нормативну поведінку та сприяють успішній адаптації до соціокультурного середовища (ціннісне ставлення, переконання, повага, культура комунікації). Отже, реалізація виховної функції культури міжособистісної взаємодії полягає в здатності вчителя у процесі комунікації впливати на поведінку, діяльність, думки, почуття вихованця, формувати певні якості особистості відповідно до педагогічних завдань. Виховний вплив здійснюється через систему довірливих особистісних відносин. Висловлюючи своє суб'єктивне ставлення до явищ, подій і інтерпретуючи їх під впливом своєї індивідуальної системи цінностей, педагог «транслює» їх в індивідуальну свідомість вихованця, тим самим закладає ціннісні орієнтири дитини. На цей аспект виховання звертає увагу А. Мудрик, наголошуючи на необхідності обміну між вчителем і вихованцем «цінностями, виробленими в культурі світу і конкретного суспільства; цінностями, властивими суб'єктам виховання як представникам різних поколінь та субкультур; індивідуальними цінностями конкретних членів виховної організації» [7, с. 204].

Акцентуємо увагу, що провідним напрямом діяльності вчителя у контексті комунікації є навчання вихованців успішній міжособистісній взаємодії, результатом якої є інтеграція дитини у соціальну систему (соціалізація), у ході якої відбувається її пристосування до культурних, психологічних та соціальних факторів та подолання негативних впливів середовища, що заважають саморозвитку та самоствердженню. Соціалізація вихованців в умовах навчального закладу є керованим процесом з боку вчителя, має індивідуально-суб'єктивний характер та детермінована системою потреб, інтересів тощо. З огляду на це перед педагогом стають завдання:

- сформувати комплекс якостей, необхідних дитині для встановлення взаємодії з навколишнім соціальним середовищем (соціальну адаптивність, соціальну автономність і соціальну активність);
- сприяти подоланню труднощів у соціалізації;
- стимулювати позитивне самовираження,
- попереджати негативні соціальні дії [10].

Отже, пізнавальна функція культури міжособистісної взаємодії у педагогічній діяльності полягає у формуванні у дітей, підлітків, юнаків соціально ціннісних установок на діалогічне спілкування, емпатії, інтересу до самого процесу взаємодії; розвитку комунікативних умінь, які передбачають орієнтацію на партнера в ситуації взаємодії; розвитку у них бази для мовного спілкування, вміння вільного володіння мовою [7, с.147-148]. Також важливого значення має підготовка вихованців до встановлення взаємних стосунків із суб'єктом комунікації, колективом, учнями, реальним середовищем через оволодіння правилами вербальної та невербальної поведінки у стандартизованих комунікативних ситуаціях; подолання бар'єрів спілкування та комунікації; відкритість та довіра до друзів та учнів; вибір оптимального стилю спілкування між учнями; запобігання й подолання перешкод у взаєморозумінні [2, с. 71-75].

Розглянуті вище функції культури міжособистісної взаємодії у структурі педагогічної діяльності торкалися питань формування особистості вихованців. Але, перетворюючи навколишнє середовище у процесі професійної діяльності, вчитель за допомогою культури міжособистісної взаємодії створює нові детермінанти своєї поведінки та змінює самого себе. До недавнього часу педагогічній діяльності був притаманний вертикальний вид комунікації, що відповідав монологічному типу культури міжособистісної взаємодії. Такий тип передбачав домінування єдиного сенсу, єдиної волі одного з суб'єктів комунікативного процесу, відносини між суб'єктами освітнього процесу будувалися на авторитарній основі. В даний час, з розвитком демократичних процесів і свобод, система взаємодії соціальних інститутів в освітньому просторі перебудовується на горизонтальні відносини. Діалогічна модель міжособистісної взаємодії передбачає спільне відкриття смислів, поєднання думок суб'єктів; в ній діалог розглядається як механізм розуміння і взаєморозуміння. За таких умов виникає ефект зворотного зв'язку, що дозволяє коригувати і інтенсифікувати управлінські дії [12, с.130]. Отже, регулятивна функція культури міжособистісної взаємодії передбачає певний рівень взаємодії на основі організації отримання, переробки та використання інформації. Крім того, вона відіграє роль внутрішньої детермінанти особистості в процесі професійної комунікації і обумовлює системний і цілеспрямований характер формування і розвитку її творчого потенціалу, є показником рівня організації педагогом своєї професійної діяльності.

Для професійного становлення особистості педагога важливим є визначення інтегративної функції, яка проявляється у консолідації культури особистості і культури професійної діяльності. В такому розумінні культура міжособистісної взаємодії стає інтегративною якістю і персоніфікованою ознакою особистості педагога, рисою індивідуальності, що набувається переважно за допомогою професійної освіти і особистого інтелектуального і морального розвитку. Для вчителя інтегративність культури міжособистісної взаємодії детермінує цілісність процесу розвитку його особистості та професійної діяльності у відповідності зі стратегією життя.

Одне з призначень культури міжособистісної взаємодії – розкрити і розвинути сутнісні сили вчителя, і оскільки він сам створює свій «професійний образ», то вона в цьому процесі виступає формою його саморозвитку і самореалізації [12, с.140]. У цьому сенсі рефлексивна функція пов'язана з самопізнанням педагогом свого «Я», мотивів власних вчинків і дій, усвідомлення необхідності самовдосконалення. Цей підхід передбачає обов'язково рефлексію з приводу комунікативних стратегій, комунікативної діяльності, комунікативних бар'єрів, а також досягнутих результатів у процесі взаємодії.

Отже, культура міжособистісної взаємодії «пронизує» усі види професійної діяльності вчителя та висуває певні вимоги до його комунікативно-професійних якостей та умінь. Про це свідчать дослідження Д. Александрова, Н. Волкової, В. Грехнева, І. Зарецької, І. Зязюн, В. Кан-Каліка, К. Карапетян, Г. Китайгородської, Г. Ковтун, С. Кожушко, Г. Максимової, А. Мудрик, М. Рудь, В. Соколова, В. Фролушкіної, Т. Чернявської та ін.. Вчені наголошують на значущості комунікативних умінь для формування особистості професіонала, адже вони забезпечує становлення творчої активності, виробляють спосіб спільної взаємодії, спосіб вибору та досягнення поставленої мети, сприяють розвитку умінь самооцінки і самоконтролю.

На основі аналізу робіт Н. Ахмерової, Т. Василькової, Ю. Василькової, А. Корнілової, Р. Куліченко та ін. встановлено, що педагогу для успішної діяльності необхідні такі групи професійно важливих якостей: комунікативні (гнучкість у відносинах, делікатність, доброзичливість, емпатія, контроль над емоціями, екстравертірованність), організаційно-вольові (відповідальність, витримка, самостійність, цілеспрямованість). Оволодіння комунікативними якостями та вміннями дозволяє вчителю ефективно взаємодіяти з іншими особистостями, забезпечує психологічну сумісність у спільній діяльності, дає можливість моделювати процес комунікації з різними об'єктами соціально-педагогічної діяльності.

Акцентуючи на публічності професії вчителя, науковці наголошують на затребуваності таких умінь: презентувати себе і свої ідеї, вибудовувати відносини з різними суб'єктами освіти, кооперувати свої дії з іншими учасниками освітнього про-

цесу, вирішувати творчі завдання, проявляти лідерські якості та ін. Це особливо актуально в даний час, коли під впливом кіберкультури мимоволі відбувається певна деформація духовно-моральної складової педагогічної професії.

Особливу увагу вчені приділяють проблемі формування індивідуального стилю міжособистісної діяльності вчителя. Автори досліджень (Н. Анієєва, Б. Вульф, В. Галузінский, О. Гребенюк, М. Рожков, А. Мудрик, А. Самохвалова та ін.) сходяться на думці, що багато педагогів не можуть на практиці застосовувати свої комунікативні уміння та навички міжособистісної взаємодії, що створює труднощі в адаптації до педагогічної діяльності і гальмує реалізацію індивідуальних можливостей творчого досвіду. Вчені відстоюють позицію формування активного досвіду комунікацій, який і обумовлює індивідуальний стиль поведінки у професійній діяльності майбутнього вчителя. Вони вважають, що саме у вузівській підготовці комунікативна домінанта повинна виступати основною ідеєю професіоналізації студентів. На наш погляд, досвід педагогічної діяльності студентів починає формуватися вже на першому шаблі ступеневої освіти і студенти коледжу у процесі навчання починають засвоювати не тільки особистий комунікативний, а й професійний досвід.

Висновки: Отже, проведений аналіз дозволяє нам дійти висновку, що майбутня професійна діяльність студентів педагогічного коледжу має культурно-комунікативний характер та представляє собою соціально значущий, цілеспрямований процес, що здійснюється за допомогою певних форм комунікації, змісту і структури взаємодії. Культура міжособистісної взаємодії забезпечує єдність та цілісність професійної діяльності вчителя: згуртовує, впорядковує дії, здійснює їх консолідацію, зумовлює не тільки спільну колективну працю, але і виступає найважливішим фактором формування особистості, засобом виховання; допомагає спеціалістам ефективно вибудовувати свою поведінку відповідно до мінливих умов соціального середовища. Вона являє собою систему ціннісних орієнтацій в змісті професійної діяльності педагога; передумову, мету, спосіб, умову, інструмент педагогічної діяльності; визначає рівень самореалізації в діяльності, її результат і критерій оцінки; відображає потреби, спрямованість, здібності та духовно-моральний потенціал особистості; уточнює систему знань, умінь і можливостей для успішного здійснення професійної діяльності. Отже, культура міжособистісної взаємодії виступає найважливішою умовою успішної спільної діяльності людей і водночас проявом та фактором формування їх відносин між собою і ставлення до різних явищ життєдіяльності. Сучасні зміни у соціальному замовленні на формування цього об'єктивного універсального явища соціальної дійсності детермінують трансформацію професійної підготовки педагогічних кадрів у бік вдосконалення культурно-комунікативної її складової, що вважаємо перспективним напрямком наших подальших розробок.

Список літератури

1. Аухадеева Л. А. Формирование коммуникативной культуры современного учителя в процессе вузовской подготовки: дис. ... д-ра пед. наук / Л. А. Аухадеева. – Казань, – 2008. – 427 с.
2. Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація : навч. Посіб / Н. П. Волкова. – К. : Вид. центр «Академія», 2006. – 256 с.
3. Кан-Калик В. А. Учителю о педагогическом общении / В. А. Кан-Калик. – М. : Просвещение, 1987. – 190 с.
4. Климов Е. А. Психология профессионала. Психологи Отечества / Е. А. Климов. – М.; Воронеж : МОДЭК, 1996. – 360 с.
5. Кожушко С. П. Професійна взаємодія та її характеристики / С. П. Кожушко // Проблеми інженерно-педагогічної освіти: зб. наук. пр. / Укр. інж.-пед. академія. – Х. : УПА. – 2013. – С. 247-251.
6. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность – 2-изд. / А. Н. Леонтьев. – М. : Политиздат, 1977. – 304 с.
7. Мудрик А. В. Социальная педагогика : Учеб. для студ. пед. вузов / Под ред. В. А. Сластенина. – 3 - е изд., испр. и доп. – М. : Издательский центр «Академия», 2002. – 200 с.
8. Наказ КМУ «Про затвердження професійного стандарту «Вчитель початкових класів закладу середньої освіти» // Міністерство соціальної політики України. – 2017. – 1143.
9. Обуховский К. Психология влечений человека / К. Обуховский. – М. : Прогресс, 1972. – 247 с.
10. Рудь М. Г. Формирование коммуникативной культуры будущего учителя начальных классов в педагогическом колледже : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / М. Г. Рудь. – Ростов н/Д, 1999. – 132 с.
11. Сморгачева В. П. Формирование коммуникативной культуры социального педагога в системе профессиональной подготовки в вузе : дис. ... д-ра пед. наук / В. П. Сморгачева. – М., 2007. – 495 с.
12. Семенов В. Д. Социальная педагогика: история и современность / В. Д. Семенов. – Екатеринбург : ИРРО, 1995. – 128 с.
13. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности : основные положения, исследования и применение / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – СПб. : Ритер Пресс, 1997, – 608 с.

Stoliar Anna Aleksandrivna

postgraduate,

Kyiv University of Tourism, Economics and Law

Столяр Анна Александровна

аспірант,

Київський університет туризму, економіки і права

**THE MODEL OF FORMING READINESS OF FUTURE TOURISMOLOGISTS FOR
MANAGERIAL ACTIVITIES
МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ТУРИЗМОЗНАВЦІВ ДО
УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Summary: In the article the author reveals the model of forming readiness of future tourismologists for managerial activities in professional education. The essential stages of educational techniques forming the readiness of tourismologists for managerial activities have been described. It has been determined that the structural constituents are: components, principles, organizational and pedagogical conditions, criteria and indicators of well-formed readiness of tourismologists for managerial activities. The author distinguishes the most efficient methodological aspects of forming readiness of future tourismologists for managerial activities in professional education.

Key words: *model, readiness, managerial activities, tourismologist, professional education.*

Анотация: В статье раскрыто модель формирования готовности будущих туризмоведов к управленческой деятельности в условиях профессиональной подготовки. Охарактеризованы основные этапы реализации технологии формирования готовности к управленческой деятельности туризмоведов в образовательной среде. Установлено структурные составляющие модели: компоненты, принципы, подходы, организационно-педагогические условия, критерии и показатели сформированности готовности туризмоведов к управленческой деятельности. Определены наиболее эффективные методические основы формирования готовности будущих туризмоведов к управленческой деятельности в условиях профессиональной подготовки.

Ключевые слова: *модель, готовность, управленческая деятельность, туризмовед, профессиональная подготовка.*

Introduction. The training of professionals for tourism is an important constituent of the national educational system. The fast tourism development creates the need for competent professionals bound to ensure proper theoretical and practical foundations for future

development of the industry. It is almost impossible to use the potential of tourism without appropriate scientific and human resourcing.

Constant changes in the character of tourism professionals' activities require modernizations and transformations in educational environment of their training. That is why the training of tourismologists acquires innovation approach in the process of personnel training for the industry.

The tourism occupational field requires a potential professional who is prepared for various aspects of managerial functions in his/her professional activities. Recent necessity to provide tourism business with management personnel requires directing the professional training of future tourismologists to the formation of their readiness for managerial activities.

In connection with the aforementioned, arises the need to determine the ways of improving system provision of forming readiness of future tourismologists for managerial activities in professional education.

The analysis of research and publications revealed that the importance and subject matter of investigating the specifics of training personnel for tourism were studied by: Y. Zemlina, I. Zorin, I. Minich, S. Litovka, V. Fedorchenko and others. The specificity of forming the readiness for professional activities was studied by: S. Litovka, L. Lyubarets, L. Shcherbak. The theory and practice of modelling managerial activities of professionals were investigated in the work of: V. Svistun, V. Pikelna and others.

It is becoming clear that the creation and application of knowledge in social processes, and ensuring the competitiveness, are of key importance not only for economic well-being of individuals, but also for the market position of companies and welfare of the modern society and the state. University business schools thus play an increasingly important role in a turbulent global environment and are becoming a crucial element of a knowledge society, including the field of tourism education.

Economic, political, socio-economic and other changes are manifested in all areas of global economy and processes in society, and, hence, these changes can be felt especially in the existing school system at all levels of formal education. With the actualization of the objectives of the Bologna Process, higher education in particular, is experiencing major changes.

Are of key importance for strengthening the competitiveness of enterprises and the development of their critical success factors in an increasingly competitive global market and locally, which also applies to the tourism business and tourism education providers that are clearly a part of the global market [3].

Despite the obvious significance of the research, the extent of development of forming the readiness of future tourismologists for managerial activities is insufficient. The demand for professionals with well-formed readiness for managerial activities in tourism requires improvements in educational environment of their pro-

fessional training. **The purpose of the article is the description** of the model of forming readiness of future tourismologists for managerial activities in professional education.

Main part. The success in economic growth of a travel company depends on its management. The efficient managerial activity boosts the development of innovations and improves the image of a travel enterprise. In professional training of competitive manager in the field of tourism it should be clearly realized what characterizes his/her professional training, the nature of which is forming the readiness for managerial activities of a graduate.

The development of innovation activities, improvement of travel enterprise efficiency and its economic growth largely depends on its manager. Travel business is a labour extensive and complex activity where professionals organise production and economic processes and bear the burden of responsibility for the success in their management.

The following constituents of the readiness of tourismologists for managerial activities have been determined:

1) integrative readiness – the capability to integrate knowledge, abilities and skills as well as to use them efficiently for management in tourism environment;

2) social and psychological readiness – capability of leadership, setting objectives, ability to realize strategies and plans, as well as being innovative, having knowledge and skills of understanding people's behaviour, motivating their activity, having high level of empathy and culture of communication;

3) organizational readiness for managerial activities in tourism field – decision making, collecting and analysing information, practices in working with people, using innovation tourism technology.

Forming the readiness of future tourism professionals for managerial activities is connected with improvements in educational environment. The academic process is focused upon forming and activation of students' managerial thinking. The professional training of tourismologists for managerial activities requires use of appropriate techniques in forming their readiness for managerial activities.

To efficiently train future tourism professionals for managerial activities it is suggested to use the comprehensive model of forming readiness for managerial activities of future tourismologists in professional education.

Thus, the structure of the model of formation process during professional training of tourismologists in a higher educational establishment (fig.1) consists of consecutive and interrelated elements:

- the purpose of forming readiness for managerial activities of future tourismologists;

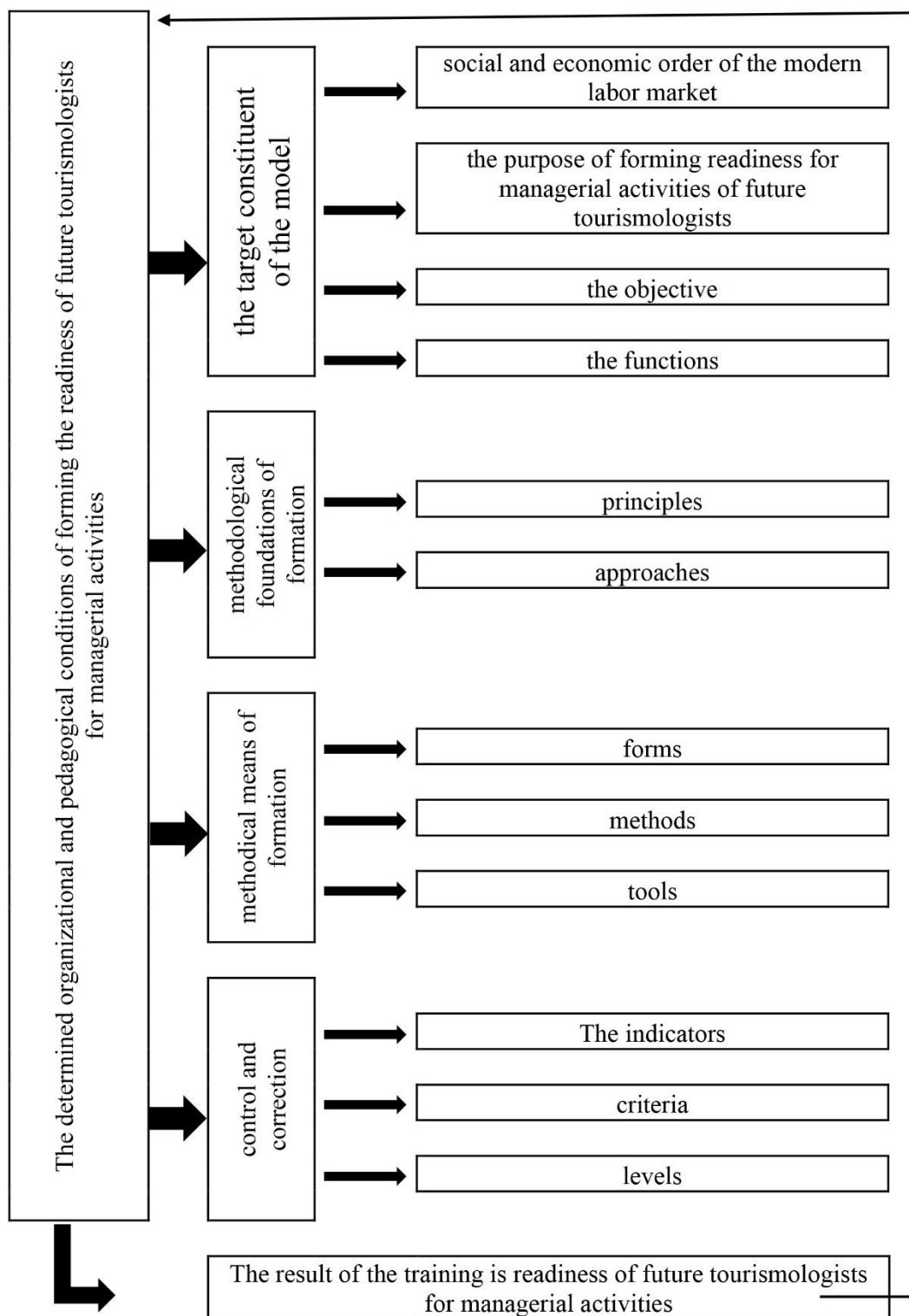


Fig.1 Of the model of formation process during professional training of tourismologists in a higher educational establishment

- the objective of forming managerial readiness of tourismologists in professional activities;
- the functions of forming readiness for managerial activities of future tourismologists in professional education;
- the structural components of forming readiness for managerial activities of future tourismologists in professional education;

- the methodological principles of forming readiness of future tourism managers for managerial activities;
- the practices of forming readiness for managerial activities of tourismologists in professional education;
- the diagnostics and results of formed readiness of tourismologists for managerial activities in professional education.

The target constituent of the model includes the demand caused by the most recent requirements on the labour market, which is reflected in the need for professionals with established managerial activities in tourism industry, that is why the purpose is forming the readiness of future tourismologists for managerial activities during their professional education in a higher educational establishment.

While making the purpose of the model more specific the objective of developing motivation for activities, job-oriented qualities of tourismologists and developing an individual managerial style of future activity has been identified.

The suggested model provides for realization of some basic functions of the educational process of future tourismologists: educational one, motivational one, learning and cognitive ones, as well as it comprises some components (target setting one, emotional-volitional one, creative one, cognitive one, communicative one, organizational and managerial ones). The components are closely interrelated with each other [1].

Some basic principles of forming the readiness of future tourismologists for managerial activities in the process of professional education have been distinguished, such as (scientificity; consistency; proactiveness and mutual adaptation; self-perfection; commitment to self-education, cognitive and incentive), as well as some approaches (systematic, proactive, self-developing and competency-based).

The indicators of forming readiness for managerial activities of future tourismologists in professional education are:

- understanding of tourismologists' managerial role in occupational field;
- sustainable development of general and occupational culture;
- personal professional experience in managing business relations in tourism environment: establishing tolerant interaction, successful communication and conditions for productive and profitable tourism business;
- prevention and resolution of conflicts in tourism business.

These indicators have determined the foundations of this particular study and served as a pretext for identification of organizational and pedagogical conditions of forming readiness of future tourismologists for managerial activities in educational environment.

The determined organizational and pedagogical conditions of forming the readiness of future tourismologists for managerial activities (varieties of training practices and apprenticeships; records of students' personal characteristics and abilities for managerial activities) affected the choice of appropriate forms and methods: lecture, seminar, workshop, individual and laboratory work, individual class, scientific conferences, trainings, brain-rings, trivia, business simulations, integrated and binary classes, excursions etc. [1]; drafting business plan, estimating the dynamics of business development, searching for potential foreign partners, preparing presentations, spreading specific tourism information as well.

The following criteria of formed readiness of future tourismologists for managerial activities: encouraging students to work in accommodation industry; cognitive; proactive; organization oriented.

Methodological provision of forming the readiness of future tourismologists for managerial activities in professional education includes the following means of control and correction (surveys, testing, questioning, self-control, tutorial instructions, and individual tasks).

The realization of the model provides for availability of concrete results in forming the readiness of future tourismologists for managerial activities in professional education, transition of future professionals to a higher level of managerial readiness from elementary to advanced one. To check the effectiveness of the experimental work model realization the following levels of established readiness of students for managerial activities in educational environment were determined: elementary, sufficient, intermediate and advanced.

The result of the training is readiness of future tourismologists for managerial activities.

Forming the readiness of future tourismologists for managerial activities is viewed as a process of mastering solid, integral, systematic occupational knowledge, abilities to apply them in new, unconventional situations, development of personal qualities, managerial skills providing high professional performance.

Conclusion. The developed model of readiness of future tourismologists for managerial activities in professional education is an effective tool in building up future qualified manager in tourism field able to be strongly motivated and to cultivate his/her occupational activity: forecast performance and results of tourism business, strive for self-perfection, realise the importance of successful team work, adequately and independently correct drawbacks in professional activities, choose the most efficient forms of combining resources of a tourism enterprise.

Thus, the studied model presents a complex system of interrelated elements. The phases of the study are directed at pursuing the objective of forming readiness of future tourismologists for managerial activities in professional education by personality-oriented and competency-based training. The developed model is being continuously improved and open.

Of the model of forming readiness of future tourismologists for managerial activities in professional education is a complex system of interconnected structural elements that, while creating organizational and pedagogical conditions, ensure the achievement of the main goal, namely: the formation of readiness of future tourismologists for managerial activities in hospitality industry.

Of the model of forming readiness of future tourismologists for managerial activities in professional education can be used for correction in contents of curriculum on different subjects it directs pedagogical technologies to the creating conditions for the formation of professional competence.

In future it is considered necessary to analyze criteria and levels of the research of students' readiness on

the qualification level of 242 "Tourism" in order to distinguish methodological provision of correctional stage of forming the readiness of future tourismologists for managerial activities in professional education.

References

1. Liubarets, V. V. Professional competence formation of future tourism agents in professional college / V. V. Liubarets // – Dissertation for the degree of candidate of pedagogical sciences, specialty 13.00.04 – theory and methods of professional education. – SHEE «Pereyaslav-Khmelnitsky Hryhory Skovoroda state

pedagogical university», Pereyaslav-Khmelnitsky. – 2013. – 285 p.

2. Sauk I.V. Models of professional competence of tourism industry manager as the basis of industry competitiveness / IV Sauk / Economics. Management. Innovations - 2010. - No. 2 (4).

3. Ramona Gruescu, Roxana Nanu, Anca Tanasie. Human resources development and ICT contribution to the tourist destination competitiveness. / R. Gruescu, R. Nanu, A. Tanasie. // European Research Studies, Volume XII, Issue (4), 2009. – P 168-173.

Chkhalo O. N.

*Senior Lecturer, Department of Medical and General Chemistry
NMU named after A.A. Bogomolets, Kyiv*

Чхало Оксана Николаевна

*старший преподаватель кафедры медицинской и общей химии
НМУ имени А.А. Богомольца, г. Киев*

ochkhalo@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-8874-4674

USING INNOVATIVE LEARNING FORMS IN THE EDUCATIONAL PROCESS OF THE PHARMACEUTICAL FACULTY STUDENTS

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ФОРМ ОБУЧЕНИЯ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ СТУДЕНТОВ ФАРМАЦЕВТИЧЕСКОГО ФАКУЛЬТЕТА

Summary: The results of the search for effective forms of analytical chemistry teaching based on the electronic educational resources and own digital devices are stated use and the positive result of their introduction described.

Анотация: Изложены результаты поиска эффективных форм обучения аналитической химии, основанных на использовании электронных образовательных ресурсов и цифровых устройств индивидуального пользования и описан положительный результат их внедрения

Key words: *analytical chemistry, pharmacy, flipped classroom, electronic learning resources.*

Ключевые слова: *аналитическая химия, фармация, перевернутый урок, электронные средства обучения*

Постановка проблемы. Как показывают результаты многих исследований, у субъекта подготовки к определенному виду профессиональной деятельности следует сформировать качества, совокупность которых необходимо должна проявиться как готовность к указанному выше виду деятельности. Применение понятия готовности к результатам обучения в высшем медицинском учебном заведении (ВМУЗ), вместе с анализом нормативных требований к его выпускникам и способствовать формулировке критериев готовности к профессиональной деятельности, стимулировать разработку и внедрение инновационных форм, методов, средств и содержания обучения. Вместе с этим, акцентирование внимания только на соответствии знаний и умений как составляющих результатов обучения в ВМУЗ нормативным требованиям не может, по нашему мнению, исчерпывающе охарактеризовать результаты профессиональной подготовки. Более того, указанный подход не может быть достаточно плодотворным для разработки инноваций, направленных на эффективное использование современных технологий обучения, основанных на информационных технологиях (ИТ) и соответствующих средствах, поскольку нормативно определённые

формы и средства определения достижения результатов обучения (тестирование по системе «Крок») не предполагают предоставление как обучаемому, так и обучающему данных, с использованием которых можно анализировать процесс обучения аналитической химии и эффективно управлять им. Таким образом возникает проблема поиска инновационных методов, средств и форм обучения, которые могут обеспечить повышение качества обучения в условиях сокращения времени аудиторных занятий.

Анализ последних исследований и публикаций. Ныне в нашу жизнь достаточно стремительно входит использование мобильных технологий. Почти все студенты имеют смартфоны, электронные книги и планшеты, использование которых возможно и желательно не только для коммуникации и развлечения, но и в образовательном процессе. Естественным для преподавателя выбором является использование возможностей мобильных устройств студентов для поддержки работы на аудиторных занятиях [1] и сознательное включение мобильных устройств учеников в образовательный процесс. Таким образом реализуется технология BYOD (Bring your own device [1]), в которой учащи-

еся приносят на занятия свои мобильные устройства и с их помощью реализуется учебная деятельность.

Смартфоны и планшеты представляют собой не что иное, как мобильные персональные компьютеры, имеющие сенсорный экран, модуль Wi-Fi для обеспечения доступа в сеть, фотокамеру, микрофон, датчик GPS, операционную систему (ОС) с возможностью устанавливать различные приложения (для разных ОС процесс установки различен, но существуют форматы, обрабатываемые всеми ОС). Смартфон обеспечивает и возможность звонков, а также пользование мобильным Интернетом GPRS и последующих поколений.

С другой стороны, в сети Интернет ныне существует значительное количество электронных образовательных ресурсов (ЭОР), как проприетарных, так и свободного доступа [6; 4]. Использование ЭОР свободного доступа существенно облегчает работу преподавателя, поскольку предоставляет возможность не просто разнообразить формы и методы подачи учебного материала, а и осуществлять в учебном процессе недоступные ранее формы и технологии обучения, в частности те, которые предполагают многократное обращение студента к визуализированным моделям явлений.

Следующим приложением ИТ к обучению химии может быть доступ к базам данных, содержащим сведения о веществах и их химико-физических свойствах, строении молекул, термодинамических характеристиках, ультрафиолетовые и инфракрасные спектры. В таких базах данных по названию вещества, или химической формуле, по отдельным составляющим молекул, по фамилии ученого, впервые синтезировавшим это вещество и т. д. можно найти разнообразные сведения об искомом веществе, а также файлы с трёхмерными моделями его молекул. Во многих базах данных, где содержатся сведения о химических структурах, есть возможность вести поиск, используя в запросе двухмерную структурную формулу.

Достаточно подробно указанные и другие приложения ИТ к изучению химии описано и проанализировано в монографии Т. Н. Подгорной [6], которую, несмотря на полноту сделанного автором обзора, всё же нельзя считать окончательным решением проблемы, поскольку как ЭОР, так и методы их использования, постоянно и достаточно быстро изменяются.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Наличие достаточно большого количества ЭОР в свободном доступе и устройств, которыми можно воспроизвести упомянутые ЭОР у студентов, отнюдь не означает, что проблема использования указанных ресурсов в образовательном процессе решена целиком и полностью. Как показали предварительные исследования, наличие ЭОР и средств их воспроизведения не означает, что студенты будут их использовать, как и наличие учебной библиотеки не означает, что все без исключения студенты будут ею активно пользоваться.

Проекцию на образовательный процесс противоречия между наличием в свободном доступе ЭОР определенного типа и содержания, и отсутствием мотивации студента к его применению, можно считать определенным вызовом, побуждающим проведение исследований как обще дидактических, так и в рамках узких, частных методик. Эти исследования касаются, в первую очередь, вопросов организации образовательного процесса. В Украине проблеме организации образовательного процесса естественно-математических дисциплин с использованием ИТ посвящены работы М. И. Жалдака, В. В. Лапинского, Н. И. Шута [5], В. Ф. Заболотного [3], А. А. Рыжова [7], Н. В. Стучинской [8] и других исследователей. Несмотря на достаточную проработанность вопроса, остаются нерешенными достаточно много задач, касающихся применения ИТ в учебном процессе, отношения к ним как преподавателей, так и студентов.

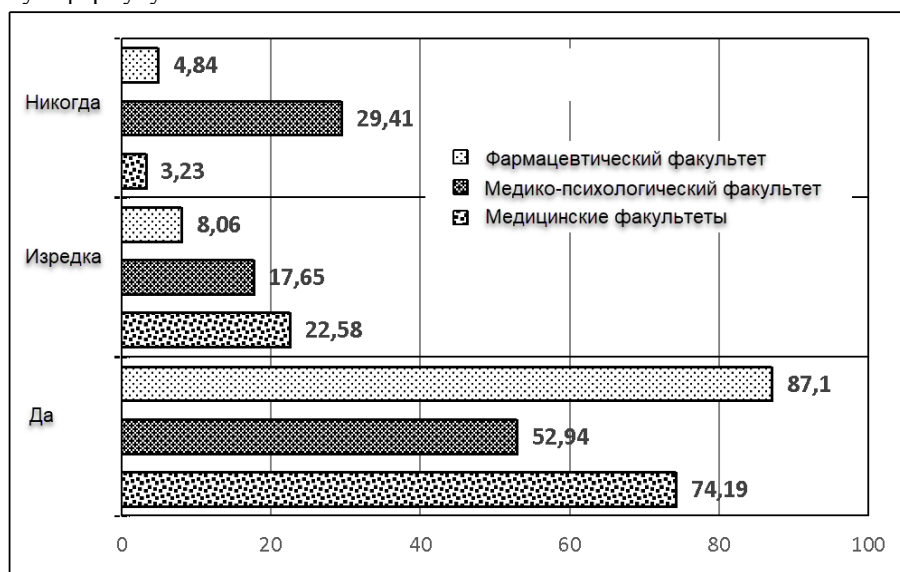


Рис. 1. Результаты анализа анкетирования. Ответы на вопрос «Используете ли Вы Интернет-ресурсы для подготовки к занятиям?»

Как показали результаты опроса 93 студентов фармацевтического факультета, 34 студентов медико-психологического факультета и 62 студентов медицинских факультетов, все студенты имеют доступ к сети Internet, но для обучения его используют не все (рис. 1). Как видно, подавляющая часть студентов – фармацевтов используют ЭОР, что является следствием целенаправленной работы в этом направлении, в частности – создания специализированного портала [2]. Поэтому изучение аналитической химии на фармацевтическом факультете и его поддержка средствами ЭОР были определены как проблема, решение которой актуально и предпочтительно.

Цель статьи. Целью исследований была разработка элементов методической системы обучения аналитической химии на основе использования информационных технологий, определение наиболее целесообразных методов их применения в различных организационных формах образовательного процесса (лекции, лабораторные практикумы, практические занятия). По результатам педагогического эксперимента оценить результативность разработанной модели организации образовательного процесса аналитической химии на фармацевтическом факультете.

Изложение основного материала. В процессе исследований было выделено несколько предпочтительных направлений.

1. Поиск инновационных форм организации образовательного процесса, которые бы стимули-

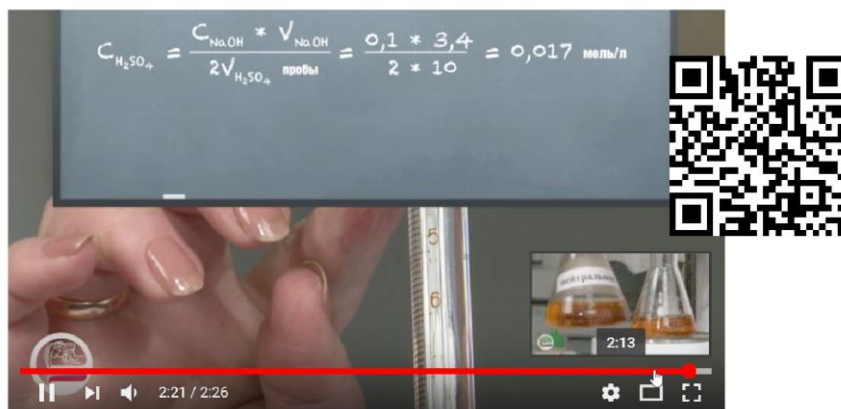
ровали неоднократное обращение студентов к самостоятельной проработке учебного материала и поиск форм представления учебного материала в форме, наиболее доступной для этого.

2. Создание условий для возможности самостоятельного контроля студентами уровня усвоения ими учебного материала и эффективной подготовки к квалификационным испытаниям.

Первое направление было признано целесообразным реализовать с использованием упомянутой выше технологии BYOD, смешанного обучения и элементов техники «перевернутый урок». Ставилась задача, чтобы студент не менее четырех раз обращался к учебному материалу – первый раз при подготовке к лекции, практическому или лабораторному занятию, второй на лекционном занятии, третий – на практическом (лабораторном) занятии, четвертый – при подготовке к квалификационным испытаниям.

Для использования техники BYOD элементов техники «перевернутый урок» был произведен поиск ЭОР, использование которых могло быть целесообразным. Ссылки на материалы в виде URL (для использования стационарных компьютеров и ноутбуков) и QR кодов (удобных для использования планшетов, смартфонов) предоставлялись студентам заранее, до проведения лекционного занятия (рис.2). Также поощрялся и поиск студентами дополнительных источников, ссылки на которые заносились впоследствии в общую базу данных.

<https://www.youtube.com/watch?v=DXswS2L99eE>



Определение концентрации вещества в растворе методом титриметрии

Рис.2. Пример ссылки. Кадр из видео лекции. Источник: URL и QR-код (прямая ссылка) на рисунке, стандартная лицензия YouTube

Конкретные задачи варьироваться для разных учебных групп и даже студентов. Например, может быть сформулировано задание: «Сравнить возможную погрешность титрования, выполненного на оборудовании, представленном в фрагментах 2 и 3» (в одном из которых использовано приспособленное оборудование, а в другом – специализированное). Здесь же достигается и непроизвольное формирование профессионального вокабуляра, которое инициируется в процессе выполнения заданий,

подобных такому: «Сравните терминологию, применяемую в руководстве, которое Вы используете [9], и терминологию, используемую в источниках ... названных попарно или в других комбинациях.

Второе направление реализовалось с использованием нескольких путей, основным из которых была разработка портала NEURON (<https://step.nmu.ua/>) на платформе LMS (Learning Management System) Moodle, для которой разработано наполнение, обеспечивающее индивидуальную работу студентов университета по подготовке

к практическим занятиям и проведение окончательного модульного контроля [2].

Содержательное наполнение для LMS разрабатывалось с использованием тестов, используемых в тестировании по системе «Крок», но дополнено заданиями на обоснование выбора ответа, т.е. стимулирующими формирование компетентности учащегося.

Выводы и предложения. Таким образом система организации образовательного процесса, которая настоящее время используется в университете, подразумевает, что учащийся знает не только график и место занятий, а также содержание обучения на каждом этапе, он знает, что он должен получить определенное количество рейтинговых баллов за каждое занятие. Кроме того, как уже было отмечено, студент должен сначала ознакомиться с учебным материалом, который планируется изучить, будь то практическое (лабораторное) занятие или лекция, и на каждом этапе планируется осуществлять меры контроля (в различных формах, но с обязательным максимальным охватом содержания обучения). За счет смешанного (очно – дистанционного) обучения возрастает роль внеаудиторной работы, стимулируется самостоятельность студентов.

Применение описанного выше подхода проявляется в стабильном и достаточно высоком уровне результатов, поэтому его использование можно рекомендовать для внедрения в ВМУЗ Украины и других стран.

Список литературы:

1. Bring you own device. Wikipedia: the free encyclopedia. [Электронный ресурс]. – Режим доступа:

http://en.wikipedia.org/wiki/Bring_your_own_device

2. Chkhalo O., Kucherenko I. The role of informational technologies of distance education in formation of professional competence of future pharms in the process of analytical chemistry training / O. Chkhalo, I. Kucherenko // Proceedings of articles the

international scientific conference Czech Republic, Karlovy Vary – Ukraine, Kyiv, 17 August 2018, P.31 – 38

3. Заболотний В.Ф. Формування методичної компетентності учителя фізики засобами мультимедіа: Монографія / В.Ф. Заболотний. // - Вінниця: ПП «ТД «Едельвейс і К», 2009. – 456 с.

4. Калініна Л. М., Китайцев О. М., Косик В. М., Лапінський В. В., Мельник О. М. Інформатизація освіти і зародження нового освітнього середовища як основи нової української школи / Л. М. Калініна, О. М. Китайцев, В. М. Косик, В. В. Лапінський, О. М. Мельник // Комп'ютер у школі та сім'ї №4, 2017. – С.3 – 7

5. Комп'ютерно-орієнтовані засоби навчання математики, фізики, інформатики / М. Жалдак, В.Лапінський, М. Шут // Інформатика, 2006, №3-4, К. : Шкільний світ. – 96 с.

6. Підгорна Т.В. Інформаційно-комунікаційні технології в хімічних дослідженнях : посібник для вчителів — К. : Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. —233 с.

7. Рижов О.А. Функціональна організація інформаційної системи моніторингу самостійної роботи студентів в медичному університеті / О.А. Рижов, В.В. Васілакін // Вища освіта України. – 2009. – Додаток 4, т. V (17). – Тематичний випуск: Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору. – С. 256-264.

8. Стучинська Н.В. Інтеграція фундаментальної та фахової підготовки майбутніх лікарів та фармацевтів при вивченні фізико-математичних дисциплін / Н.В. Стучинська // Теорія та методика навчання фундаментальних дисциплін у вищій школі: Збірник наукових праць НМетАУ. - Кривий Ріг : ВВ НМетАУ, 2008. - С .215-223.

9. Чхало О.М. Застосування технології BYOD в освітньому процесі аналітичної хімії / О.М. Чхало // Комп'ютер у школі та сім'ї. – 2018. – №3. – С.10 – 15

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Козова Ірина Любомирівна

*Асистент кафедри психіатрії, наркології та медичної психології
Івано-Франківський національний медичний університет, м. Івано-Франківськ*

Kozova Irina

*Assistant to the Department of Psychiatry, Narcology and Medical Psychology
Ivano-Frankivsk National Medical University, Ivano-Frankivsk*

ПОРІВНЯННЯ РІВНЯ ТРИВОЖНОСТІ СТУДЕНТІВ МЕДИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ, ЩО НАВЧАЛИСЬ ЗА РІЗНИМИ НАВЧАЛЬНИМИ СИСТЕМАМИ ТА ВИВЧЕННЯ ЙОГО ВПЛИВУ НА МОТИВАЦІЮ УЧІННЯ

COMPARING THE HUMIDITY LEVEL OF STUDENTS OF THE MEDICAL UNIVERSITY WHO TRAINED DIFFERENT EDUCATIONAL SYSTEMS AND STUDY OF ITS IMPACT ON THE MOTIVATION OF EDUCATION

Анотація. Стаття присвячена вивченню рівня тривожності у студентів III-IV курсів стоматологічного факультету ДВНЗ "Івано-Франківський національний медичний університет", котрі були розділені на дві групи: перша (III курс) – 213 осіб, які на першому курсі навчалися за "старими" планами, а з другого курсу продовжили навчатися за *кредитно-модульною* системою; основу вибірки другої групи склали студенти IV курсу – 168 осіб – впродовж чотирьох років навчання велися лише за *традиційно-консервативною* ("старою") системою. Також, проводилось дослідження впливу тривожності на мотивацію учіння. Завдяки комплексу використаних методик, було виявлено, що характеристики "тривожного ряду" мають суттєвий вплив на особистість в цілому і на її мотиваційну сферу, а значить і на ефективність її діяльності. За допомогою кореляційного аналізу встановлено найщільніше скорельовані складові, що мають найбільший вплив на розвиток учбово-професійної мотивації майбутніх стоматологів, які ілюструють професійно релевантний зв'язок між мотивацією, "груповими оцінками" ($r = 0,603$, при $p < 0,01$) та "самооцінкою" ($r = 0,386$, при $p < 0,01$). Також навчальна успішність студентів-стоматологів в значній мірі зумовлена не лише мотивацією, а й показниками "групової оцінки" ($r = 0,664$, при $p < 0,01$) та "самооцінки" ($r = 0,404$, при $p < 0,01$).

Ключові слова: тривожність, мотивація, учіння, системи навчання, студенти

Abstract. The article is devoted to the study of the anxiety's level in the III-IV year students of the Dental faculty of the "Ivano-Frankivsk National Medical University". They were divided into two groups: the first (III course) - 213 students who are studied according to the "old" programs at the first year and from the second year, they've continued to study due to the credit-module system; The base on the second group sample which, was made up of 168 IV year students, who during had studied the four years only the traditional conservative ("old") system. Also, investigation of the effect of anxiety's on the motivation of the study was conducted. According to the complex of using techniques there were discovered, that the characteristics of the "anxiety series" have a significant impact on the person as a whole and on the personal motivational sphere, and more over, on the effectiveness of general activities. With the help of correlation analysis, the most densely adjusted components, that have the greatest influence on the development of training and professional motivation of future dentists, which illustrate a professionally relevant relationship between motivation and "group estimates" ($r = 0,603$, with $p < 0.01$) and "self-esteem" ($r = 0,386$, at $p < 0,01$). Also, the academic success of dentist students is largely depends not only to the motivation, but also to the indicators of "group assessment" ($r = 0,664$, with $p < 0.01$) and "self-esteem" ($r = 0,404$, with $p < 0,01$).

Key words: anxiety, motivation, learning, systems of study, students

Вступ. Проблема формування мотивації учіння в процесі професійної підготовки зумовлена зростанням потреби у фахівцях, здатних до ефективного вирішення проблем та завдань, які стоять перед суспільством на сучасному етапі. Позаяк якість майбутніх фахівців, котрі здобувають освіту у вищій школі, залежить не лише від тих умов, в яких у даний момент перебуває студент вишу, то її слід вважати комплексною, а отже такою, що потребує ґрунтового аналізу цілої низки соціальних, психолого-педагогічних та індивідуально-особистісних чинників.

Мотиваційна регуляція діяльності була предметом вивчення А. К. Маркової [5], О. М. Леонтьєва, Д. О. Леонтьєва, А. А. Реана [12], С. Л.

Рубинштейна [13], Д. І. Фельдштейна [15] та ін. Питанням впровадження інноваційних психолого-педагогічних технологій її розвитку в освітніх закладах присвячено праці Г. О. Балла [1], І. Д. Бежа [2], М. Й. Боришевського, Л. М. Карамушки, С. Д. Максименка, Р. В. Павелківа [8], Л. Г. Подоляк [10], В. А. Семиченко [14], Н. В. Чепелевої [17], В. І. Юрченка. Доволі ґрунтовно в науковій літературі висвітлено вплив мотивації на ефективність діяльності (В. Г. Асеев, Т. Г. Богданова, Е. П. Ільїн [4], Т. С. Кудріна, М. Г. Ярошевський, Х. Хекхаузен [16], Д. С. Макклелланд, А. Маслоу [6] та ін.).

Незважаючи на те, що в останні роки помітно зріс інтерес науковців до питань фахової підготовки, проблемі впливу освітнього середовища на

формування мотиваційної сфери особистості студента приділяється недостатньо уваги. Можливо це пов'язано з тим, що радикальних змін у цій царині донедавна не проводилось. Адже впродовж багатьох десятиріч існувала традиційна методика підготовки фахівців вищої школи, яка в цілому давала непогані результати, а отже задовольняла усіх: тих хто проводив навчання і тих хто здобував освіту.

Однак, все більш зростаючі вимоги до підготовки фахівців університетів, а також приєднання України до єдиного європейського освітнього простору, призвели до критичного переосмислення поглядів на усталену систему вітчизняної вищої освіти, заставили зробити рішучі кроки щодо реорганізації системи освіти в Україні. Відтак, суттєві зміни в організації навчального процесу ВНЗ, позначились не лише на результатах успішності, а й особистісних змінах, зокрема на ставленні студентів до учбово-професійної діяльності, їх мотиваційній сфері. Таким чином, ситуація яка склалась на сьогодні, потребує ґрунтовного вивчення та осмислення з метою не тільки її оцінки, а й поглибленого аналізу та критичного ставлення до традиційних й новітніх форм і методів ведення навчального процесу.

Беручи до уваги результати теоретичного аналізу, внаслідок якого було акцентовано увагу на тому, що характеристики "тривожного ряду" мають суттєвий вплив на особистість в цілому і на її мотиваційну сферу, а значить і на ефективність її діяльності, ми прийшли до розуміння необхідності дослідження саме цієї психологічної змінної. Адже дуже висока тривожність є суб'єктивним проявом психологічного неблагополуччя. Вона "може бути викликана невротичним конфліктом, емоційними і невротичними зривами, психосоматичними захворюваннями" [7, с.386]. Крім того, тривожність може бути пов'язана з переживаннями загрози престижу, самооцінці, самоповазі людини. Як стійка риса особистості, тривожність – це підвищена схильність відчувати тривогу з приводу реальних або уявних небезпек.

Мета дослідження – виявити рівень тривожності студентів ВНЗ (як особистісної так і ситуативної) і встановити наявні зв'язки між показниками їхньої успішності, рівнем тривожності й самооцінки.

Адже проблема зв'язку інтелектуальної діяльності (такої, наприклад, як підготовка до іспитів і їх складання) з тими особистісними особливостями від яких залежить результат ще недостатньо розроблена у вітчизняній психології. На це звертають увагу такі вчені як Л.В. Бороздіна [3, с.104], Н.Б. Пасинкова [9, с.170], А.О. Прохоров [11, с.120].

Матеріали та методи. Дослідження проводилося з студентами-медиками III-IV курсів стоматологічного факультету ДВНЗ "Івано-Франківський національний медичний університет". Всього в процесі психологічного дослідження взяли участь 381 досліджуваних особи, котрі були розділені на дві групи: перша (III курс) – 213 осіб (КМГ), які на

першому курсі навчалися за "старими" планами, а з другого курсу продовжили навчатися за *кредитно-модульною* системою; основу вибірки другої групи склали студенти IV курсу – 168 осіб (ТКГ) – впродовж чотирьох років навчання велися лише за *традиційно-консервативною* ("старою") системою.

Робота з досліджуваними проводилась з дотриманням основних морально-етичних принципів і на засадах добровільності, конфіденційності, доброзичливого та безоціночного ставлення, індивідуального підходу.

Результати дослідження. Гіпотетично можна було вважати, що у тих студентів, котрі навчаються за кредитно-модульною системою (КМГ) рівень тривожності повинен бути нижчим, позаяк впродовж семестру ними виконано цілу низку учбово-практичних завдань, результат яких дозволяє з високою долею ймовірності прогнозувати підсумкову оцінку. Інакше кажучи, для них екзамен не є чимось на зразок лотереї, чого не скажеш про студентів, що навчаються за традиційною системою освіти (ТКГ). Рівень тривожності у них набагато вищий, позаяк будь-яка суттєва помилка при відповіді може виявитись підставою для негативної оцінки чи значно нижчої від очікуваної.

Якщо взяти до уваги ще один аргумент, котрий стосується контингенту студентів з заниженою самооцінкою, то тут також заздалегідь прогнозований результат. Адже очікування неуспіху у студентів з низькою самооцінкою сприяє підвищенню рівня тривожності, що, власне і призводить до низького або негативного результату на екзамені. Стаючи стійким особистісним утворенням така самооцінка починає відігравати свою негативну роль не лише на екзамені, а й процесі занять, що, в решті-решт, породжує зневіру у власних можливостях суб'єкта.

Для виявлення рівня тривожності студентів нами була використана ще одна класична психометрична методика, а саме "Шкала самооцінки рівня тривожності" (Ч.Д. Спілбергера, Ю.Л. Саніна). Її слід вважати надійним й інформативним інструментом самооцінки цієї характеристики в даний момент (реактивна тривожність, як стан) і особистісної тривожності (як стійка характеристика людини).

Для того, щоб обрана нами концепція досліджень виявилась правильною, ми ще раз проаналізували суть проблеми і прийшли до висновку, що найбільш інформативним індикатором такої поведінки можуть стати копінг стратегії (від *англ.* coping – справлятися), котрі обираються свідомим зусиллям суб'єкта задля вирішення особистісних та міжособистісних проблем в процесі суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Відомо, що дане поняття об'єднує когнітивні, емоційні та поведінкові стратегії, які використовуються, щоб впоратися із запитом буденного життя. Ефективність копінгових зусиль (копінгу) залежить від типу стресу і/або конфлікту, від індивідуальних особливостей кожної окремої людини, а також від обставин. При цьому, стратегія поведінки завжди обирається свідомо, а значить і мотиви також повинні усвідомлюватись суб'єктом.

Для вивчення особливостей реакцій на стресові ситуації та визначення домінуючих поведінкових копінг-стратегій студентами-медиками КМГ і ТКГ стоматологічного факультету нами було зроблено процедуру, згідно якої досліджувані повинні були прорангувати за ступенем значущості найбільш типові форми їхнього реагування на різні ситуації. Ми розуміли, що кожна така ситуація

чітко репрезентує адекватну їй типову форму мотиваційної реакції. При чому, специфіка запропонованих нами ситуацій дала змогу змістовно об'єднати їх у наступні блоки:

I. Найбільш типові стратегії поведінки досліджуваних при міжособистісній взаємодії в ситуаціях статусно-рольової паритетності ("по горизонталі"; табл. 1).

Таблиця 1

Найбільш типові стратегії поведінки досліджуваних при полісуб'єктній взаємодії (блок 1)

№	<i>У випадку, коли я не можу знайти спільну мову з своїми товаришами, я дію наступним чином</i>
1.	здебільшого, ображаюсь, грублю і перестаю контактувати
2.	я не здатен прощати образи, тому такі люди для мене "перестають існувати"
3.	намагаюсь переконати опонента в його неправоті
4.	шукаю причини в самому собі, дорікаю собі інколи аж до самозвинувачення (самотерзання)
5.	швидко ображаюсь, але і швидко прощаю
6.	намагаюсь знайти підтримку з боку інших у своїй правоті
7.	завжди прагну знайти порозуміння
8.	намагаюсь ще раз проаналізувати ситуацію, щоб прийняти правильне рішення
9.	як майбутній психолог намагаюсь осмислити ситуацію в контексті науково правильних рішень
10.	у мене є людина, котра завжди може розрадити, допомогти зняти напругу чи прийняти правильне рішення

Наступний блок поєднував у собі ситуації, що сприяли виявленню найбільш типових стратегій поведінки досліджуваних при їх міжособистісній

взаємодії в ситуаціях статусно-рольової залежності ("по вертикалі"; табл. 2).

Таблиця 2

Найбільш типові стратегії поведінки досліджуваних при полісуб'єктній взаємодії (блок 2)

№	<i>У випадку несправедливих дій щодо мене і мого найближчого оточення з боку людей до яких я перебував (-аю) у відносинах залежності (батьки, вчителі, викладачі, лідери груп тощо), найбільш типовою формою моєї поведінки було</i>
1.	мовчки співпереживав з людиною, котру образили
2.	висловлював такий людині публічну підтримку
3.	прагнув втрутитись і вказати на несправедливість їх дій
4.	намагався згуртувати навколо проблеми однодумців, щоб дати гідну відсіч
5.	для мене більш важливо як мене оцінюють люди з найближчого оточення
6.	вважав, що це мене не стосується
7.	готовий був протидіяти всіма можливими засобами, щоб дати гідну відповідь такий особі
8.	як майбутній психолог намагався осмислити ситуацію з наукової точки зору
9.	намагався згуртувати навколо себе однодумців, щоб протидіяти такий поведінці
10.	вважав і вважаю, що причини завжди треба шукати в самому собі

I, нарешті, останній змістовий блок був представлений ситуаціями, що давали змогу об'єкти-

вувати найбільш типові поведінкові реакції досліджуваних при ситуаціях фрустрації в системі стосунків "вертикальної" залежності (табл. 3).

Таблиця 3

Найбільш типові стратегії поведінки досліджуваних при полісуб'єктній взаємодії (блок 3)

№	<i>Коли мене, на мою думку, недооцінюють викладачі, я:</i>
1.	можу нагрубити такий особі, вказавши на її упередженість
2.	не протидію, позаяк справедливості не доб'єшся, бо "прав той, у кого більше прав"
3.	намагаюсь з'ясувати, чому мене так оцінили
4.	публічно буду вимагати перевірити рівень засвоєння мною відповідних знань
5.	довежу свою правоту наступною бездоганною відповіддю
6.	шукатиму підтримки з боку одногрупників, щоб довести упередженість викладача
7.	я здатен в присутності інших представників кафедри, факультету заявити й довести несправедливе ставлення з боку цього викладача
8.	вважаю, що сам винен, бо не зміг переконати викладача у своїй правоті
9.	оцінка для мене немає значення
10.	мене завжди недооцінювали, тому що заздрили моїй творчій та оригінальній особистості

Слід зазначити, що способи обрання можливих стратегій поведінки за усіма трьома ситуаціями тісно корелюють між собою і відповідають тим,

котрі описані і досліджуються в багатьох класичних методиках. В залежності від своєї змістової основи вони були об'єднані у наступні блоки, котрі ми подаємо у таблиці 4.

Таблиця 4

Найбільш типові поведінкові стратегії в критичних ситуаціях								
№	Ситуації реагування	Поведінкові стратегії *						
		1 АГР	2 ЕЛК	3 ІЛК	4 СП	5 РП	6 ЕМП СПівп.	7 Інш.
I.	У випадку, коли я не можу знайти спільну мову з своїми товаришами, я дію наступним чином:	1, 2	4	3	6, 10	7, 8, 9		5
II.	У випадку несправедливих дій щодо мене і мого найближчого оточення з боку людей до яких я перебував (-аю) у відносинах залежності (батьки, вчителі, викладачі, лідери груп тощо), найбільш типовою формою моєї поведінки було:	7	3	10	4, 5, 9	8	1, 2	6
III.	Коли мене, на мою думку, недооцінюють викладачі, я:	1	8	10	4, 6	3, 5, 7, 9		2
	Всього	4	3	3	7	8	2	3

*Примітка: усі стратегії поведінки об'єднані у наступні блоки:

АГР – агресивна стратегія (1);

ІЛК – інтернальний локус контролю (2);

ЕЛК – екстернальний локус контролю (3);

СП – соціальна підтримка (4);

РП – здатність до розв'язання проблем; самодостатність, наполегливість (5);

ЕМП-СПівп. – емпатія, співпереживання (6);

Інш. – інше (7)

Ще одна методика давала змогу виявити рівень сформованості потреби у саморозвитку (Тіхонов Л.С.). Для цього студентам в процесі дослідження необхідно було визначитись у своєму ставленні до відповідних суджень, вибираючи ту відповідь за 5-бальною шкалою, яка найбільш їм притаманна: 5 –

це так; 4 – швидше так, ніж ні; 3 – важко відповісти; 2 – швидше ні, ніж так; 1 – ні – це не так.

За результатами відповідей студентів визначались рівні сформованості потреби у саморозвитку, згідно нормативної бази представленої у таблиці 5.

Таблиця 5

Інтервал шкали оцінок	Інтерпретація балів
55 і більше	Студент активно реалізує свої потреби у саморозвитку – високий рівень
36 – 54	Свідчить про те, що у студента відсутня система механізмів до саморозвитку – середній рівень
15 до 35	Студент зупинився у своєму розвитку – низький рівень

Зважаючи на те, що далеко не завжди стандартизовані психометричні методики чи універсальні опитувальники дають змогу дослідити специфіку досліджуваної вибірки, нами було запропоновано низку незавершених речень для виявлення мотиваційних тенденцій студентів-медиків:

1. Навчання в університеті ...
2. Думаю, що вже нічого ...
3. Дуже часто заставляю себе ...
4. Вважаю, що більшість моїх викладачів ...
5. Відвідування занять ...
6. Моїм найвагомим досягненням в університеті було ...

7. Найбільші переживання у мене виникають з приводу ...

8. Деякі викладачі університету ...

9. Думаю в нашому університеті ...

10. Абсолютна більшість моїх прагнень пов'язана з ...

11. На заняттях в університеті мені ...

12. Я часто змушую себе ...

13. Вважаю, що багато моїх однокурсників помиляються, коли стверджують ...

14. У мене доволі часто виникають сумніви з приводу ...

15. Найбільше задоволення "в стінах університету" мені приносить ...

Отримані в процесі такої процедури дані потребували від нас подальшої контент-аналітичної обробки, внаслідок чого знаходились первинні та відносні кількісні значення домінуючих мотиваційних тенденцій, визначались кореляційні зв'язки та взаємні залежності між ними та іншими психологічними змінними (невротичними формами поведінки, рівнем тривожності, показниками навчальної успішності тощо).

З метою узагальнення даних різних психодіагностичних методик і визначення стандартних показників рівнів розвитку мотивації учіння майбутніх стоматологів, деякі з отриманих первинних критеріальних результатів переводились у похідні показники. Спершу ми визначили середньостатистичні показники для кожного з досліджуваних

критеріїв (середні значення – M), а далі визначали стандартне відхилення (σ). Це давало нам змогу запровадити нормативну шкалу в межах одного стандартного відхилення, тим самим для кожного досліджуваного критерію ми одержали по 3 стандартних показники, відповідно до трьох рівнів: низького, середнього, високого. Аналогічним чином, нами визначались межі рівнів розвитку індивідів мотивації учіння майбутніх стоматологів.

Кількісний аналіз результатів експериментального дослідження показав, що більшості студентів-майбутніх стоматологів притаманний середній рівень розвитку мотивації учіння (59,8%). У 18,7% досліджуваних показник розвитку мотивації знаходиться на високому рівні, а у 21,5% – на низькому (табл. 6).

Таблиця 6

Розподіл рівнів розвитку мотивації учіння студентів-стоматологів (n=381)

Рівні мотивації учіння	Кількість досліджуваних			Процентне співвідношення		
	Всього	КМГ (n=213)	ТКГ (n=168)	Всього	КМГ	ТКГ
Високий	71	48	23	18,7%	22,5%	13,7%
Середній	228	119	109	59,8%	55,9%	64,9%
Низький	82	46	36	21,5%	21,6%	21,4%
Всього	381	213	168	100,0%	100,0%	100,0%

Разом з тим, окремі результати (за курсами) дають підстави стверджувати, що показники КМГ більш переконливі з точки зору якісного розподілу (при відносній рівності показників низького рівня, за високими показниками перевага явно за досліджуваними КМГ (22,5% у порівнянні 13,7% – ТКГ).

Зіставлення абсолютних значень визначених критеріїв учбово-професійної мотивації із вказаними межами рівнів дало змогу виявити розподіл за кожним з виокремлених рівнів її розвитку в сукупній вибірці майбутніх стоматологів (табл. 7).

Таблиця 7

Інтервальні та рівневі показники критеріальних складових розвитку учбово-професійної мотивації майбутніх стоматологів

№ п/п	Критерії	Межі рівнів					
		Самооцінка	Групова оцінка	Мотивація (у балах)	Успішність	Ситуативна тривожність	Особистісна тривожність
1.	Середнє	39,0	36,0	44,9	3,3	51,3	53,9
2.	Середнє відхилення	8,2	9,4	11,0	1,0	9,0	11,7
		Межі рівнів					
		Низький		Середній		Високий	
3.	Самооцінка	0 – 30,7		30,8 – 47,2		47,3 – 58,0	
4.	Групова оцінка	0 – 26,6		26,7 – 45,4		45,5 – 60,0	
5.	Мотивація (у балах)	0 – 2,0		2,1 – 3,6		3,7 – 5,0	
6.	Успішність	50 – 64		65 – 85		86 – 100	
7.	Ситуативна тривожність	0 – 42,3		42,4 – 60,3		60,4 – 80,0	
8.	Особистісна тривожність	0 – 42,2		42,3 – 65,6		65,7 – 80,0	

На основі кореляційного аналізу показників цілісної структури мотивації учіння виявлено взаємозв'язки між різними інтегральними характеристиками (табл. 8), а саме прямий зв'язок з

"Успішністю" ($r = 0,736$, при $p < 0,01$) та "Ситуативною тривожністю" ($r = 0,404$, при $p < 0,01$), а також зворотний зв'язок з "Особистісною тривожністю" ($r = -0,379$, при $p < 0,01$).

Показники щільності кореляційних залежностей між основними інтегральними характеристиками розвитку мотивації учіння

	Рівень самооцінки	Групова оцінка	Мотивація (у балах)	Успішність	Ситуативна тривожність	Особистісна тривожність
Рівень самооцінки	1	,567**	,386**	,404**	,419**	-,254*
Групова оцінка		1	,603**	,664**	,241	-,492**
Мотивація (у балах)			1	,736**	,404**	-,379**
Успішність				1	,454**	-,396**
Ситуативна тривожність					1	-,011
Особистісна тривожність						1

Також виявлено, що показники мотивації перебувають у прямій залежності від "Групової оцінки" ($r = 0,603$, при $p < 0,01$) та "Самооцінки" ($r = 0,386$, при $p < 0,01$). Окремо робимо наголос на тому, що навчальна успішність студентів-стоматологів в значній мірі зумовлена не лише мотивацією, а й показниками "Групової оцінки" ($r = 0,664$, при $p < 0,01$) та "Самооцінки" ($r = 0,404$, при $p < 0,01$). Одержані кореляційні значення дають нам підстави стверджувати, що чим вищими є показники "Групової оцінки" ($r = -0,492$, при $p < 0,01$), "Мотивації" ($r = -0,379$, при $p < 0,01$) та "Успішності" ($r = -0,396$, при $p < 0,01$), тим нижчими є показники "Особистісної тривожності" (обернена залежність).

Окрім того, емпіричні значення "Локусу контролю" та домінуючих поведінкових стратегій вказують на те, що у студентів в цілому переважає екстернальна локалізація, яка є індикативним проявом залежності особистісно-професійного творення від зовнішніх чинників. Також спостерігається недостатня осмисленість свого "Образу Я", що значно ускладнює формування подальших перспектив професійного розвитку.

Проведене дослідження актуалізує необхідність розробки та впровадження програми розвитку учбово-професійної мотивації досліджуваних студентів-стоматологів.

Висновки. 1. Детальний аналіз домінуючих стратегій поведінки студентів в різних ситуаціях полісубектної взаємодії дозволив констатувати що у досліджуваних КМГ копінг-стратегії "розв'язання проблем" домінує над стратегіями "уникнення" і "пошуку соціальної підтримки", в той час як у студентів ТКГ тенденція протилежна. В своїх домаганнях вони більш наполегливі, настирливі, цілеспрямовані, відповідальні, що власне, і дозволяє їм отримувати кращі результати (більше ніж у половині досліджуваних покращились показники успішності – 56,79 %). Водночас, для студентів ТКГ більш властиво вдаватись до стратегії пошуку "соціальної підтримки", вони і самі більш відкриті до контактів, а тому дуже часто прагнуть надати допомогу іншим.

2. Характеристики "тривожного ряду" мають суттєвий вплив на особистість в цілому і на її мотиваційну сферу, а значить і на ефективність її діяльності. Дуже висока тривожність є суб'єктивним проявом психологічного неблагополуччя, причина якого може бути пов'язана з невротичним конфліктом, емоційними і невротичними зривами, психосоматичними захворюваннями або ж спричинена переживаннями та очікуваннями загрози престижу, самооцінці, самоповазі людини. Як стійка риса особистості, тривожність – це підвищена схильність відчувати тривогу з приводу реальних або уявних небезпек.

3. За допомогою кореляційного аналізу встановлено найщільніше скорельовані складові, що мають найбільший вплив на розвиток учбово-професійної мотивації майбутніх стоматологів, які ілюструють професійно релевантний зв'язок між мотивацією, "груповими оцінками" ($r = 0,603$, при $p < 0,01$) та "самооцінкою" ($r = 0,386$, при $p < 0,01$). Також навчальна успішність студентів-стоматологів в значній мірі зумовлена не лише мотивацією, а й показниками "групової оцінки" ($r = 0,664$, при $p < 0,01$) та "самооцінки" ($r = 0,404$, при $p < 0,01$).

4. Визначено критерії розвитку учбово-професійної мотивації студентів - майбутніх стоматологів: 1) домінування внутрішньої учбово-професійної мотивації над зовнішньою; 2) адекватність самооцінки та групової оцінки; 3) домінування інтернального локусу контролю; 4) інтегральні показники: загальної осмисленості життя (представлений стратегією "здатність до розв'язання проблем, самодостатність, наполегливість"); 5) соціальної зрілості (представлений стратегією "соціально-комунікативна активність й соціальна підтримка"); 6) почуття внутрішнього комфорту (оптимальні показники "тривожного ряду" – особистісної тривожності, агресивності, фрустрованості, ригідності).

Література

1. Балл ГО. Про психологічні засади формування готовності до професійної праці. Психолого-педагогічні проблеми професійної освіти: Науково-методичний збірник. 1994;134-39.

2. Бех ІД. Принципи сучасної освіти. Педагогіка і психологія. 2005;4:5-27.

3. Бороздина ЛВ, Залученова ЕА. Увеличение индекса тревожности при расхождении уровней самооценки и притязаний. Вопросы психологии. 1993;1:104-13.
4. Ильин ЕП. Мотивация и мотивы. Санкт Петербург: "Питер"; 2000. 512 с.
5. Маркова АК, Матис ТА, Орлов АБ. Формирование мотивов учения. Москва: Просвещение; 1990. 192 с.
6. Маслоу А. Мотивация и личность. 3-е изд. Санкт Петербург: Питер; 2003. 352 с.
7. Москвичев СГ. Мотивация, деятельность и управление. Киев; Сан-Франциско: Light press; 2003. 492 с.
8. Павелків Р. Потапчук Т. Формування ідентичності в студентському віці. Нова педагогічна думка. 2011:77-80.
9. Пасынкова НБ. Связь уровня тревожности подростков с эффективностью их интеллектуальной деятельности. Психологический журнал. 1996;1(17):169-74.
10. Подоляк ЛГ, Юрченко ВІ. Психологія вищої школи. 3-те вид., випр. і доп. Київ: Каравела; 2011. 360 с.
11. Прохоров АО. Психические состояния и их проявления в учебном процессе. Казань:1991. 364 с.
12. Реан АА, Андреева ТВ, Киреева НН, редакторы. О ценностно-мотивационной сфере студентов - универсантов. Ананьевские чтения – 99: Тезисы научно - практической конференции. Санкт Петербург,1999. 264 с.
13. Рубинштейн СЛ. Деятельность. Задачи и мотивы деятельности. Основы общей психологии. Санкт Петербург: Питер; 2000. 712 с.
14. Семиченко ВА. Проблемы мотивации поведения и деятельности человека: Модульный курс психологии. – Киев: Миллениум, 2004. 512 с.
15. Фельдштейн ДИ. Психологические проблемы образования и самообразования современного человека. Вопросы психологии. 2003;6: 7-16.
16. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность. Санкт Петербург: Изд-во "Питер", 2001. 528 с.
17. Чепелева Н.В. Личностная подготовка психолога в условиях вуза. Психолого-педагогические основы личностно-ориентированного образования в МДЦ "Артек". Сб. науч. трудов. 2001:34-41.

УДК 159.922:356.13(043.3)

Volynets N.V.

*Candidate of Psychological Sciences, Docent,
Senior Researcher of Sector of organization of scientific researches of
Research Department,
National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine
named after V. Khmelnytsky*
Волинець Наталія Валентинівна
*кандидат психологічних наук, доцент,
старший науковий співробітник відділення організації наукових
досліджень науково-дослідного відділу,
Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького*

**PARTICULARITIES OF PSYCHOLOGICAL DIAGNOSTICS AND COUNSELING OF THE
STAFF OF THE STATE BORDER GUARD SERVICE OF UKRAINE ON THE PROBLEMS OF
EXPERIENCING PERSONAL WELL-BEING**
**ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДІАГНОСТИКИ ТА КОНСУЛЬТУВАННЯ ПЕРСОНАЛУ
ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ З ПРОБЛЕМ ПЕРЕЖИВАННЯ
ОСОБИСТІСНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ**

Summary: In the article are represented the peculiarities of conducting psychological diagnosis and counseling of the staff of the State Border Guard Service of Ukraine on experiencing of personal well-being. The description of the developed screening-questionnaire of personal well-being of border guards is presented. The program of psychological counseling on the problems of experiencing personal well-being is proposed. The stages of counseling and methods and techniques of correction and support of the personal well-being experience of the personnel of the State Border Guard Service of Ukraine are described.

Key words: personal well-being, screening-questionnaire of personal well-being, psychological counseling on the problems of personal well-being.

Анотація: У статті представлено особливості проведення психологічної діагностики та консультування персоналу Державної прикордонної служби України з питань переживання особистісного благополуччя. Представлено опис розробленого скринінг-опитувальника особистісного благополуччя прикордонників. Запропоновано програму психологічного консультування з проблем переживання особистісного благополуччя. Описано етапи проведення консультування та методи і прийоми корекції та підтримки переживання особистісного благополуччя персоналу Державної прикордонної служби України.

Ключові слова: особистісне благополуччя, скринінг-опитувальник особистісного благополуччя, психологічне консультування з проблем переживання особистісного благополуччя.

Постановка проблеми. Сучасні дослідження особистісного благополуччя базуються на фундаментальних положеннях гуманістичної, екзистенціальної та аналітичної психології: теоріях самоактуалізації особистості А. Маслоу, індивідуалізації К.-Г. Юнга, пошуку сенсу життя В. Франкла, особистості Р. Мейя, психічного здоров'я М. Ягоди та ін., а також на концепції психологічного благополуччя Н. Бредбурна, моделі суб'єктивного благополуччя Е. Дінера, теорії самодетермінації Р. Райана та Е. Десі, моделі суб'єктивного благополуччя К. Ріфф. Не зважаючи на різноманіття теоретико-методологічних підходів щодо дослідження особистісного благополуччя, його психологічна діагностика проводиться на основі інструментарію зарубіжних науковців, адаптованого переважно російською мовою, а технологія психологічного консультування з проблем переживання особистісного благополуччя описується переважно в контексті консультування з питань збереження психологічного та психічного здоров'я [1; 2].

Аналіз попередніх досліджень. Проблемам психологічної діагностики різних аспектів благополуччя особистості присвячено праці Р. Березовської [3], Т. Данильченко [4], Н. Каргіної [5]. Ю. Черняєвої [6] та ін. З метою психологічної діагностики рівних аспектів особистісного благополуччя (суб'єктивного, професійного та соціального благополуччя, якості життя та задоволеності життям) використовуються: адаптований і валідизований російською мовою варіант англійської методики The scales of psychological well-being, розроблений К. Ріфф – опитувальник «Шкали психологічного благополуччя» К. Ріфф, представлений у двох редакціях – П. Фесенка і Т. Шевеленкової [7], та Л. Пергаменщика і Н. Лепешинської [8], україномовний варіант цього опитувальника адаптовано С. Карскановою [9] шкала суб'єктивного благополуччя Г. Перуе-Бадю в адаптації М. Соколової [10]; методика оцінки професійного благополуччя Є. Рут [11]; опитувальник «Суб'єктивне соціальне благополуччя» Т. Данильченко [12], шкала задоволеності життям Е. Дінера та шкала суб'єктивної оцінки щастя С. Любомірські [13]; шкала загальної каузальної орієнтації Е. Десі і Р. Райана в адаптації О. Дергачевої [14]; шкала суб'єктивної оцінки задоволеності життям [15], шкала задоволеності життям Н. Лебедевої [16], опитувальник для оцінки якості життя в модифікації Н. Водопьянкової [17], опитувальник оцінки якості життя SF-36 в адаптації О. Садацької та С. Єніколопова [18], опитувальник якості життя та задоволеності в адаптації О. Рассказової [19] тощо. Велика кількість психодіагностичного інструментарію виявлення різних аспектів особистісного благополуччя ускладнює вивчення цього феномену і обумовлює необхідність розробки опитувальників для експрес-діагностики особистісного благополуччя. Питання впровадження та реалізації програм психологічного консультування висвітлено переважно в працях зарубіжних вчених: М. Лейссен (особливості проведення психологічного консультування з

питань благополуччя через пошку та розкриття екзистенційних аспектів здійсненності життя) [20]; Дж. Мадьяр-Мойє, Р. Оуенса і К. Конулі (підходи та процедури психологічного консультування з проблем благополуччя з позиції позитивної психології) [21], Л. Хамілл (консультативна програма усвідомлення, еволюції, вимірювання, поліпшення тотального особистісного благополуччя та окреслення перспектив на майбутнє) [22], Х. Тхіел (особливості психологічного консультування з питань благополуччя на робочому місці) [23], Я. Павлоцької (особливості надання психологічної допомоги при різних типах благополуччя) [24].

Виділення невирішених раніше частин проблеми. Відсутність комплексних психодіагностичних методик та прикладних методик і програм психологічного супроводу, підтримки, допомоги, а також методичних рекомендацій щодо цільового впливу на різні аспекти особистісного благополуччя вимагає розробки психодіагностичного інструментарію та програми психологічного консультування з проблем переживання особистісного благополуччя персоналу ДПС України.

Мега статті полягає у висвітленні методичних особливостей психологічної діагностики та консультування особистісного благополуччя прикордонників.

Виклад основного матеріалу. З метою психологічної діагностики та виявлення особливостей особистісного благополуччя прикордонників було розроблено скринінг-опитувальник особистісного благополуччя персоналу ДПС України. Концептуальною основою скринінг-опитувальника стала емпірична модель особистісного благополуччя персоналу ДПС України та розроблена на її основі типологія особистісного благополуччя прикордонників. Скринінг-опитувальник особистісного благополуччя персоналу ДПС України призначений для експрес-діагностики рівня та індивідуально-типологічних особливостей особистісного благополуччя прикордонників. Він складається з 73 тверджень стосовно переживань, відчужань, думок, установок, позицій тощо, які досліджуванним потрібно оцінити за наступною схемою: якщо їхні переживання, відчужання, думки, установки, позиції відповідають твердженням, зазначеним у тесті опитувальника, необхідно означити відповідно цифри від 1 до 6, де 1 – мінімальний ступінь переживання (думки, відчужання, переконання тощо), ... , а 6 – максимальний ступінь; якщо зазначених у якомусь твердженні описано переживання (думки, відчужання, переконання тощо), яких у Вас немає – необхідно означити цифру 0. У твердженнях скринінг-опитувальника особистісного благополуччя персоналу ДПС України правильних та неправильних відповідей немає – важливою є лише думка досліджуванних. За результатами тестування визначаються рівні переживання особистісного благополуччя (високий, середній з тенденцією до високого, середній з тенденцією до низького та низький) за шкалами особистісної здійсненності життя, особистісної самоефективності, особистісної гармонії,

професійної компетентності та самореалізації, професійно-організаційної мотивації та професійного розвитку та досягнень. Загальний показник особистісного благополуччя розраховується як сума усіх означених досліджуваними балів. З метою виявлення рівнів переживання особистісного благополуччя прикордонниками контексті таких його складових використовується наступна таблиця розподілу пунктів скринінг-опитувальника: 1) низький рівень переживання особистісного благополуччя відповідає відповідям від нуля до двох балів у твердженнях; 2) середній з тенденцією до низького рівень переживання особистісного благополуччя відповідає відповідям з трьома балами у твердженнях; 3) середній з тенденцією до високого рівень переживання особистісного благополуччя відповідає відповідям з чотирьома балами у твердженнях; 4) високий рівень переживання особистісного благополуччя відповідає відповідям від п'яти та шести балів у твердженнях. Загальний показник особистісного благополуччя як сума усіх отриманих балів за всіма твердженнями опитувальника, характеризується високим (діапазон 350-438 балів), середнім з тенденцією до високого (діапазон 261-349 балів), середнім з тенденцією до низького (діапазон 147-260 балів) та низьким (діапазон 0-146 балів) рівнями, що характеризується відповідними рівнями особистісної здійсненності життя, особистісної самоефективності та гармонії, професійної компетентності та самореалізації, професійно-організаційної мотивації, професійного розвитку та досягнень прикордонників.

Скринінг-опитувальник особистісного благополуччя персоналу ДПС України також дає можливість виявити типи переживання особистісного благополуччя прикордонників: особистісно-орієнтований, професійно-орієнтований, кар'єрно-орієнтований та соціально-орієнтований.

Прикордонники з особистісно-орієтованим типом особистісного благополуччя переживають благополуччя в контексті як особистісної, так і професійної здійсненності власного життя. Це особи з почуттям вільного власного вибору (свободи), які знаходять реальні можливості дії в будь-яких ситуаціях, приймають персонально обґрунтовані рішення; мають чіткі уявлення про себе як про сильну особистість, яка має достатню свободу вибору, щоб вибудовувати власне життя відповідно до своїх цілей і уявлень про його сенс; здатні конструктивно реалізовуватися у зовнішньому світі, рішуче і відповідально ним керувати, готові приймати активну участь у власному житті та вибудовувати його; отримують задоволення від взаємин з керівництвом та колегами; вони проявляють інтерес до роботи, позитивно ставляться до себе як до фахівців, які можуть реалізувати свій професійний потенціал, мають виражене диференційоване уявлення про себе як представників певної професійної спільноти і в зв'язку з цим сформоване позитивне емоційне ставлення до себе (самоствалення) і до цінностей професійної спільноти ДПС України, з якою себе ідентифікують, впевнені у

своїй професійній компетентності та в тому, що в професійному плані є авторитетом для колег, керівництва, близьких; високо оцінюють результати своєї професійної діяльності, високо оцінюють результати професійної діяльності та отримують задоволення від реалізації професійного потенціалу. Вони переживають органічну єдність власної особистості з обраною професією (внутрішню узгодженість професійного самоствалення), усвідомлюють власні особистісні якості як передумови для професійних успіхів та перетворення професійних успіхів в імпульси прогресивного особистісного розвитку; знають як використати власні індивідуальні властивості для конструктивного розв'язання суперечностей і досягнення високих результатів у професійній діяльності, а також як використати ці протиріччя і досягнення в якості стимулів до подальшого особистісного зростання; їхньою провідною кар'єрною орієнтацією є можливість жити в різних місцях та задоволення потреби у досягненнях; переживають задоволеність повсякденною діяльністю, умовами праці та досягненнями на роботі, переживають піднесення, позитивний вплив роботи та незалежності, у них переважає хороший настрій та оптимістичне сприйняття майбутнього, вони здорові (у них відсутня психоемоційна симптоматика); для них велике значення має соціальне оточення; вони відшукують можливість втілювати в роботі свої ідеали і цінності (служіння як кар'єрна орієнтація); можуть переживати самоприниження як фіксовану установку на негативне оцінювання або втрату смислу своїх індивідуальних якостей в контексті трудової діяльності і професійної кар'єри через самозвинувачення в ситуаціях професійного неуспіху, коли вони покладають провину на себе незалежно від того, чим насправді обумовлені проблеми чи невдачі на роботі, а вихід з зазначених негативних переживань в позитивний простір та задоволення потреб у винагороді та в умовах праці сприяє переживанню благополуччя; мають чітко сформовані професійні цілі та яскраво виражену потребу у визнанні; вони переживають професійне самоприйняття, прагнуть до професійного розвитку, формують позитивні відносини в колективі, володіють здатністю до ретроспективної рефлексії: аналізу та оцінки здійсненої діяльності, подій, що мали місце в минулому, достатній рівень усвідомлення, розуміння і структурування досвіду, отриманого в минулому, передумов, мотивів, умов, етапів та результатів діяльності, а також можливих помилок, причин власних невдач та успіхів; здатності до ситуативної рефлексії: самоконтролю поведінки в актуальній ситуації, осмислення її елементів, аналіз того, що відбувається, здатності до обмірковування особистістю своєї поточної діяльності та розгортання процесів прийняття рішення; схильності до самоаналізу в конкретних життєвих ситуаціях.

Прикордонники з кар'єро-орієтованим типом особистісного благополуччя орієтовані на переживання благополуччя як результату успіхів в кар'єрі. Ці особи мають яскраво виражену потребу

у цікавій роботі та орієнтовані на стабільність роботи як постійної роботи з мінімальною ймовірністю звільнення; їхньою провідною кар'єрою орієнтацією є інтеграція зусиль інших людей, повнота відповідальності за кінцевий результат і з'єднання різних функцій організації, що забезпечують їм можливість для лідерства, високого доходу, підвищених рівнів відповідальності і можливості здійснити вагомий внесок в успіх організації. Вони переживають особистісне благополуччя за умови володіння владними повноваженнями, що дають можливість для прийняття ключових рішень, та управління людьми, проектами тощо зі значними делегованими повноваженнями. Для них важливим є врахування інтересів персоналу при визначенні трудових функцій та робота в команді (переважання командної роботи над владними настановами). Вони переживають задоволення потреби у досягненнях та орієнтовані на регулярний менеджмент в управлінні; інтеграцію стилів життя як спосіб збереження гармонії між особистим життям і кар'єрою як врівноваження різних сфер життєдіяльності – кар'єри, сім'ї, особистих інтересів тощо. Для них кар'єра асоціюється із загальним стилем життя, врівноважуючи особисті потреби, потреби сім'ї та кар'єри, відповідно в організаційних відносинах вони потребують також врахування їхніх особистісних і сімейних проблем. Вони переживають задоволення потреб у винагороді та в умовах праці, у них переважають позитивні стимули винагороди та заохочення у мотивації, потребують переважання в управлінні цілісності над дезінтеграцією та інноваційності над консервативністю організації професійної діяльності персоналу, а також переважання у відносинах співпраці у діяльності над конфліктністю, які сприяють переживанню особистісного благополуччя. Ці особи переживають задоволення рівнем компетентності та потреб у взаємостосунках та у визнанні; володіють здатністю до ретроспективної рефлексії: аналізу та оцінки здійсненої діяльності, подій, що мали місце в минулому, достатній рівень усвідомлення, розуміння і структурування досвіду, отриманого в минулому, передумов, мотивів, умов, етапів в результатів діяльності, а також можливих помилок, причин власних невдач та успіхів; здатністю до ситуативної рефлексії: самоконтролю поведінки в актуальній ситуації, осмислення її елементів, аналізу того, що відбувається, здатності до обмірковування своєї поточної діяльності та розгортання процесів прийняття рішення; схильності до самоаналізу в конкретних життєвих ситуаціях, а також здатністю до перспективної рефлексії: аналізу майбутньої діяльності та поведінки, планування, прогнозування можливих наслідків тощо, що проявляється у ретельному плануванні деталей власної поведінки, зверненні до майбутніх подій, орієнтації на майбутнє.

Прикордонники з професійно-орієнтованим типом особистісного благополуччя орієнтовані на переживання благополуччя як процесу реалізації

себе як професіонала. Це особи, які мають чіткі уявлення про власну спроможність вибудувати життя у відповідності з власними цілями та уявленнями про його смисл; вони несуть відповідальність за себе і своє життя, спроможні доводити до кінця рішення, прийняті на підставі особистих цінностей з усвідомленням обов'язковості цього для себе або зобов'язань перед іншими людьми. Вони позитивно сприймають власне минуле як досвід, що сприяє їхньому розвитку і є передумовою сьогодення, що виражається у теплому, сентиментальному ставленні по відношенню до минулого, та орієнтовані на перспективне майбутнє: мають цілі і плани на майбутнє, планують досягнення майбутніх цілей і отримання винагород тощо; переживають переважно емоційно позитивні стани та задоволення потреби у цікавій роботі; задоволення реалізацією професійного потенціалу; задоволення потреби у досягненнях. Вони впевнені у своїй професійній компетентності, вмілості, досвідченості (переживають професійну самоповагу, яка проявляється через самовпевненість як тверду переконаність в бажаності, привабливості власного «Я» для інших осіб з кола професійного спілкування, впевнені в значущості і винятковості своїх професійних знань, умінь і навичок, а також ділових якостей, мають домагання на професійний успіх і соціальне визнання, а також через самоприв'язаність як прихильність до себе як суб'єкта професійної діяльності, що показує ступінь стійкості і консервативності професійної «Я-концепції»). На загальному позитивному фоні самоставлення у прикордонників з професійно-орієнтованим типом особистісного благополуччя переважає стан суб'єктивної задоволеності наявним рівнем розвитку професійно важливих знань, умінь і навичок, здібностей і особистісних якостей, що поєднується з почуттям самодостатності, автономії при здійсненні професійних обов'язків і прийнятті професійних рішень. Умовою особистісної самоефективності цих прикордонників є відсутність стабільного місця проживання та можливість отримання досвіду в різних регіональних напрямках прикордонного відомства. Ці особи переживають значущість соціального оточення в контексті спільного вирішення проблем, унеможливлення переживання самотності, розширення відносин з сім'єю, друзями, колегами та іншими людьми; переживають процес власного життя через інтерес до нього, його високу емоційну насиченість та наповненість смислом; володіють здатністю до перспективної рефлексії: аналізу майбутньої діяльності та поведінки, планування, прогнозування можливих наслідків тощо, що проявляється у ретельному плануванні деталей власної поведінки, зверненні до майбутніх подій, орієнтації на майбутнє.

Прикордонники з соціально-орієнтованим типом особистісного благополуччя орієнтовані на переживання благополуччя в контексті соціальних взаємодій. Це особи, які переживають переважно емоційно позитивні стани й почуття та отримують задоволення від реалізації потреби у цікавій роботі;

реалізують власний інтерес до роботи та отримують задоволення від взаємин з керівництвом; переживають задоволення потреби у досягненнях; задоволеність умовами праці, у них переважає хороший настрій та оптимістичне сприйняття майбутнього; можуть переживати самозвинувачення як усвідомлення себе у якості перешкоди для продуктивної трудової діяльності та кар'єрної самореалізації. Вони отримують задоволення від «общинності» організації прикордонного відомства, що дає можливості працювати в «общинній» спільноті, яка формується на взаємних симпатіях прикордонників, групових інтересах, групових нормах поведінки, і орієнтована на мотивування до здійснення професійної діяльності, а також у задоволенні потреб у винагороді, в умовах праці та креативності. Провідною кар'єрною орієнтацією прикордонників з соціально-орієнтованим типом особистісного благополуччя є виклик, пов'язаний з успіхом подолання ними перешкод, з вирішенням нерозв'язаних складних проблем; вони орієнтовані на те, щоб «кидати виклик»: виконувати більш важку роботу або працювати в особливих та/або екстремальних умовах діяльності, в середовищі складних міжособистісних відносин, а процес боротьби і перемога є важливішими для них, ніж конкретна сфера діяльності або кваліфікація. Прикордонники цього типу особистісного благополуччя мають яскраво виражену потребу у формуванні та підтримці довгострокових стабільних взаєностосунків при значній близькості взаємин, які базуються на довірі.

Психологічне консультування з проблем переживання особистісного психологічного благополуччя є інструментом недирективного психологічного впливу на персонал ДПС України, зокрема на переживання особистісної здійсненності життя, професійної компетентності та самореалізації, особистісної самоефективності та гармонії, професійно-організаційної мотивації та професійного розвитку та досягнень в контексті унікального життєвого та професійного досвіду прикордонників. Основним завданням консультування з проблем переживання особистісного психологічного благополуччя прикордонників є формування уявлень та способів дій, які дозволяли б персоналу ДПС України досягти особистісної здійсненності життя, особистісної самоефективності та гармонії, набуті професійної компетентності та самореалізуватися, підвищити професійно-організаційну мотивацію, сприяти професійному розвитку та досягненням. Модель психологічного консультування з проблем переживання особистісного благополуччя прикордонниками містить наступні компоненти: 1) діагностичний (визначення запиту особистості і формування в неї позитивного ставлення до консультативної допомоги з проблем переживання особистісного психологічного благополуччя); 2) діагностико-прогностичний (окреслення та аналіз очікувань прикордонників); 3) операційно-технологічний (вибір діагностико-консультативних засобів та реалізація стратегій, методів та технологій

консультування); 4) результативно-прогностичний (аналіз досягнених результатів).

Програма психологічного консультування з проблем переживання особистісного психологічного благополуччя – це короткострокова психологічна програма корекції та підтримки переживання особистісного психологічного благополуччя персоналом Державної прикордонної служби України, яка включає спостереження та самоспостереження, використання структурованого щоденника, взаємодії психолога-консультанта і клієнта та, за потреби, взаємодії клієнтів, а також домашніх завдань. Програма психологічного консультування з проблем переживання особистісного психологічного благополуччя базується на емпіричній моделі особистісного благополуччя персоналу ДПС України, яка складається з шести компонентів: особистісної здійсненності життя, професійної компетентності та самореалізації, особистісної самоефективності та гармонії, професійно-організаційної мотивації та професійного розвитку і досягнень. Кількість сеансів може коливатися від 6 до 18. Тривалість кожного сеансу може становити від 45 до 60 хвилин.

Початковий етап консультування стосується спостереження, самоспостереження та опису власних переживань особистісного психологічного благополуччя прикордонників в контексті власного життєвого досвіду в різних сферах життя за кожним з вище зазначених компонентів моделі. Після того, як переживання благополуччя описуються та усвідомлюються особистістю, на другому етапі психологічного консультування потрібно попросити прикордонника уявити, виявити та описати (а краще написати) думки, переконання та прояви поведінки, що призводять до зникнення (переривання) переживання станів благополуччя. В зазначеному аспекті виявляються та описуються також ситуації, події, умови, особи тощо, які перешкоджають, заважають чи нівелюють переживанню особистісного психологічного благополуччя прикордонниками. На третьому етапі здійснюється когнітивний рефреймінг та реструктуризація/реорганізація дисфункціональних вимірів особистісного психологічного благополуччя, а також розробка разом з клієнтом стратегій отримання позитивного досвіду в контексті його життєвих та професійних ситуацій. Коли особистість потрапляє у коловорот негативних переживань, їй здається, що проблеми ніколи не закінчаться. Значна психоемоційна напруга, негативні емоції і переживання не дозволяють їй подивитись на свою ситуацію під іншим кутом зору. Тому завдання психолога-консультанта полягає у наданні допомоги в усвідомленні змістовних аспектів індивідуальних проблем, які унеможливають переживання особистісного психологічного благополуччя. Можливими запитаннями на цьому етапі можуть бути: Чи можете Ви назвати, що і хто в цій ситуації перешкоджає Вам переживати благополуччя?, Як ці особи (особа, оточення, керів-

ництво, підлеглі та ін.) впливають на Ваше благополуччя?, Хто (що) сприяє переживанню Вами негативних емоцій? тощо.

Реструктуризація/реорганізація дисфункціональних вимірів особистісного психологічного неблагополуччя базується на реорганізації внутрішніх процесів особистості і створення нового позитивного або нейтрального досвіду реагування при будь-якому типі внутрішніх конфліктів. Дисфункціональними вимірами особистісного психологічного неблагополуччя, які опрацьовуються в процесі психологічного консультування є:

1) неможливість констатувати факт або негативний досвід особистісної здійсненності життя: відсутність (або низький рівень) персональної та ситуативної здійсненності життя, відсутність (нечіткість) життєвих цілей, відсутність свободи, відсутність (або низький рівень) відповідальності за своє життя, неспроможність (або низький рівень спроможності) вибудувувати життя у відповідності з власними цілями та уявленнями про його смисл, оцінка минулого переважно як негативного, відсутність перспектив на майбутнє, переважання емоційно негативних станів, нездатність внутрішньо долати афекти, звільнитися від упередження і нав'язливих бажань, нездатність отримувати задоволення та відчувати емоційну внутрішню співвіднесеність і приймати себе разом зі своїми бажаннями і потребами, відсутність стабільної цікавої роботи, незадоволеність взаєминами з керівництвом, колегами та іншими співробітниками;

2) недостатність професійної самореалізації та професійної компетентності: відсутність (недостатність) професійного самоставлення, компетентності, авторитету та професійної затребуваності, відсутність відчуття приналежності до професійної спільноти, незадоволеність реалізацією професійного потенціалу, ставленням інших людей та відносинами з керівництвом, результатами професійної діяльності, відсутність інтересу до роботи, неможливість реалізувати власні особистісні та професійні інтереси в професійній діяльності, відсутність можливостей працювати в команді та орієнтації на інтеграцію зусиль інших людей і відповідальності за кінцевий результат;

3) відсутність переживання особистісної самоефективності: низький рівень самоуправління, низька самооцінка особистісного зростання, самоповаги, самовпевненості, самоприв'язаності, наявність внутрішньої конфліктності професійного самоставлення, відсутність потреби у досягненнях, низький рівень компетентності управлінців в системі управління діяльністю підрозділів;

4) відсутність особистісної гармонії: погане самопочуття та здоров'я, переважання напруги, наявність психоемоційної симптоматики, пригнічення, переживання негативного впливу роботи на загальне самопочуття, неможливість зрівноважити можливості та актуалізовані особистісні потреби, потреби сім'ї та потреби кар'єри, незначу-

щість соціального оточення, незадоволеність повсякденною діяльністю, умовами праці та досягненнями на роботі, відсутність можливості втілювати в роботі свої ідеали і цінності;

5) незадовільна професійно-організаційної мотивації: низька оцінка спроможності контролювати власне життя, вільно приймати рішення та реалізувати їх, сприйняття власного життя як нецікавого, емоційно ненасиченого та ненаповненого смислом, оцінка прожитого етапу життя та відчуття власного життя як непродуктивного та недостатньо осмисленого, самоприниження та самозвинувачення, переважання негативної мотивації та конфліктності, неможливість задовольнити потреби у креативності, у винагороді та в умовах праці, неможливість досягнення успіху через подолання перешкод і вирішення складних професійних завдань, наявність фрагментарності, консервативності в управлінні, «машинності» функціонування організації;

б) незадовільні професійний розвиток та досягнення: несформованість професійних цілей, відсутність (або низькі рівні) професійного самоприйняття, професійного розвитку, автономності, незадоволеність рівнем компетентності, професійними досягненнями, переважання негативних відносин в колективі, неможливість задовольнити потреб у взаємостосунках та у визнанні, нездатність (або низькі рівні) ретроспективної, ситуативної та перспективної рефлексії.

У роботі із зазначеними дисфункціональними вимірами особистісного психологічного неблагополуччя психолог-консультант може використовувати методи:

1) метод рефреймінгу змісту – метод зміни значення змісту ситуації, події, тощо при незмінному контексті у вигляді алгоритму створення контексту для тієї чи іншої події, речі, почуття, в якому всі частини системи були б зорієнтовані на результат. Тобто потрібно знайти таке значення переживання, події, поведінки, яке стало б місточком від скарги та незадоволення до хоча б часткового визнання цінності того, що сталося. Цей тип рефреймінгу доцільний у випадках, коли клієнт скаржиться приблизно так: «Я відчуваю X, коли стається У». Щоб здійснити переформування за цим типом потрібно спитати: «Який з аспектів цієї ж самої ситуації поки що прихований для людини, міг би створити інший фрейм (значення)?» або ж «Як інакше можна описати цю ситуацію?». Досягнення ефекту гарантується врахуванням при рефреймуванні знання сутнісних критеріїв світосприймання, які має конкретна особистість. Наприклад, працівник фірми переживає неприємні емоції з приводу безпідставних, як він вважає, зауважень його безпосереднього керівника. На запитання: «Як давно став помічати зміни?» – відповідає, що раніше, коли вони сиділи в одному кабінеті, такого не було, а тепер, коли вони мають окремі кімнати, керівник кілька разів за день може прийти до нього з якимись претензіями. З розмови видно, що значущими критеріями для людини були хороші дружні стосунки та повага до

нього як спеціаліста. У цьому випадку рефреймування змісту полягає в тому, щоб нашоствхнути клієнта на висновок про те, що керівник в зв'язку з переїздом в окремі кабінети втратив можливість вільного обміну ідеями, і тому часто заходить до нього в кабінет, щоб вислухати думку підлеглого;

2) метод рефреймінгу контексту – метод зміни контексту на такий, в якому проявлена реакція буде цінною. Тобто змінюємо контекст, залишаючи зміст події сталим. Цей тип рефреймінгу найкраще використовувати при роботі, коли клієнт скаржиться приблизно так: «Я занадто Х», або «Вони занадто У» (скарга подається як порівняльне повідомлення відносно себе або інших людей). Наприклад: «Я занадто жадібний, оскільки коли друзі просять позичити гроші, я здебільшого відмовляю, а потім довго переживаю». В процесі бесіди всі частини скарги були зорієнтовані в напрямку: «Хочеш втратити друга – позич йому гроші», тобто обговорювалися питання: Чи втрачає він через це друзів?, Що це за люди?, А чи є такі люди, які навіть після відмови залишаються поряд і які ці люди?, Яку користь може принести друзям його відмова?» тощо;

3) метод аутфреймінгу – метод зміни конфліктних ситуацій, суперечливих або різних протилежних позицій, відповідно до якого розширюється розуміння контексту проблемної ситуації до межі, коли різні позиції можна вважати правильними, справедливими, корисними тощо. Метод аутфреймінгу використовується у випадках, коли клієнт скаржиться приблизно так: «А наполягає, що це Х, а В наполягає, що це У; Х і У суперечать один одному, або виключають одне одного». Психолог-консультант ставить запитання: «В яку рамку можна було б одночасно помістити ці дві суперечливі позиції?». Процедура нагадує пошук найменшого спільного кратного в математиці. Наприклад, нівелюючи сварку подружжя, психолог-консультант нашоствхує клієнтів на думку про те, що вони обоє переживають з приводу сімейних проблем, оскільки їм не байдуже те, що буде далі та як до цього ставиться партнер, тобто відносини між клієнтами швидше позитивні, ніж негативні [25].

При консультуванні з питань переживання особистісного психологічного благополуччя психолог-консультант може використовувати прийоми переосмислення актуалізованих проблем клієнта та переозначення негативних переживань клієнта. Переосмислення актуалізованих проблем, які заважають пережити особистості психологічне благополуччя зазвичай подається психологом-консультантом в контексті «так може бути і це нормально», з яким клієнту в цей момент хочеться погодитись, або у вигляді запитання або висловлювання стосовно нейтральних можливостей, які дає обговорювана ситуація, наприклад: «Чи думали ви коли-небудь про те, що...», «Може, це просто...». Ефективність переосмислення актуалізованих проблем визначається виникненням «ага-моментом» – про-світленням, полегшенням, осяянням. Ці моменти

супроводжуються відповідними тілесними реакціями: зовнішньо – виникає рум'янець, відбуваються зміни в диханні, спад м'язового напруження, внутрішньо – виникає відчуття легкості, розслаблення, формується більш приваблива картинка змісту і контексту ситуації тощо. Переформулювання актуалізованих проблем є неефективним, якщо в ньому є виникають суперечливі твердження або якщо клієнт захищається.

Прийом переозначення психолог-консультант використовує тоді, коли йому доводиться бути в ролі своєрідного перекладача смислу того, що говорить і робить клієнт, або особи, які, на думку клієнта, перешкоджають переживанню благополуччя. Процес переозначення починається з того, що коригуються емоції клієнта з негативних та нейтральні стосовно зазначеної проблеми. Далі з метою розрядження або нівелювання протистояння клієнта, формулюється установка стосовно того, що так не можна сприймати (думати тощо) про іншу людину, оскільки її поведінка може свідчити про важкі негативні переживання і неможливість захиститися інакшим чином та виявити свої емоції, можливо з його боку така реакція є неусвідомлюваним криком про допомогу тощо. В свою чергу загострення конфліктної ситуації та затягування її вирішення може призвести до виникнення бар'єрів у спілкуванні, руйнування стосунків та інших наслідків, які перешкоджатимуть переживанню благополуччя особистістю. В процесі переосмислення психолог-консультант повертає клієнта в ситуацію «тут і тепер» і пропонує проаналізувати почуття, що зараз переживаються, та між іншим, звертає увагу на те, що відбулося, коли вони сьогодні зустрілися.

Висновки. Отже, розроблений скринінг-опитувальник може бути використаний у якості методу експрес-діагностики особистісного благополуччя персоналу ДПС України. Запропоновані особливості психологічного консультування з проблем переживання особистісного благополуччя прикордонників включають інтерпретацію професійної або життєвої проблемної ситуації та власного уявлення прикордонників про себе в цій ситуації, усвідомлення її особистісного змісту, формування здатності сприймати різні життєві ситуації як можливості для самореалізації, професійного зростання тощо, окреслення нових особистісних та/або професійних цілей, визначення власних дій в майбутньому, зміну ставлення до минулого досвіду, ситуації чи осіб. **Перспективи подальших досліджень** пов'язані з розробкою тренінгу покращення, підвищення та збереження особистісного благополуччя прикордонників

Список літератури:

1. Соловьева С. Л. Психологическое консультирование. Справочник практического психолога. Москва : АСТ, 2010. 640 с.
2. Організація забезпечення збереження психічного здоров'я військовослужбовців / В. І.

Алещенко, О. Д. Сафін, Є. М. Потапчук. Київ : ВІКНУ ім. Т. Шевченка, 2007. 134 с.

3. Березовская Р. А. Профессиональное благополучие: проблемы и перспективы психологических исследований. *Психологические исследования*. 2016. Том 9. №. 45. URL : psystudy.ru/num/2016v9n45/1232-berezovskaya45.html.

4. Данильченко Т. В. Методичні проблеми вивчення суб'єктивного соціального благополуччя. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка*. Вип. 126 (Серія «Психологічні науки»). Чернігів : ЧНПУ, 2015. С.57–62.

5. Каргіна Н. В. Феномен психологічного благополуччя особистості: особливості діагностики. *Вісник Одеського національного університету імені І.І. Мечникова. Серія «Психологія»*. 2015. Том 20. Випуск 4 (38). С.63–73.

6. Черняева Ю. Е. Методика исследования «психологического благополучия». *Наука ЮУрГУ. Секции социально-гуманитарных наук* : материалы 66-й науч. конф. / отв. за вып. С. Д. Ваулин; Юж.-Урал. гос. ун-т. Челябинск : Издательский центр ЮУрГУ, 2014. С. 1548–1552.

7. Шевеленкова Т.Д., Фесенко П. П. Методика исследования психологического благополучия личности. *Психологическая диагностика*. 2005. № 3. С. 95–129.

8. Пергаменщик Л. А., Лепешинський І.І. Опросник «Шкалы психологического благополучия» К. Рифф : процесс и результаты адаптации. *Психологическая диагностика*. 2007. № 3. С. 73–96.

9. Карсканова С. В. Опитувальник «Шкали психологічного благополуччя» К. Ріфф : процес та результати адаптації. *Практична психологія та соціальна робота*. 2011. №1. С. 1–10.

10. Соколова М. В. Шкала субъективного благополучия : руководство. 2-е изд. Ярославль : НВЦ «Психодиагностика», 1996. 17 с.

11. Рут Е. И. Профессиональное благополучие сотрудников коммерческих организаций: критерии и методика оценки : автореф. дис. магистр. психол. наук. : по напр. 030300. Санкт-Петербург, 2016. 172 с.

12. Данильченко Т. В. Питальник «Суб'єктивне соціальне благополуччя»: методологічне обґрунтування і процедура розробки. *East European Scientific Journal*. 2015. №3 (4). С. 20–29.

13. Осин Е. Н., Леонтьев Д. А. Апробация русскоязычных версий двух шкал экспресс-оценки субъективного благополучия. *Материалы III Всероссийского социологического конгресса*. Москва : Институт социологии РАН, Российское общество социологов, 2008. URL : <https://publications.hse.ru>.

14. Дергачева О. Е., Дорфман Л. Я., Леонтьев Д. А. Русскоязычная адаптация Опросника казуальных ориентаций. *Вестник Московского университета. Серия 14. Психология*. 2008. №3. С.91–106.

15. Либина А. В. Совладающий интеллект : человек в сложной жизненной ситуации. Москва : Эксмо, 2008. 400 с.

16. Диагностика здоровья. Психологический практикум / Под ред. проф. Г. С. Никифорова. Санкт-Петербург : Речь, 2007. 950 с.

17. Практикум по психологии здоровья / Под ред. проф. Г.С. Никифорова. Санкт-Петербург : Питер, 2005. 351 с.

18. Садальская Е. В., Ениколопов С. Н. Психологические аспекты оценки качества жизни больных психосоматическими расстройствами. *Психосоциальная реабилитация и качество жизни* : сб. науч. трудов. Т. 137. Санкт-Петербург : НИПНИ им. В.М. Бехтерева, 2001. С. 321–334.

19. Рассказова Е. И. Методика оценки качества жизни и удовлетворенности: психометрические характеристики русскоязычной версии. *Психология. Журнал Высшей школы экономики*. 2012. Т. 9. № 4. С. 81–90.

20. Leijssen M. Existential well-being counseling. *Emerging Practice in Focusing-Oriented Psychotherapy. Innovative Theory, Applications and Practice* / Madison G. (Ed). London: Jessica Kingsley Publishers, 2013. P. 142–157.

21. Magyar-Moe J. L., Owens R. L., Conoley C. W. Positive Psychological Interventions in Counseling: What Every Counseling Psychologist Should Know. *The Counseling Psychologist*. 2015. Vol. 43(4). P. 508–557. DOI: [10.1177/0011000015573776](https://doi.org/10.1177/0011000015573776).

22. Hamill L. It isn't fluff: The science of well-being. 2016. URL : https://www.heart.org/idc/groups/heart-public/@wcm/@mwa/documents/downloadable/ucm_482009.pdf.

23. Pathways for integration into working life: Integrationsmanagement Bergedorf – office for counseling and job search in a regional network. *Mental health and well-being at the workplace – protection and inclusion in challenging times* / Edited by: Anja Baumann and Matt Muijen. German. 2015. P. 30-32. URL : http://www.euro.who.int/_data/assets/pdf_file/0018/124047/e94345.pdf.

24. Павлоцкая Я. И. Психологическое благополучие и социально-психологические характеристики личности : монография / Волгоградский институт управления – филиал ФГБОУ ВО РАН-ХиГС. Волгоград: Издательство Волгоградского института управления – филиала РАНХиГС, 2016. 168 с.

25. Волинець Н.В. Тренінг консультативної діяльності та психотерапії : навчально-методичний посібник. Київ : Університет «Україна», 2017. 169 с.

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Грозян Н. Ф.,

*кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри української філології*

Кримський інженерно-педагогічний університет (Сімферополь)

Hrozyan N. F.,

*Candidate of Philology, Associate Professor
Head of the Department of Ukrainian Philology*

Crimean Engineering and Pedagogical University (Simferopol)

ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ СИНТАКСИЧНОГО ЗВ'ЯЗКУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ MEANS OF EXPRESSION OF SYNTAXIC COMMUNICATION IN THE MODERN UKRAINIAN LANGUAGE

Анотація

У статті встановлено повну парадигму засобів вираження синтаксичного зв'язку в сучасній українській мові, проаналізовано формування теоретичних і концептуально-засадничих принципів на типологію синтаксичного зв'язку, схарактеризовано особливості еволюції поглядів на роль порядку слів у структурі речення та простежено варіанти словопорядку в прилеглих, узгоджуваних і керованих формах. З'ясовано роль інтонації в оформленні синтаксичного зв'язку між компонентами словосполучення. Проаналізовано кореляцію між прислівними і неprisлівними зв'язками та засобами їхнього вираження в реченні.

Ключові слова: *інтонація, порядок слів, семантичні і синтаксичні відношення, синтаксичний зв'язок, флексія.*

Abstract.

The article establishes the complete paradigm of means of expression of syntactic connection in modern Ukrainian language, analyzes the formation of theoretical and conceptual-fundamental principles on the typology of syntactic communication, characterizes the peculiarities of the evolution of views on the role of the order of words in the sentence structure and tracks the word-order variants in adjoining, coordinated and controlled forms.

The role of intonation in registration of the syntactic connection between the components of the phrase is revealed. The correlation between adverbial and unwelcome connections and means of their expression in the sentence is analyzed.

Key words: *intonation, word order, semantic and syntactic relations, syntactic connection, flexion.*

Постановка проблеми. Актуальність дослідження зумовлено потребою багатопланового вивчення синтаксичного зв'язку на рівні словосполучення, речення і тексту, створення максимально повної парадигми засобів вираження синтаксичного зв'язку в сучасній українській мові з послідовним встановленням їхньої взаємодії та взаємоперетину.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У сучасному мовознавстві актуальними є граматичні дослідження, концептуальні засади яких оперті на системний аналіз засобів вираження синтаксичного зв'язку, зокрема це праці таких учених, як О. М. Пешковський, О. О. Потєбня, Г. М. Удовиченко, В. В. Виноградов, О. С. Мельничук, І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, Н. В. Гуйванюк, А. П. Загнітко та ін.

Мета статті – здійснити комплексний аналіз засобів вираження синтаксичного зв'язку в сучасній українській мові.

Досягнення мети передбачає необхідність вирішення таких **завдань**:

- 1) схарактеризувати засоби вираження синтаксичного зв'язку в сучасній українській мові;
- 2) з'ясувати граматичну функцію порядку слів у реченні;
- 3) описати роль флексії та прийменників як виразників синтаксичного зв'язку;

4) визначити знаковість інтонації у висловленні.

Виклад основного матеріалу. Синтаксичний зв'язок – зв'язок слів, членів речення і частин складного речення, що виражає специфіку їх поєднання. Диференційною ознакою, що розмежовує типи синтаксичного зв'язку, править характер синтаксичної залежності – двобічна залежність (взаємозв'язок, предикативний зв'язок), однібічна (односпрямована) залежність (підрядний зв'язок) і відсутність залежності, тобто незалежність (сурядний зв'язок). Залежно від структури опорної синтаксичної одиниці виділяють прислівний підрядний зв'язок і детермінантний підрядний зв'язок [3, с. 595]. Засобами вираження синтаксичного зв'язку є форма слова, службові слова, порядок слів та інтонація.

Форма слова – універсальний засіб зв'язку в українській мові, напр.: *Климко йшов іржавою трамвайною колією* (Гр. Тютюнник). Службові слова як засоби синтаксичного зв'язку використовують для вираження як прислівного (*написати на дощі, підлізти під стіл*), так і неprisлівного зв'язку, напр.: *Він то дивився вперед, то продовжував малювати в уяві жахливі речі* (А. Дністровий). У випадках, коли залежне слово не змінюване, тобто відсутні флексивні способи вираження зв'язку, воно приєднується до

стрижневого слова у своїй єдиній вихідній формі, виявляючи зв'язок із ним семантично, напр.: *йти швидко, працювати ефективно, зустрітися опівночі* [3, с. 50].

Прийменник, який разом із формою слова, є засобом зв'язку слів, уточнює значення відмінкових форм, пор.: *Яке то щастя – свій народ У світлі бачити!* (Д. Павличко); *Крилата скрипка на стіні, червоний дзбан, квітчаста скриня* (Б. Антоненко).

Порядок слів – багатфункційний граматичний засіб, який може виконувати експресивно-стилістичну, напр.: *Спинюся я і довго буду слухать, як бродить серпень по землі моїй... Ще над Дніпром клубочиться задуха, ще пахне степом сизий деревій. Та верби похилилися додолю, нервові ружі зблідли на виду, бо вже погналося перекотиполе за літом – по гарячому сліду...* (Л. Костенко) і семантичну функції, напр.: *Я думаю, що років три чаювали б, – зауважує Мелешко, явно пригнічений Зюзевици чотирма нулями* (О. Гончар); *Сто років їм до культури!* (О. Гончар).

Грамматичну функцію порядку слів визнають не всі вчені. На думку О. Камініної, порядок слів не можна ставити в один ряд із такими засобами, як флексія і прийменник, оскільки порядок слів і інтонація висловлюють комунікативно-синтаксичні значення [8, с. 10.]. Безперечно, за наявності прийменника і флексії порядок слів є супровідним у вираженні синтаксичного зв'язку, проте за відсутності інших засобів вираження він стає визначальним у реченні. Пор. 1. *Учень зайшов із портфелем* і 2. *Хлопець із портфелем зайшов до кабінету*. Інтонація часто є виразником різних видів зв'язку. В об'єктивному порядку слів інтонація не відіграє суттєвого значення, тому що речення оформляється нейтральною інтонацією, за якої фразові й логічні наголоси збігаються. Проте в інверсії роль інтонації помітно зростає: *Кусалися два скажені вовки, аж клацали та скреготали зубами* (І. Нечуй-Левицький).

Одні з перших спроб аналізу порядку слів знаходимо у римських граматиках. Якісно інший підхід до вивчення порядку слів характерний для вчених XVII – XVIII століть, зокрема таких як А. Арно, К. Лансло, Ц. Дюмарсе, Н. Бозе, Ш. Бато, І. Аделунг та ін. Представниками школи Пор-Рояля був проголошений універсальний природний порядок слів, згідно з яким суб'єкт має передувати предикату, але при цьому вони зауважували, що неправильність порядку слів із граматичного боку не виключає їхньої довершеності в мовленнєвому аспекті [1].

Н. Бозе пов'язував природний порядок слів із природним перебігом думок. Ш. Бато виділяв два типи словопорядку – «граматичний» і «ораторський». «Ораторський порядок» у Ш. Бато є інверсією щодо «граматичного порядку», проте в окремих випадках ці порядки слів можуть збігатися [5, с. 83–85].

О. Крилова відзначає, що на цьому етапі розвитку лінгвістичної думки ще не був вироблений поняттєвий і термінологічний апарат, проте стало

зрозумілим, що граматичною характеристикою членів речення не вичерпуються функції слів-форм, які утворюють речення [11, с. 119–120].

Наприкінці XIX ст. проблема порядку слів набуває психологічного трактування. Основними представниками цього напрямку були Г. фон Габеленц, П. Фортунатов та ін. Г. Габеленц, аналізуючи послідовність уявлень, що виникають у людській свідомості, доводить, що «першим уявленням, яке виступає як предмет мовлення, є «психологічний суб'єкт», а другим уявленням, що виражає те, що мовець думає про психологічний суб'єкт, є «психологічний предикат» [10, с. 18].

Власне-граматичному, семантичному, асоціативно-граматичному узгодженню притаманний прямий порядок слів у тих випадках, коли узгоджувана форма стоїть у препозиції щодо головного слова: *справжній гуляка, цей сирота, червона троянда*, напр.: *Пропонований читачеві роман мав щастя захити скандальної репутації задовго до виходу в світ* (О. Забужко).

Окремого розгляду потребує умовно-граматичне узгодження, оскільки тут при прямому порядку слів узгоджуваний компонент може стояти як у препозиції, напр.: *голосне «ура», тихе «ку-ку»*, так і в постпозиції, напр.: *хтось тривожний, щось нове, хто інший*. У випадках сильного, напівсильного та слабкого керування керована форма стоїть у постпозиції щодо головного слова, напр.: *подарувати квіти коханій, намалювати картину, готовий до бою, вартий уваги*.

Прилеглі форми мають кілька варіантів словопорядку. Залежні прислівники з дієсловом та іменем можуть уживатися як у препозиції (*швидко йде, повільно працює, дорога ліворуч*), напр.: *Швидко ожив на ваших вітамінках старий!* (О. Гончар), так і в постпозиції щодо головного слова (*йти годину, писати довго*), напр.: *Але навіть у великому місті, якщо йти годину без перерви, кудись-таки приїдеш* (Брати Капранови).

Для прямого порядку слів притаманний постпозитивний прилеглий інфінітив, напр.: *бажання вчитися, почати працювати, поїхати відпочивати*. Прислівники зі значенням міра та ступеня та частки стоять у препозиції при прямому порядку слів, напр.: *дуже працює, ледве зупинився, уже сказав*.

На рівні відмінкового прилягання, утвореного поєднанням іменника з прийменниково-відмінковою чи відмінковою формою імені, прямий порядок слів формований із постпозитивним залежним складником (*цвіт троянди, шовк зорі*), напр.: *Тоді Марфа Галактіонівна допиває свою склянку кофе, допомагає Явдосі поставити посуд в буфет і нарешити сідає проти вікна* (М. Хвильовий).

Щодо словникової інформації слова (синтактики слова), то О. Кібрик вважає цей засіб надзвичайно важливим і наполягає, що «саме синтактика слова є зазвичай тим відправним моментом, який визначає синтаксичний зв'язок» [9, с. 114], більше того «якщо синтактика слова є його постійною вла-

стивістю (закріпленою в словнику), то решта формальних засобів є перемінними властивостями слова» [9, с. 115].

Інтонацію як засіб, що бере участь в оформленні синтаксичного зв'язку між компонентами словосполучення, визнають не всі дослідники (пор., напр., роботи Н. Валгіної, Є. Галкіної-Федорук та ін.). Проте інтонація в деяких випадках відіграє ключову роль в оформленні синтаксичного зв'язку в словосполученнях. Пор., вимовивши речення *Читав до крику трагічну епопею мук бентежного живого серця, епопею людської і разом божеської млости перед мученицькою смертю* (Іван Багряний) з падінням інтонації на формі *до крику* та з паузою після неї, маємо словосполучення *читав до крику*, а вимовивши це саме речення з падінням інтонації на слові *читав* і з паузою після нього, маємо словосполучення *до крику трагічну*.

За словами Г. Удовиченка, який глибоко досліджував проблему словосполучення, наявні досить суперечливі судження лінгвістів щодо інтонації як засобу синтаксичного зв'язку між членами словосполучень. Учений наголошує, що інтонацію як активний елемент граматичного зв'язку в словосполученнях розглядали ті мовознавці, «хто розумів словосполучення дуже широко, вкладаючи в цей термін етимологічне значення, або ототожнював його з реченням чи граматичною парою» [12, с. 27]. Більшість науковців, на думку Г. Удовиченка, не вважає інтонацію ефективним способом синтаксичного зв'язку в межах словосполучення.

На наш погляд, сучасні дослідження словосполучень свідчать про необхідність і важливість розгляду інтонації як одного із засобів вираження синтаксичних зв'язків між компонентами цих конструкцій. Таке твердження ґрунтується передусім на тому, що словосполучення, будучи дериваційно пов'язаним із реченням (пор. думку А. Загнітка, що «на сьогодні актуальним постає вирішення словосполучення з реченневої структури й встановлення ємності цієї синтаксичної одиниці» [6, с. 390]), має пропозитивну природу. Різні дериваційні відношення словосполучень (зв'язки з вихідними пропозиціями) актуалізуються у висловленні з огляду на те, з якою інтонацією та паузацією воно вимовлене.

Знаковість інтонації визнано більшістю дослідників (пор. роботи А. Багмут, В. Петрянкіної, Н. Слюсарєвої та ін.).

У висловленні мовець робить паузи, інтонаційні акценти, відображуючи об'єктивні зв'язки явищ дійсності та суб'єктивні аспекти сприйняття цієї дійсності. «Паузація мовного потоку, – акцентує А. Багмут, – будучи засобом членування та інтонаційного виділення елементів висловлення, є результатом фізіологічних, семантичних та ритміко-стилістичних факторів. Розчленовуючи мовний континуум на структурно-семантичні одиниці, паузи одночасно служать завданням актуалізації висловлення. Паузація, таким чином, виступає в мовленні не як механічно діючий фактор, а як один із засобів мовлення, тісно пов'язаний з метою висловлення і його змістом» [2, с. 47]. Виступаючи в комплексі з

іншими елементами інтонації, пауза стає важливим показником синтагматичного членування не лише між реченнями, а й самого речення [2, с. 102].

Більшість лінгвістів (В. Белошাপкова, Н. Валгіна, А. Загнітко, Г. Удовиченко, Н. Шведова та ін.) висловлює подібні думки щодо засобів вираження синтаксичних зв'язків між компонентами словосполучення.

Прислівні зв'язки, як і неприслівні, зазвичай реалізовані в реченні, проте визначальною для них є не синтаксична позиція слова, а саме слово. На основі прислівного зв'язку пов'язані слова у всіх приаманних їм формах із якоюсь однією формою залежного слова або групою форм (*новий будинок, займається в бібліотеці, повний води*), рідше – два незмінних слова (*по-осінньому похмуро, дуже добре*). Визначувані різними властивостями головного слова: а) граматичними (*писати лист*); б) семантичними (*ніжка стола*); в) словотвірними (*увійти в будинок*).

Прислівні зв'язки, утворювані до речення й зумовлені тими чи тими властивостями головного слова – семантичними, категорійними, словотвірними, виконують номінативну функцію і в речення включаються загалом у тій формі, яка потрібна для цього речення, напр.: *І знов минали дні, душині і довгі* (В. Винниченко). На основі прислівного зв'язку формована нижча одиниця синтаксису – словосполучення. У сучасній синтаксичній науці сутність цієї синтаксичної одиниці потрактовують неоднозначно. Одні дослідники (А. Гвоздьов та ін.) вважають будь-які сполучення слів у реченні словосполученням, інші (І. Вихованець, В. Белошাপкова та ін.) виключають із цієї одиниці поєднання слів зі значенням предикативності, треті вважають словосполученнями лиш граматичні єдності, що виражають єдине, хоч і розчленоване поняття або уявлення (В. Виноградов, М. Прокопович, Н. Шведова та ін.). Останнім часом деякі дослідники ще більше звужують обсяг цієї синтаксичної одиниці. Г. Золотова вважає словосполученням лише такі сполуки, між компонентами яких зв'язок узгодження або керування (у вузькому розумінні). Ті ж поєднання, між компонентами яких інший зв'язок, вона називає аналогами словосполучень. «Аналог уподібнюється словосполученню за функцією, як поширена назва предмета, явища ... але відрізняється внутрішньою структурою підпорядкування» [7, с. 55]. Конкретні словосполучення використовують у мовленні для задоволення потреб комунікації. Проте створюються вони як речення за певними моделями, структурними схемами, які є в тій чи тій мові. Про це свідчать й індивідуальні, авторські словосполучення, утворені всупереч нормам семантичної сполучуваності несумісних понять, але за мовними моделям, властивими цій мові: *гарячий сніг, дзвінка тиша, кривавий захід, сказати мовчки, здоровий хворий* та ін. Під словосполученням як синтаксичною одиницею докомунікативного рівня, яка лише через речення бере участь у комунікації, маємо на увазі граматичну єдність, складену з двох або бі-

льше об'єднаних граматично і за змістом повнозначних компонентів, що виражають єдине, хоч і розчленоване поняття або уявлення [12, с. 81]. Однією з основних ознак словосполучення є наявність системи форм, парадигми (*дівчина в береті, дівчини в береті, дівчині в береті, дівчину в береті* та ін.).

Висновки і перспективи. Отже, основними засобами вираження зв'язку між компонентами словосполучення в сучасній українській мові є форма слова, приєднання, порядок слів, синтактика слова та інтонація.

Перспективу подальших наукових пошуків убачаємо в дослідженні типології засобів вираження синтаксичного зв'язку в типологічному аспекті.

Список літератури

1. Арно А. Всеобщая рациональная грамматика (Грамматика Пор-Рояля) / А. Арно, К. Лансло. – Ленинград : ЛГУ, 1991. – 123 с.
2. Багмут А. Й., Борисюк І. В., Олійник Г. П. Інтонація як засіб мовної комунікації / А. Й. Багмут, І. В. Борисюк, Г. П. Олійник. – К. : Наук. думка, 1980. – 243 с.
3. Валгина Н. С. Синтаксис современного русского языка : [учеб. для вузов] / Н. С. Валгина. – М. : Высшая шк., 1991. – 431 с.
4. Вихованець І. Р. Синтаксичний зв'язок / І. Р. Вихованець // Енциклопедія. Українська мова. — К. : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 595.
5. Даниленко В. П. У истоков учения об актуальном членении предложения (период до Анри Вейля) / В. П. Даниленко // Филологические науки. – 1990. – № 5. – С. 82–89.
6. Загнітко А. П. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк : ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. – 992 с.
7. Золотова Г. А., Онипенко Н. К., Сидорова Н. Ю. Коммуникативная грамматика русского языка / Г. А. Золотова, Н. К. Онипенко, Н. Ю. Сидорова. – М. : Ин-т рус. языка им. В. В. Виноградова, Моск. гос. ун-т им. М. М. Ломоносова, 1998. – 528 с.
8. Камынина А. А. О подчинительных связях в простом предложении / А. А. Камынина. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1970. – 44 с.
9. Кибрик А. Е. Очерки по общим и прикладным вопросам языкознания (универсальное, типовое и специфическое в языке) / Кибрик А. Е. – М. : Изд-во МГУ, 1992. – 336 с.
10. Ковтунова И. И. Современный русский язык. Порядок слов и актуальное членение предложения / И. И. Ковтунова. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 240 с.
11. Крылова О. А. Коммуникативный синтаксис русского языка / О. А. Крылова. — М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. — 176 с.
12. Русская грамматика : [в 2 т.] / [редкол. : Н. Ю. Шведова (гл. ред.) и др.]. – М. : Наука, 1980. – Т. 2. Синтаксис. – 709 с.
13. Удовиченко Г. М. Словосполучення в сучасній українській літературній мові : монографія / Удовиченко Г. М. – К. : Наук. думка, 1968. – 288 с.
14. Фортунатов Ф. Ф. Избранные труды : [в 2 т.] / Ф. Ф. Фортунатов. – М. : Учпедгиз, 1956. – Т. 1. – 450 с.
15. Чеснокова Л. Д. Конструкции с предикативным определением и структура предложения в современном русском литературном языке / Л. Д. Чеснокова. – Ростов н/Д. : Изд-во Ростов. ун-та, 1972. – Ч. I. – 136 с.
16. Gabelentz Georg von der. Die Sprachwissenschaft, ihre Aufgaben, Methoden und bisherigen Ergebnisse / G. von Gabelentz. – Leipzig : T.O. Weigel Nachfolger, 1891. – 502 s.

*Djumagazieva Nurjan,
Kyrgyz State National University
Journalism faculty, docent
E-mail: nnn330@yandex.ru*

*Джумагазиева Нуржан,
Кыргызский Национальный Университет,
Факультет журналистики, доцент
E-mail: nnn330@yandex.ru*

ПРИРОДА В РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРНОЙ ПУБЛИЦИСТИКЕ КОНЦА XIX ВЕКА

Рассматривая природу в русской литературной публицистике конца XIX века, невозможно не остановиться на личности и творчестве Константина Дмитриевича Кавелина (1818-1885) – видного российского дореволюционного правоведа, историка, социолога и психолога, который, также, активно выступал в печати как журналист и публицист. Наиболее активно, как публицист, он сотрудничал в 1870-х гг. с журналами «Вестник Европы» и «Неделя», где нашли своё место такие его работы, как: Наш умственный строй, Идеалы и принципы, О задачах искусства.¹ В этих и других работах окружающая действительность в целом, отражалась им в призме собственной философской системы.

В её основе находится слияние западной и российской философских традиций. Так, из немецкой классической философии он заимствовал понимание роли философии как критической совести культуры и подход к рассмотрению различных форм человеческой деятельности как выражения «человеческого». Важное место в философско-эстетической системе Кавелина занимали элементы философии Просвещения, что нашло своё отражение, с одной стороны в рационализме, критицизме и сциентизме, но в тоже время в утверждении высоких идеалов свободы и других гуманистических ценностей. Реализация этих позиций осуществлялась посредством обоснования позитивного и прогрессивного потенциала научного знания, признания тесного взаимодействия личности и внешней естественной и социальной среды, утверждение генеральной роли человеческого разума в организации среды развития общества.

Генеральными чертами русской философской традиции, органично вошедшими в философско-эстетическую систему отражения окружающего К.Д. Кавелина, выступают антропоцентризм, персонализм и этичность. Антропоцентризм в системе Кавелина занимает место фундаментального методологического принципа отражения окружающего. Персоналистичность в системе Кавелина выражается фокусировкой внимания на духовном мире личности. Наконец, утверждение реальности морального сознания и автономности этических суж-

дений личности позволяют сделать вывод об этической составляющей в его философско-этической системе.

В этих условиях, обосновывается ведущая роль нравственности личности в отражении условий бытия и окружающей действительности. В центре этого процесса находится человек, с одной стороны, как носитель сознания, но, в тоже время, субъект, находящийся в тесном взаимодействии с окружающим. Важной специфической чертой здесь выступает идеальность сознания, где созданный им мир выводит человека за пределы его личного существования. Исходя из этого, отражение окружающего мира, определяется такими категориями как: «впечатление», «представление», «идеал». В системе этих категорий «впечатление» познающего субъекта фиксирует наличное бытие его самого и того, что его окружает. Поэтому, по мнению Кавелина природа должна отражаться такой, каковая она и есть, практически фотографически, стремясь наиболее точно передать её реальное бытие, а не субъективные суждения и размышления писателя или художника с впечатлением от природы связанные.

В этих условиях, К. Кавелин, в работе «О задачах искусства» формулирует четкие требования к отражению окружающего, которые заключаются не столько в точном соответствии представлением о нем, но и в развитии духовности, эволюции психических практик людей в сторону добра и правды. Поэтому в отражении окружающего - и природы, и социума – необходимо ясно определить цель, открыть настоящие пути, указать и разработать средства ее достижения — вот, в чем он видел, в этом вопросе задачи искусства и творчества. Создавать творения, которые вызывают в людях представления со всею живостью и правдою реальной действительности, очевидно, есть только одна сторона искусства в отражении окружающего, другая — возбуждение чувств, стремлений, настроений, где оно соприкасается с верованиями, политическим и общественным строем, наукой, этикой. Все они, как и искусство, существуют для человека, имеют значение и смысл только по отношению к нему, по-

¹ См. соотв.: Кавелин К.Д. Наш умственный строй // Неделя, 1876, №10. Кавелин К.Д. Идеалы и принципы // Неделя, 1876, №36. Кавелин К.Д. О задачах искусства // Вестник Европы, 1878, кн. X.

тому что выражают только его представления и понятия об окружающем мире и его отношениях к окружающему миру.²

Несколько позже в видном журнале «Вопросы философии и психологии» Вл. Соловьёв опубликовал статью «Красота в природе».³ Основой природной красоты он, в этой статье, предлагает понимать свет, понимаемый как первичная реальность идеи в её противоположности весоному веществу. Основным источником света является солнце - выражение спокойного торжества, вечной победы светлого начала над хаотическим смятением, вечно воплощения идеи во всём объёме материального бытия.⁴ В свою очередь, сияющая красота неба в ясный полдень так же отражается им как торжество света, но уже достигнутое, не в действии, а в невозмутимом неподвижном покое. В этом же ракурсе облака, озарённые солнцем, северное сияние, радуга спокойное море, отражающее небо все эти явления прекрасны, так как в них материя оказывается в некоторой степени просветлённой, то есть воплощает в себе идеальное начало, принесенное солнечным светом.

Другим предметом отражения являются в системе отражения природы В. Соловьёва – воды. Посредством их он отражает основной, после света, элемент – жизнь «игра или свободное движение частных сил и положений, объединённых в индивидуальном целом».⁵ В движениях вод он выделял две основных разновидности: свободная игра и грозная борьба. С первой разновидностью философ отождествлял текущую воду - ручей, горная река, водопад, а со второй - волнующееся море и грозу.

В свою очередь царство растений, по мнению философа, было первым воплощением света в живом. Именно в растениях свет впервые проникает в материю и сливается с ней в неделимое целое - жизнь. Поэтому растения в целом красивее, чем животные, и степень эстетического развития совпадает со степенью морфологического развития. У животных такого совпадения не наблюдается. В животном царстве, по его мнению, красота еще не есть достигнутая цель, органические формы существуют здесь не ради одного своего видимого совершенства, а служат также, и главным образом, как средство для развития наиболее интенсивных проявлений жизненности, пока наконец эти проявления не уравновешиваются и не входят в меру человеческого организма, где наибольшая сила и полнота внутренних жизненных состояний соединяется с наиболее совершенной видимой формой в прекрасном женском теле, этом высшем синтезе

животной и растительной красоты.⁶ Высшие животные - семейство кошачьих, олени, лани, серны, птицы, по мнению философа являются - стройной силы, гармонического соотношения частей и свободной подвижности целого и поэтому не только снаружи, но и всем своим существом воплощают идею жизни.⁷

Наивысшим воплощением идеи жизни является «создание человека, то есть той формы, которая вместе с наибольшей телесною красотой представляет и высшее внутреннее потенцирование света и жизни, называемое самосознанием. Уже в мире животных [...] общая космическая цель достигается при их собственном участии и содействии чрез возбуждение в них известных внутренних стремлений и чувств. Природа не организует и не украшает животных как внешний материал, а заставляет их самих организовывать и украшать себя. Наконец, человек уже не только участвует в действии космических начал, но способен знать цель этого действия и, следовательно, трудиться над ее достижением осмысленно и свободно. Как человеческое самосознание относится к самочувствию животных, так красота в искусстве относится к природной красоте».⁸

Несколько позже, в порядке полемики с Вл. Соловьёвым, В.В. Розанов в книге «Природа и история» опубликовал статью «Красота в природе и её смысл».⁹ Давая наиболее общие подходы к пониманию красоты окружающей природы В. Розанов выражает её как преображенную органическую энергию. В этом ракурсе, в мире животном и растительном красота форм, цветов, звуков, нарастает: по мере возрастания сложности организации, к моменту старивания и у пола, деятельно спаривающегося, - одинаково является там, где пульс биения органической жизни повышается, где tonus пульсации особенно напряжен.

Отталкиваясь от этого, для Розанова, природа есть сумма фактов её частных проявлений. В свою очередь, прекрасное в живой природе есть отблеск радости носимой в ней жизни, тогда как отвратительное в ней есть содрогание приближающейся смерти. Собственно жизнь он рассматривает как достижение органическими формами, одушевленной материей, своего вечного источника, который, оставаясь бесконечно далёким, некогда возжёт искру этого особенного существования на пустынной земле, и чем далее проходило время - она все разгоралась на ней, вбирая в себя безжизненные элементы, которые лежали вокруг, и преображая их в формы все более живые и все более прекрасные по мере того, как великий источник жизни становился

² См.: Кавелин К.Д. О задачах искусства / Собрание сочинений К. Д. Кавелина. Т. 3: Наука, философия и литература : наука и университеты на Западе и у нас, общие научно-философские вопросы, психология, этика, литература и искусство [исследования, очерки и заметки К. Д. Кавелина] / с портр. авт., вступ. ст. А. Ф. Кони и примеч. проф. Д. А. Корсакова. — Санкт-Петербург, тип. М. М. Стасюлевича, 1899. — XX с., 1256 с., с. 1217.

³ См.: Соловьёв Вл. Красота в природе // Вопросы философии и психологии, 1889, II / Соловьёв В.С. Сочинения в 2 т. – М.: Мысль, 1990, с. 351 – 388.

⁴ См. там же с. 364-365.

⁵ См. там же, с. 367.

⁶ См. там же, с. 374.

⁷ См. там же, с. 383.

⁸ См. там же, с. 388.

⁹ См.: Розанов В.В. Природа и история. Спб., 1900.

ближе. Вот почему так напрасно ищут начала органической жизни: оно не в прошедшем, а в будущем, оно наступит, и его нужно ожидать, а там, где его ищут обыкновенно, - лежит только его конец. Он теряется в безжизненной неорганической природе; и где, в каком месте, в какое время она впервые и незаметно шевельнулась под действием безгранично далекого луча, на нее павшего, шевельнулась как никогда раньше и по совершенно особым законам, связь с которыми никогда уже не утратила потом.

Проявление красоты в природе отмечено, по мнению В. Розанова, одною особенностью - замечено, что, будучи выраженной в чем-нибудь одном, она уже не выражается в другом. Так, птицы с красивым оперением не обладают даром пения, а имеющие этот дар - скромно окрашены. Если всякая красота является потому, что она нужна, полезна для своего обладателя, то почему одному виду красоты не прибавляться к другому, почему с улучшением оперения не возрастать и звонкости голоса? Если переживать своих соперников должны особи, наилучше приспособленные к привлечению самок, то их особенно должны переживать те, у которых к одному виду красоты начинает присоединяться и другой.

Таким образом, полиформность прекрасного в одном индивидууме должна бы встречаться особенно часто, чего не обнаруживается. Напротив, раз органическая энергия нашла себе выражение в чем-либо, если она вылилась в одну определенную форму красоты, - ее не останется уже для создания еще и другой формы, потому что на каждой ступени органического мира, во всяком отдельном виде животного или растения, эта энергия находится в постоянном, определенном количестве; и она может возрасти только на следующей его ступени, в дальнейшей фазе его развития.

Таким образом, окружающая природа и её красота отражаются у Розанова как проявление жизненной энергии, воплощенное в вечных формах прекрасного. Смотря на природу, как на вечно завершающееся, пишет он, мы радуемся, созерцаем, как формы ее бегут вверх, мысленно поднимаемся за ними и любим их тогда, наслаждаемся ими; если же они бессильно опускаются вниз, что-то враждебное против них поднимается в нас, мы оставляем их и ненавидим, не находя в себе сил даже к состраданию. Сострадание отсутствует здесь, быть может, потому, что в отвратительном мы всегда и верно угадываем присутствие чего-то смертного, относимся к нему как к временному в высшей степени; напротив, все прекрасное исполнено залогов жизни, и мы не ошибаемся, когда называем его (по соотношению с достигаемому) вечным.

Часто обращался в своих публицистических работах к отражению окружающей природы А. Амфитеатров. Наиболее публицистическими его книгами были сборники статей «Сибирские этюды» (1904), «Легенды публициста» (1905), «И черти и цветы» (1913).¹⁰ Первая из перечисленных работ - «Сибирские этюды», представляет собой путевые заметки, впечатления и переживания автора от поездки по Сибири. Практически сразу эта книга открывается описанием климатических перипетий беснежной зимы в Сибири: «Никого и ничего. Чёрный мрак глубокой ночи. Скрипят ставни, стонут болты у ставень. Мёрзлая песочная пыль, проклятие беснежной зимы, свирепо бичует бревенчатые стены».¹¹

Тема зимы, холодного и мрачного времени, очень часто отражается в рассматриваемой книге, вот как автор характеризует предчувствие её холодной сентябрьской ночью: «Прямо в лицо мне светил умирающий месяц сентябрьского ущерба и дышала острым холодом первоморозная сухая ночь».¹² Яркое описание, со слов кучера даётся им и зимней буре в тайге: «застала нас в тайге страшная буря... И извольте видеть оказию: ветер, хотя и сиверкий, иначе не так, чтобы уже очень крепкий, а древа мычет туда-сюда хлыстами, ровно лозы, — так и гнёт в полроста!.. Нет-нет, да и загрохотит по тайге: это, стало быть, которую-нибудь стволину с корнем выворотило, либо переломило пополам «оследь», а бревнина падает и соседей крушит... Одну махину, — вот как вас перед собою вижу, — в двух сажнях свалило, не дальше. Потом я нарочно ходил смотреть, что она молодого леса накосила... бугор великий встал! У нас так никогда не бывает: в Россее древо на корену крепко, а здесь оно стволом превосходит, а корнем слабо держит... Никогда в Россее таких буреломов не видано: ровно по тайге не гроза, а сам лесовой ходит!».¹³

Наиболее удачны, у Амфитеатрова, комплексные описания сибирской природы вообще, где объединяются и географические (ландшафтные, водные) и иные формы отражения окружающей природы: «...Мы сидели у костра на высоком берегу Енисея. Темнело. Розовые снега Саян на далёком юге сперва полиловели, потом посинели и, наконец, вовсе исчезли, слившись с быстрою темнотою наступающей ночи. Дальше всех гор-соседей рдел отражениями вечернего солнца развалистый красавец Борус. Когда и его очертания расточились в воздухе, — словно весь свет погас над землёю, кроме нашего робкого костра, да дрожащего красного столба, что протянулся от него на сердито ропщущий, полноводный Енисей... Я не знаю реки, более мощной и грозной в разливах — поздних, не поддающихся расчёту ни своего времени, ни своей энергии. Это — скорее ежегодные наводнения, чем

¹⁰ См. соотв.: Амфитеатров А. В. Сибирские этюды. — СПб.: Товарищество «Общественная польза», 1904. Амфитеатров А. В. Легенды публициста. — СПб.: Товарищество «Общественная польза», 1905. Амфитеатров, А.

В. И черти и цветы. -С.-Петербург :Книгоиздательство - Типо-Литография «Энергия», 1913.

¹¹ См.: Сибирские этюды, с. 3.

¹² См. там же, с. 79.

¹³ См. там же, с. 340.

половодья. Река, затопив свои острова, расширяется, как море, и стремится от Саянских ущелий вниз по Сибири водопадом на четыре тысячи вёрст. Город Минусинск находится в пятистах верстах от своего губернского Красноярска вверх по Енисею. Туда от нас пароход сносило в двадцать и даже в пятнадцать часов, оттуда к нам он полз трое с половиною, а то и четверо суток: таково противодействие могучего и быстрого течения! Выше нас пароходы уже не ходили: не для кого, да, и Енисей не пускает... Дальше к югу идут лишь редкие сёла, заимки, енисейские пороги, таинственные посёлки раскольничьего Белогорья, почти неизведанный Ус и, наконец, китайская граница. Где проходит последняя, с точною определённостью знает только Бог. Там — Сойотия, любопытный инородческий край, заселённый племенем, которое считается подданным русской или китайской державы...»¹⁴

Во второй из упомянутых нами книг «Легенды публициста» А. Амфиртеатров также обращается к своему сибирскому опыту для придания большей выразительности и остроты повествованию: «Окна были белые. Сколько градусов мороза трещало на дворе, невозможно было определить; между стеклом и градусником лёг толстый ледяной слой».¹⁵ В свою очередь покой и примирение связывается им с водяной гладью: «А, когда станем на горе, покажем Александру Ивановичу водную равнину и скажем: Вот идеал примирения всех партий и картина истинного городского благоустройства... Тихо, чисто, прозрачно и даже зеркально...»¹⁶

Наконец, наибольшей поэтичности Амфиртеатров достигает в последнем из трех упомянутых сборников «И черти, и цветы». В ней описывая перипетии происходившего в начале века в Российской Империи. Он сравнивает душу русского человека с мечущейся птицей: «Конец мятущейся души,—буйной, пленной птице подобно, колотившейся об углы и проволоки житейской клетки,—в «тоске жизни», тщетно искавшей, чтобы кто-нибудь умный и добрый, просвещенный и любящий пригрел ее теплом, приласкал лучом человеческой ласки... Напрасно... И — в конце концов — замерзшая, полу ослепшая в холодной безучастной тьме, израненная, состарившаяся, полубезумная птица бросилась к первой попутной печурке, которая задышала на нее теплом, не обращая внимания на то, что грязь в печурке невообразимая, и воняет из неё чёрт знает чем. Прильнула к мелькнувшей в глаза ей светлой точке, не разбирая, что светится-то скверная гнилушка на темном болоте...»¹⁷

Наконец, И. Анненский в «Книге отражений» проводит подробный разбор способов отражения красоты в произведениях русских писателей, где стремится вывести парадигмальные подходы к отражению красоты вообще, выраженной в символах.¹⁸ Обращаясь, преимущественно к поэтической

стороне литературного творчества, он выводит поэзию «...из мечтательного общения человека с жизнью. Отсюда понятно, что идея красоты не может оставаться в ней одной чистою идеей. Красота обращается в чувство и в желание поэта и живет в поэзии как нечто гораздо более конкретное, сложное и, главное, более узкое, чем в словаре, чем в мысли».¹⁹

Отправным моментом в его анализе, безусловно, является творчество А.С. Пушкина. В этом направлении, обращаясь к строкам стихотворения «Брожу ли я среди улиц шумных», Анненский выводит отображение Пушкиным природы как равнодушного всеобъемлющего естества, точащего сияние своё на могилу поэта. Поэтому, природа, как высшая красота живет своей особой и притом непонятною и чуждою нам жизнью и что тем более нужна она мне, тем менее я ей нужен.

В свою очередь, анализируя воплощение красоты в поэзии Лермонтова, автор также прибегает к сравнениям с природой. Концепция красоты у Лермонтова характерно разнится от пушкинской. В этой поэзии, наоборот, красота, как одна из форм жизни, являлась прежде всего вызовом. Символы Лермонтова вообще кажутся тревожными, и почти всегда в них таится угроза и вызов сильному или хотя бы только отважному врагу. Парус зовет бурю, Казбек грозит человеку, Мцыри борется с барсом.²⁰

Для Гоголя красота, да и природа, близки к несчастью. Любовь, по словам Анненского, не давала Гоголю особого наслаждения. На его, гоголевской, красоте и, действительно, лежит какой-то отдаленно-дразнящий, но вместе страдальческий отпечаток - олицетворения осиленной и сдавшейся красоты-муки. Так же и с природой, где широкий разлив чудного Днепра мгновенно меняется ужасом буйства начавшейся грозы, где катятся водяные холмы, черный лес шатается до корня, дубы трещат и молния, изламываясь между туч, разом осветит целый мир. Красота и природа, утверждает Анненский, никогда не только не давали, но и не обещали Гоголю счастья. Напротив, он любил их лишь осиленной и смотрящей скорбно, а не то красота становилась даже только призрачной, такая, чтобы и локонов было не отличить от завитков дыма.²¹

Переходя к прозаикам его современности Анненский обращается к творчеству Тургенева, Достоевского и Толстого. Для первого Красота - самая подлинная, природная власть. Красота, как и природа, по словам Анненского у Тургенева обезволивает, обессиливает, если не оподляет мужчину тем наслаждением, которое она обещает. И это уже не простое обещание сделать счастливым, а тургеневское осознание красотой своей власти, даже более - наглость властной красоты. Власть видел в красоте и Достоевский, но это была для него уже не

¹⁴ См. там же, с. 281.

¹⁵ См.: Легенды публициста, с. 164.

¹⁶ См. там же, с. 175.

¹⁷ См.: И черти, и цветы, с. 88.

¹⁸ См.: Анненский И. Книги отражений. Москва: Наука, 1979, с. 128-135.

¹⁹ См. там же, с. 130.

²⁰ См. там же, с. 132.

²¹ Там же с. 134.

та пьянящая власть наслаждения, для которой Тургенев забывал все на свете, а *лирически приподнятая, раскаянно-усиленная исповедь греха*. Красота Достоевского то каялась и колотилась в истерику, то соблазняла подростков и садилась на колени к послушникам. То цинически-вызывающая, то злобно-расчетливая, то неистово-сентиментальная, красота почти всегда носила у Достоевского глубокую рану в сердце; и почти всегда или падение или пережитое ею страшное оскорбление придавали ей зловещий и трагический характер. Наконец, у Толстого красота определилась в качестве хитрого врага. Но настоящая истинная красота у Толстого - должна быть непременно скромной, как фиалка, и прятаться под большими полями шляпы. Красоте в жизни, по его мнению, полагается лишь одна минута надежды на счастье, пока шляпа с большими полями и пенсне ученого склоняются над так и не названным грибом.²²

Рассматривая упоминавшиеся нами выше первые издания, содержавшие материалы публицистического характера относительно Кыргызии, обратимся к «Киргизской хрестоматии» А. Алекторова. В ней содержится большое количество текстов для перевода с киргизского языка (русский алфавит) на русский для содействия обучения последнему. Среди текстов, представленных в книге, а всего их ровно 100, около трети занимают целенаправленно отражающие окружающую природу. Они достаточно просты и в тоже время увлекательны по своему содержанию. Так, среди таких текстов можно назвать: Лошадь и бык, Волк и лисица, Белка и волк и многие другие. В них достаточно просто, но в тоже время точно отражены свойства каждого зверя, птицы или природного явления. Также следует отметить закономерную для такого рода литературы дидактичность изложения, что позволяет констатировать наиболее полное воплощение, в такого рода текстах, модели наиболее активно использовавшейся в журнале Нива. В свою очередь, работа К. Крафта «Из киргизской старины». Книга разделена на два раздела, где в первом приведены документы и газетные статьи из «Тургайских ведомостей», а во втором различные рассказы, басни и сказки из киргизского фольклора, такие как: Мышь и змея, Осел и суслик, Лягушка и муравей. Они носят морализаторский характер, в условиях чего отражение природы в них выполняет подчиненную роль донесения до читателя морального пафоса произведения. Тем не менее, можно констатировать, что именно с этих произведений кыргызская публицистика и началась, получив своё непосредственное развитие в советскую эпоху.

Подводя итог проведенному рассмотрению, следует констатировать, что в российской публицистике последней четверти XIX века сформировались и последовательно реализовывались следующие модели отражения окружающей природы:

1. Философская;

2. Географическая;
3. Поэтическая.

При этом, следует констатировать, что, в большинстве случаев, отражение имело чисто подчиненный инструментальный характер и не было самоцелью для автора-публициста. Ярким примером этого является творчество авторов журнала «Отечественные записки», которые использовали в своих публицистических произведениях образы окружающей природы для обострения обличительного пафоса посредством контраста, где чистота естественной окружающей природы помогает оттенять серость и запустение тогдашних социальных нравов и административной политики. Идентично, в журнале «Нива», отражение окружающей природы выступает дидактическим, развивающим читателя средством, где основным предметом отражения являются дикие представители животного мира из далеких уголков Земли, такие как «Гигантская африканская бабочка» или «Чудовищные крокодиловые черепахи». Основное назначение такого отражения – увлечь читателя, сообщить ему интересную, экзотическую информацию, чем повысить интерес к изданию. Дидактический характер, как было показано выше, носили и первые киргизские издания, где публицистически отражались элементы окружающей природы.

Использованная литература и источники:

1. Амфитеатров А. В. Легенды публициста. — СПб.: Товарищество «Общественная польза», 1905.
2. Амфитеатров А. В. Сибирские этюды. — СПб.: Товарищество «Общественная польза», 1904.
3. Амфитеатров, А. В. И черти и цветы. -С.-Петербург :Книгоиздательство - Типо-Литография «Энергия», 1913.
4. Анненский И. Книги отражений. Москва: Наука, 1979.
5. Кавелин К.Д. Идеалы и принципы // Неделя, 1876, №36.
6. Кавелин К.Д. Наш умственный строй // Неделя, 1876, №10.
7. Кавелин К.Д. О задачах искусства / Собрание сочинений К. Д. Кавелина. Т. 3: Наука, философия и литература : наука и университеты на Западе и у нас, общие научно-философские вопросы, психология, этика, литература и искусство [исследования, очерки и заметки К. Д. Кавелина] / с портр. авт., вступ. ст. А. Ф. Кони и примеч. проф. Д. А. Корсакова. — Санкт-Петербург, тип. М. М. Стасюлевича, 1899. — XX с., 1256 с.
8. Кавелин К.Д. О задачах искусства // Вестник Европы, 1878, кн. X.
9. Розанов В.В. Природа и история. Спб., 1900.
10. Соловьёв Вл. Красота в природе // Вопросы философии и психологии, 1889, II / Соловьёв В.С. Сочинения в 2 т. — М.: Мысль, 1990.

²² См. там же с. 135-137.

Kost S.A.,

Ph.D. in Philology

Professor, Head of the Department of Ukrainian Press

Ivan Franko National University of Lviv

Кость Степан Андрійович,

кандидат філологічних наук, професор,

завідувач кафедри української преси,

Львівський національний університет імені Івана Франка

LIVIV'S SYGNAŁY NEWSPAPER (1933-1934) IN THE CONTEXT OF POLISH-UKRAINIAN MUTUAL UNDERSTANDING**ЛЬВІВСЬКІ «SYGNAŁY» (1933-1934) У КОНТЕКСТІ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ПОРОЗУМІННЯ**

Summary: The author analyzes the activities of the *Sygnaly* newspaper (1933-1934), in particular, its role in the Polish-Ukrainian relations of the early 30's of the twentieth century. According to the author, this edition, representing the Polish cultural and artistic environment of Lviv, tried to overcome the Polish-Ukrainian political contradictions. The *Sygnaly* represented those Polish artistic forces, which, through culture, contributed to the Polish-Ukrainian mutual understanding, cultivated the idea of multiculturalism.

Keywords: *interwar era Poland, normalization, Polish-Ukrainian mutual understanding, history of the Polish press, the Sygnaly newspaper.*

Анотація: Автор аналізує діяльність газети «Sygnaly» (1933-1934), зокрема, її роль у польсько-українських взаєминах початку 30-х років ХХ ст. На думку автора, це видання, що репрезентувало польське культурно-мистецьке середовище Львова, намагалося подолати польсько-українські політичні суперечності. «Sygnaly» репрезентували ті польські мистецькі сили, що завдяки культурі сприяли польсько-українському порозумінню, культивували ідею мультикультурності.

Ключові слова: *Польща міжвоєнної доби, нормалізація, польсько-українське порозуміння, історія польської преси, газета «Sygnaly».*

Постановка проблеми. Польсько-українські стосунки ніколи не були простими й однозначними. Не була винятком і доба між двома світовими війнами. Перемога поляків у польсько-українській війні започаткувала лише новий етап міжнародних взаємин, оскільки основна причина польсько-українських конфліктів залишилися. Полягала вона в тому, що українці не відмовилися від прагнення відновити втрачену державність, а польське суспільство не було готове визнати Львів українським, будувати багатонаціональну державу, відмовитися від спроб асимілювати непольське населення. Історія не знає умовного способу. Можна лише моделювати певні ситуації, як могли б розвинуватися національні взаємини у багатонаціональній (і мультикультурній Польщі), якби не було змови між двома потужними тоталітарними режимами – Німеччиною Гітлера і Радянським Союзом Сталіна. Тобто можна уявити і автономію західноукраїнських земель у складі Польщі (Антанта доручила полякам лише тимчасово адмініструвати в Сх. Галичині, визнаючи за останньою особливий статус; наприкінці 1919 року на Паризькій мировій конференції було опрацьовано проект договору з Польщею, який передбачав автономію Сх. Галичини, проте польська делегація і уряд не погодилися; все ж, як зазначає Г. Дильонгова, «Серед інших ухвал Версальського миру, що ратифікував сейм Польської Республіки, Польща і решта новоутворених держав мусили підписати т.зв. трактат про меншини, що гарантував захист національним меншинам» [1, с. 114]; в березні 1923 року Рада амбасадорів

визнала східні кордони Польщі, але застерегла автономію для Сх. Галичини). Проте все це стосується теоретичних розмірковувань, а практично національне питання з урахуванням національних меншин розв'язано не було, а це стосувалося майже третини населення Польщі. Ось чому Г. Дильонгова слушно зауважує, що «Питання національних меншин до кінця Другої Республіки не було розв'язано за пропозиціями жодної зі сторін. Пропагована ендецією політика колонізації білорусів і українців не мала успіху, попри антибілоруські та антиукраїнські дії щодо шкільної політики» [1, с. 120].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Із тезою про те, що у міжвоєнній Польщі національне питання не було розв'язано (хоча кожна польська політична партія іноді мала і по кілька варіантів ставлення до національних меншин – інша річ, чи вдавалося їх реалізувати), погоджується багато польських дослідників. Цікава в цьому відношенні праця Т. Пйотркевіча «Українське питання в концепції пілсудчиків 1926-1930». На його думку, ендеки мали дуже міцний вплив у польському суспільстві, це вони вважали, що польська держава повинна реалізувати інтереси польської нації коштом національних меншин [5, с. 156]. На відміну від Р. Дмовського і ендеків Ю. Пілсудський і його соратники виступали за державну асиміляцію національних меншин, але не за національну, вони були прихильниками осі «Варшава – Київ», саме у цьому середовищі зародилася ідея федеративного союзу держав від Балтійського моря до Чорного. Т. Пйотркевіч зробив такий висновок: «Відсутність

програми передвоєнних урядів щодо українського питання і меншин загалом, яку так колись критикували пілсудчики, після п'яти років існування урядів моральної санації, ще більше набула прав громадянства. З такими труднощами підготовлену програму державної асиміляції українців санація намагалася реалізувати боязко і фрагментарно» [4, с. 61].

В. Парух аналізував концепцію державної консолідації і питання національних меншин у політичній думці середовища Пілсудського упродовж 1926-1935 років. Його висновки дещо інші, але принципових розходжень із поглядами Т. Пйотркевіча нема. У середовищі Пілсудського (1926-1935 років) 1) категорію «національні меншини» не сприймали як фундаментальну і самостійну і пов'язували її з категорією «держава», а національна консолідація була необхідною в умовах нестабільної міжнародної ситуації; 2) у межах середовища Пілсудського зобов'язувала директива, зумовлена поглядами Ю. Пілсудського: сприймати нації як політичний чинник, як нації, що історично пов'язані своїми долями з Польщею, ось чому і суспільство Другої Республіки означували як однорідну політичну націю; 3) разом із цим у таборі пілсудчиків співіснували різні погляди на національне питання, що послаблювало ступінь реалізації задекларованих проєктів; 4) розв'язання проблем національних меншин пілсудчики вбачали у двох площинах – це творча активність індивідів і держави, правової і оздоровленої моральною революцією; 5) погоджуючись із думкою про націю як чинник державний і політичний, пілсудчики послідовно не хотіли трактувати національні меншини як цілісні і окремі групи натиску етнічного [4, с. 170-171].

Концепцію ставлення до національних меншин у політичній думці ендеків досліджувала і Е. Май, автор статті «Національні меншини в політичній думці національних демократів» у збірнику «Національні меншини в польській політичній думці ХХ століття» [4, с. 35-58]. (Відомо, що Р.Дмовський називав українців «зіпсованим гатунком поляків»). Підсумок її дослідження: «ендеки в політичній, економічній і культурній діяльності національних меншин у Польщі вбачали засадничу небезпеку для існування держави; щодо українців і білорусів вони пропонували асиміляцію як спосіб розв'язання проблеми, щодо німців – пропонували усунути їх від впливу на діяльність держави, щодо євреїв – беззастережно ізолювати від участі в житті польської нації аж до еміграції з Польщі; національні меншини було визнано за головного ворога національної держави поряд з комуністами і масонами; така політика призводила до внутрішньої антагонізації польського суспільства, хоча у сфері ідеологічній ендеки пропонували національну консолідацію; гасла національного егоїзму, експансіонізму, асиміляції слов'янських меншин, обмеження ролі німецького населення, антисемітизму з усіма його наслідками, апелювали, на думку Є. Май, може до низьких інстинктів, але й водночас

доповнювали низку національних польських комплексів [4, с. 56-57].

Висновок Б. Павловського (стаття «Національні меншини в політичній думці християнських демократів» у цьому ж збірнику): християнські демократи, як і ендеки, проголошували пріоритет польських національних інтересів, але уникали крайнощів оцінок в середовищі ендеків, які ставили польський національний інтерес понад усе, які стверджували неминучість і постійність національних конфліктів і не визнавали прав інших національностей; християнські демократи погоджувалися з ендеками у тому, що сувереном у польській державі повинна бути польська нація; вони були переконані у цивілізаційній місії Польщі; деякі елементи поглядів християнських демократів наближалися до позицій певних кіл у римо-католицькій церкві, хоча формально римо-католицька церква в Польщі відмежовувалася від національної ідеології.

В. Міх – автор статті «Національні меншини в політичній думці консерваторів» у цьому ж збірникові. Він зазначає, що консерватори погоджувалися з тим, що українська проблема полягає в тому, що в цій спільноті існують сепаратистські прагнення, існує також небезпека втратити Східну Малопольщу (Сх. Галичину), що призвело би до занепаду держави; консерватори вважали, що Сх. Галичина є і буде частиною Польщі, яку населяють як поляки, так і українці, приречені на співжиття; йдеться лише про те, щоб українці прийняли цей стан речей, їх інтереси узгоджуються із інтересами польської держави, а тому нема жодних інших причин для конфлікту крім сепаратистських прагнень, які й треба усунути; відповідь на це вкладається в три концепції: 1) перечекання, 2) угода, 3) союз. Розбіжність, неузгодженість цих концепцій, на думку В. Міха, свідчать не про інтелектуальну слабкість консервативного руху, а про складність національних проблем у міжвоєнній Польщі – розв'язати їх було неможливо [4, с. 95]. Докладніше цю проблему В. Міх аналізує у монографії «Problem mniejszości narodowych w myśli politycznej polskiego ruchu konserwatywnego (1918-1939)» [3].

Народний (людовий) рух не був однорідний. Так, Польська народна партія «Визволення» пропонувала широкий спектр реформ для розвитку різних сфер життя слов'янських меншин, а Польська народна партія «П'яст» вважала їх громадянами другої категорії. Після об'єднання в Народну партію (1931) представники цього руху захищали рівноправність громадян без огляду на національність і віросповідання, визнавали права на розвиток культурний і економічний у рамках польської держави (хоча через реформи хотіли витиснути євреїв із торгівлі й ремісництва, підтримували еміграцію євреїв, – так вважає Я. Яхимек [4, с. 119].

С. Міхаловський аналізував проблему національних меншин у політичній думці Польської соціалістичної партії. Він вважає, що цю проблему в партії розуміли й інтерпретували в багатьох аспектах. Характерна для соціалістів гуманістична чи

й просто романтична оцінка політичної дійсності зумовлювала гасло про право кожної нації на власну державу, про право нації чи навіть якоїсь частини населення на визнання своєї державної приналежності; жодній національній меншині соціалісти не відмовляли ані в громадянських правах ані права на розвиток своєї національної ідентичності; особливо уважно соціалісти ставилися до українців і білорусів; проте уклад політичних сил у міжвоєнній Польщі був такий, що у соціалістів не було можливості реалізувати свої концепції, а тому й важко відповісти на питання, чи реалізація цих концепцій допомогла б уникнути багатьох бурхливих, а часто і кривавих сторінок історії польського народу і сусідніх народів, особливо українського [4, с. 142].

Щодо позиції польських комуністів. Саме в них національне питання було найбільш суперечливим, бо доводилося вибирати і маневрувати між польським патріотизмом (а серед польських комуністів були патріоти) і вказівками Комінтерну, що знаходився в Москві і мавив ідеєю світової революції. К. Трембіцька («Національні меншини в політичній думці комуністичної партії Польщі») має рацію, бо зазначає, що ця партія не мала позитивної програми в національному питанні, польські комуністи критикували національну політику урядів міжвоєнної Польщі і були змушені погодитися з більшовицьким підходом до розв'язання національного питання, а їхню програму потрібно сприймати лише як частину стратегії Комінтерну; в партії уникали дискусії про патріотизм і націоналізм; націоналізм для комуністів однозначно мав забарвлення принизливе, а категорії «нація», «вітчизна», «незалежність» поступалися категоріям «клас», «революція» [4, с. 190-193]. Зрештою, у будь-якій країні комуністів важко назвати партією національною і патріотичною, якщо вона сповідує ортодоксальні марксистські (чи більшовицькі) погляди на національне питання.

Якщо узагальнити і теоретичні концепції партій, і конкретну національну політику урядів, то є всі підстави зробити висновок, що міжвоєнна Польща, яка перебувала у складній міжнародній ситуації через сусідство із своїми історичними ворогами – Німеччиною і Росією (Радянським Союзом), на жаль, національного питання не розв'язала. Щоправда, не національне питання було причиною поразки на початку Другої світової війни. Н. Дейвіс з цього приводу зазначає: «Для об'єктивності потрібно вказати на справжню природу занепаду Польщі в 1939 році. Друга Республіка була витвором крихким, але вона не вмерла природною смертю. Її офіційно вбили два агресори, що діяли у змові. Сила духу й енергії, з якими вона захищалася під час цього підлого нападу, свідчить, що напевно могла вилікуватися від своїх хворіб. Але їй не дали шансу виздоровіти» [2, с. 153].

Погоджуючись із Г. Дильонговою в тому, що питання національних меншин у міжвоєнній Польщі розв'язано не було, ми вважаємо, що значення

цього факту в історичній долі держави перебільшувати не треба, як і не треба демонізувати характер польсько-українських взаємин. Справді, початок 30-х років не був сприятливим для налагодження міжнаціонального порозуміння: маємо на увазі пацифікацію, терористичні акти Організації українських націоналістів. Це дало підстави зробити Г. Дильонговій такий висновок: «Зростала ненависть в обох спільнотах. У Березі Картузькій було ув'язнено поряд з поляками українських опозиційних діячів. Спроби порозуміння відкидали фактично обидві сторони. Українців не задовольнила б навіть автономія, якої зрештою їм не пропонували ні влада, ні жодні кола польського суспільства. Українці хотіли незалежності. За це врешті вони боролися уже в 1918-1920 рр.» [1, с. 121]. Такий висновок не узгоджується із фактами, особливо там, де йдеться про «ненависть». Теза про обопільну ненависть – оціночне судження, занадто категоричне і явно перебільшене. Вживши слово «ненависть» для характеристики польсько-українських взаємин 30-х років дуже просто буде пояснити і події на Волині, і повоєнну операцію «Вісла», бо можна не вникати ні в суть, ні в причини, ні в підтекст цих подій.

Значно об'єктивніше і поміркованіше оцінив ситуацію Зб. Запоровський у монографії «Sejm Rzeczypospolitej Polskiej 1919-1939»: «Діяльність українців у Сеймі завершується водночас із його останнім засіданням 2 вересня 1939 р. С. Скрипник і В. Мудрий від імені українців заявили про лояльність щодо Польщі і заявили про участь українського суспільства в її захисті. Таким чином українці встали на захист держави, громадянами якої, щоправда, вони були, але яку тривалий час не визнавали, вважаючи її за окупанта» [6, с. 158]. Зб. Запоровський здає собі справу з того, що українське суспільство (як і послі до Сейму) не було однорідним, бо були політичні сили помірковані, які орієнтувалися на парламентські шляхи розв'язання проблем, а була і підпільна Організація українських націоналістів, яка визнавала лише революційний шлях відновлення державності. (Інша річ, що Зб. Запоровський вважає, що територіальна автономія для українців могла спричинити дезінтеграцію держави, відбудованої з такими труднощами. По-перше, це питання спірне і дискусійне, а по-друге, в українців було, як і в поляків, таке ж історичне і природне право мати власну державу – полякам треба віддати належне, бо після останнього розподілу вони кілька років повставали зі зброєю в руках, українці, на жаль, зробили це значно пізніше). І ще одна цитата із праці Зб. Запоровського: «17 років перебування українців на Вейській (вулиця, де знаходився Сейм. – С. К.) – це тривкий внесок в історію Сейму Речі Посполитої» [6, с. 120].

Мета статті. Не має рації Г. Дильонгова, коли стверджує, що спроби порозуміння відкидали фактично обидві сторони. Власне, навпаки. З обох сторін були політичні сили, які виступали за порозуміння, за нормалізацію польсько-українських взаємин, бо в політичний і публіцистичний обіг 30-х років увійшло таке поняття як «нормалізація». На

сьогодні є і польська, і українська історіографія цього питання, а відображення цього історичного феномену у польській і українській пресі досліджено мало. Так ось, промовистим прикладом спроби порозуміння між польським і українським суспільством була низка видань – «Sygnały», «Wiuletyn polsko-ukraiński», обговорювалося це питання на сторінках солідного місячника «Sprawy narodowościowe», з української сторони це була, насамперед, газета «Діло». Рамки публікації не дають змоги схарактеризувати діяльність кожного з цих видань, а тому спочатку схарактеризуємо саме «Sygnały» 1933-1934 років. Мету статті вбачаємо в тому, щоб схарактеризувати діяльність газети «Sygnały» 1933-1934 років у контексті польсько-українського порозуміння (незважаючи на те, що «Sygnały» згодом підтримували ідеї Народного фронту).

Виклад матеріалу. Місячник, який виходив у Львові, порушував на своїх сторінках проблеми суспільного життя, літератури і мистецтва. Йшлося, як правило, про львівських митців. Оскільки «Sygnały» почали виходити на рік пізніше, ніж «Wiuletyn polsko-ukraiński», то не можна не зауважити впливу появи цього друкованого органу з орієнтацією на нормалізацію польсько-українських взаємин. Ось чому на його сторінках були рубрики «Українське питання» і «Українська проблема». Контекст цих рубрик і сьогодні не втратив значення: замітка про те, що О. Архипенко (відомий український скульптор, чия творчість набула міжнародного розголосу, мешкав на той час у Парижі) подарував Українському національному музеєві кілька своїх робіт (радянська влада знищила їх разом з творами інших українських митців у 1952 р.); повідомлення про виставки українських художників (з відповідними ілюстраціями), вірші і уривки із прозових творів українських письменників (С. Гординського, М. Рудницького, Ю. Косача, Ю. Клена); рецензії на їх нові поетичні збірки; тут же схвальна рецензія Я. Охендушка (видавець «Sygnałów») на книжку Л. Василевського (його, нагадаємо, у польському політикумі вважали українофілом) «Українське питання як міжнародна проблема». Появлялися в «Sygnałach» і тематичні сторінки «Українська колонка» (це одна сторінка або дві суміжні сторінки тексту, з відповідними публікаціями та ілюстраціями).

Тон задало ч. 4-5 за березень 1934 року – воно повністю присвячене українській культурі. На першій сторінці є текст редакційного звернення (по суті воно було адресоване не лише читачам, цільова аудиторія значно ширша). Редакція зазначала, що це число не було задумане як політичний акт і його не можна сприймати як такий – це акт культурницький, а українські автори, які виступають на шпальтах числа, теж не виступають від імені якихось груп чи організацій – вони виступають від свого імені. І ще одна важлива теза звернення: «Ми вибрали цей шлях, щоби польське суспільство побачило і запізналося із правдою і реальністю життя, про яку

воно чуло із часто здеформованої і сфальшованої легенди – щоб письменник і митець нації, досі відокремленої від нас колючим дротом, міг без посередників висловитися, як він насправді думає і чує».

Українську культуру у цьому числі «Sygnałów» репрезентували відомі постаті – Б.-І. Антонич, С. Гординський, В. Блаватський, О. Боднарівич, І. Кедрин, П. Ковжун, М. Осінчук, М. Рудницький, А. Рудницький, В. Сімович, С. Чарнецький.

Б.-І. Антонич, наприклад, схарактеризував постфранківський період української літератури і літературні об'єднання українських письменників у Сх. Галичині і на еміграції. Оцінки його цікаві, але й відповіді на запитання, з якого боку барикади поезія, проти кого барикада, він не дає – (назва статті – «Поезія з того боку барикади»). Можна припустити, що він має на увазі барикаду між культурою і антикультурою, бо справжня культура виходить за суто національні межі, вона не завжди сумісна з політичною боротьбою. (Доречно зауважити, що концепцію націоналістичної культури обгрунтував у низці статей у другій половині 30-х – на початку 40-х років теж відомий поет і діяч ОУН О. Ольжич – «До проблеми культурної ділянки», «Культурна політика» в «Українському слові», «Націоналістична культура» в газеті «Наступ», «В авангарді героїчної боротьби» (в альманасі «В авангарді» та ін.).

С. Гординський (стаття на першій сторінці «Культура антракту») сприймав тогочасний момент як короткотривалий антракт між війнами, коли «панове Крупп, Крезю і Армстронг полірують гарні чорні труби» (дула гармат, тобто). Це було напрочуд слушне передчуття близької війни.

В. Блаватський і С. Чарнецький писали про український театр – перший про сучасний, другий – про український театр у Галичині.

М. Драган, М. Осінчук, П. Ковжун зробили огляд різних видів образотворчого мистецтва. В. Сімович оцінив стан гуманітарних наук. І. Кедрин у статті «Багатство чи убогість української преси» зазначив: «Якщо вона (українська преса. – С. К.) бідна, як бідний український народ, то зате багата його силою і нестримним рухом до постійного розвитку».

Усі ці публікації – це посушня, стримана, розважлива розмова про той чи інший вид українського мистецтва без патетичної риторики, без фальшивої гіперболізації і національного самовдоволення.

Від політичної оцінки не втримався лише М. Рудницький в інтерв'ю з ним «Шлях на Захід». Він цілком слушно визначив вектор орієнтації і курс української культури на Захід (на Європу тобто), відповіді його були слушні і дотепні, а про «Вістник» Д. Донцова М. Рудницький досить категорично заявив, що той згуртовує навколо себе націоналістів фашистського покрю, хоча радше згуртовує твори певної тенденції, а не таланти. Це було дисонансом у загалом спокійній тональності цього числа.

Були тут, крім публікацій, і вірші багатьох і різних за поглядами поетів – М. Рудницького і Б.-І. Антонича, Б. Кравціва і Ю. Косача, П. Карманського і П. Тичини, О. Ольжича і Є. Маланюка, С. Гординського і Р. Купчинського, С. Чарнецького і новели В. Стефаніка та М. Черемшини. На сторінках цього числа були й численні репродукції творів таких відомих художників як П. Ковжун, О. Новаківський, М. Бутович, М. Глущенко, О. Архипенко. Це число «Sygnałów» – це справді цінне джерело не лише для сучасних істориків преси, але й для істориків літератури і мистецтва.

Впадає в око один збіг – серед авторів «українського» числа «Sygnałów» були такі, хто входив до редколегії української газети «Назустріч», що виходила у Львові (О. Боднарівч, С. Гординський, М. Рудницький, В. Сімович, навіть Б.-І. Антонич. Газета появилася 1 січня 1934 року). І «Sygnały», і «Назустріч» належали до одного типу видання – за змістом, за тональністю публікацій, навіть за ментальністю, можна б сказати, а найголовніше, що їх об'єднувало – обидва видання не порушували дражливих політичних проблем і обмежувалися, як правило, проблемами культури. Таким чином, цей збіг не був випадковим, бо метою обох видань було служіння мистецтву, але не відриваючись ні від суспільства, ні від національних джерел творчості.

У контексті предмета роздумів нашої публікації потрібно вказати ще на одну особливість «Sygnałów» – видання було одним із перших, яке на початку 30-х років порушило проблему мультикультурності. Це була констатація і відображення реального стану речей у тогочасному Львові. Ось чому поряд із «Kolumną ukraińską» на сторінках видання була і «Kolumna żydowska». Це, власне, було

знаковим, це був заклик до толерантності, до між-національного єднання не лише у культурній сфері.

Висновки. «Sygnały» 1934 року завершували період пошуку компромісу між польською владою і українським політикумом (головно УНДО), а цей пошук тривав уже від часів т.зв. «пацифікації», тобто від осені 1930 року. З 1932 року виходив уже «Biuletyn polsko-ukraiński». Нормалізація польсько-українських взаємин почалася наступного року. Це вже тема наступної статті.

Список літератури:

1. Дильонгова Г. Історія Польщі 1795-1990 / Ганна Дильонгова / Пер. з пол. М. Кірсенка. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 239 с.
2. Davies N. Serce Europy. Polska: przeszłość we współczesności / Przekład E. Tabanowska / Norman Davies. – Kraków: Wydawnictwo Znak, 2014. – 544 str.
3. Mich W. Problem mniejszości narodowych w myśli politycznej polskiego ruchu konserwatywnego (1918-1939) / Włodzimierz Mich. – Lublin, 1992. – 306 str.
4. Mniejszości narodowe w myśli politycznej XX wieku / Pod red. J. Jachymka. – Lublin: Oficyna wydawnicza “Czas”, 1992. – 255 str.
5. Piotrkiewicz T. Kwestia ukraińska w Polsce w koncepcjach piłsudczyzny 1926-1930 / Teofil Piotrkiewicz. – Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 1981. – 165 str.
6. Zaporowski Zb. Sejm Rzeczypospolitej Polskiej 1919-1939. Działalność posłów, parlamentarne koncepcje Józefa Piłsudskiego, mniejszości narodowe. – Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1992. – 265 str.

*Kurinna N. S., Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor of the State higher educational institution
«V. Stefanyk Precarpathian National University»*

*Yurchak G. M., teacher,
Ivano-Frankivsk National Medical University*

*Курінна Наталія Степанівна,
к. ф. н., доц. ДВНЗ «Прикарпатський
національний університет імені В. Стефаніка*

*Юрчак Галина Михайлівна,
викладач*

Івано-Франківський національний медичний університет

PHILOSOPHICAL PARADIGM OF THE NOVELS BY YURIY KOSACH: ANTHROPOCENTRIC ASPECT

ФІЛОСОФСЬКА ПАРАДИГМА РОМАНІСТИКИ ЮРІЯ КОСАЧА: АНТРОПОЦЕНТРИЧНИЙ АСПЕКТ

Summary: The article is devoted to study of the novels created by Yuriy Kosach in the context of humanistic anthropocentric problematics of the European and national existentialism (based on materials of the little-known literary works «Chad» («Fumes»), «Rubikon Khmelnytskoho» («Rubicon of Khmelnytskyi»), «Den Hnivu» («The Day of Anger»), «Enei i Zhyttia Inshykh» («Aeneas and the Life of Others»), «Volodarka Pontydy» («The Lady of Pontida»), «Chortivska Skelia» («The Devil's Cliff»). The authors analyzed the artistic identity of the philosophical reflection of novels by Yuriy Kosach as well as the existential problem of «groundlessness», which became the main issue in the novelist's creativity and in the whole generation of «DP» (Displaced Persons).

Key words: *existentialism, existential paradigm, atheism, Resistance movement, anthropocentrism, absurdity of being, philosophical novel, adventure novel, emigration.*

Анотація. Стаття присвячена дослідженню романістики Юрія Косача в контексті гуманістичної антропоцентричної проблематики європейського та національного екзистенціалізму (на матеріалі маловідомих творів «Чад», «Рубікон Хмельницького», «День гніву», «Еней і життя інших», «Володарка Понтиди», «Чортівська скеля»). Проаналізовано художню своєрідність філософської рефлексії романів Юрія Косача, екзистенціальну проблему «безгрунтянства», що стала ключовою у творчості митця та цілого покоління «діпівців».

Ключові слова: *екзистенціалізм, екзистенціальна парадигма, антеїзм, рух Опору, антропоцентризм, абсурдність буття, філософський роман, пригодницький роман, еміграція.*

Постановка проблеми. ХХ ст. характеризувалося появою нового філософського мислення з різними екзистенціальними ознаками. Увага еміграційних письменників зосереджувалася на проблемі існування людини на чужій землі, на адаптації до нових умов існування, на відчутті чужості та інакшості в новому суспільстві. Письменники початку ХХ ст. намагалися створити образ людини-емігранта, «людини поза Україною», борця за її волю. Ю. Косач не залишався осторонь філософських проблем свого часу, а намагався збагатити українську літературу творами нового європейського зразка.

Огляд публікацій. Художньо-філософська концепція екзистенційності позначилася на творчості багатьох українських прозаїків: В. Стефаніка, В. Винниченка, Лесі Українки, Миколи Хвильового, В. Підмогильного, В. Петрова-Домонтовича, Т. Осьмачки, І. Багряного та ін. Про український екзистенціалізм як наукове філософсько-літературне явище детальніше заговорили в 40-их роках ХХ ст. еміграційні письменники, що перебували у таборах Ді-Пі, де був утворений МУР (Мистецький український рух).

У контексті аналізу прозового доробку періоду МУРу варто виокремити напрацювання І. Василича, І. Бурлакової, С. Павличко, М. Васьківа та ін. Науковці експлікують думку Ю. Шереха, що історію українського екзистенціалізму за межами України було вперше представлено романом Ю. Косача «Еней і життя інших». Екзистенціальна парадигма творчості письменника передає настрої емігрантів, які відчувають абсурдність існування та комплекс «безгрунтянства». Філософський роман «Еней і життя інших» – це один із найдослідженіших творів письменника, який, на наше переконання, став вершиною його доробку, втілюючи концепцію «великої літератури». Проблему національної ідентичності у творчості письменника, зокрема в згаданому романі, досліджували С. Андрусів, Ю. Мариненко тощо.

Метою статті є дослідити своєрідність екзистенціального світобачення романістики Юрія Косача в контексті розвитку європейського та національного варіантів літератури руху Опору.

Виклад основного матеріалу. У художньо-філософській парадигмі української літератури «філософія існування» представлена у двох площинах: 1) власне екзистенціалізм; 2) національний

екзистенціалізм (за визначенням Ю. Шереха, антеїзм), що трансформується у філософію української ідеї. Проблема життя і смерті є визначальною в системі координат картини людини та світу. «Гуманістичний концепт екзистенціалізму полягає саме в мужньому доланні людиною страху смерті через усвідомлення її суті» [2, с. 3]. Для того щоб збагнути свої життєві орієнтири, сенс свого існування, завдяки існуванню «на межі» вона зможе усвідомити всю цінність життя або ж, навпаки, абсурдність людського існування. Основна мета людини, як стверджує Ю. Косач, – «виконати свою функцію щодо світу, який вона реалізує або в якому вона вимушена екзистувати» [8, с. 7]. Романи Ю. Косача присвячено історіософському переосмисленню проблем свободи, вірності та зради, «безгрунтянства», консолідації українського суспільства тощо.

Окреслена вище проблематика порушена в романі «Чад», що вийшов друком 1937 р. Це один із перших романів письменника, сюжетною основою якого стали події з емігрантського життя – діяльність української політичної організації в Парижі. Лише письменник-емігрант зумів так глибоко переосмислити й збагнути всю складність емігрантського буття, його проблеми та екзистенційну кризу. Героями твору стали земляки-емігранти, котрі з певних причин опинилися на чужій землі. Кожен із них мав не лише свою історію, свій нелегкий шлях, але й власне бачення тих проблем, з якими зіткнувся, шукав шляхи їх розв'язання. Тож кожна людина в романі – це особистість, яка, дискутуючи, намагалася донести свій погляд стосовно спільних проблем. Роман насичено дискусіями. Проблеми, порушені письменником, містять філософські постулати і вимагають глибокого осмислення та аналізу.

У душі філософського екзистенціального роману Ю. Косача передано історію молодого чоловіка Сокола, який, опинившись у Франції, став членом таємної організації, яку звинуватили в незаконній діяльності, а осіб, які до неї входили, – заарештували. Образ Сокола репрезентує філософський тип «приреченого героя». Обвинувачений у підлій зраді, він зневірився у власному існуванні, принципово відмовився боротися за своє життя, хоча насправді, як з'ясовується у розв'язці твору, був не винен, адже його підставила кохана дівчина. Художній персонаж прагнув власної смерті, щоби

покласти край усьому і визволитися з нетрів екзистенційної порожнечі.

Сокіл упродовж свого життя боровся за любов інших, однак у той момент, коли йому була необхідна віра й підтримка його товаришів, він її не отримав. Можливо, це і стало тією останньою краплею зневіри в життя загалом. Адже самотній і відчужений герой обирає свободу смерті як єдиний правильний вибір. Н. Сержант, аналізуючи типологію та жанрову дефініцію філософського роману, вважає, що герой у творі такого жанру «має яскраво виражені відновні якості, він є рупором авторських ідей» [20, с. 10]. Персонажі роману, які в комплексі відтворюють світоглядну концепцію автора твору, висловлюють власні думки стосовно різних філософських проблем, зокрема життя та смерті людини. А. Баканов писав, що письменники намагаються збагнути важливі філософські проблеми, які є такими важливими для особистості та соціуму, «вони обов'язково пропускають їх крізь світогляд своїх героїв і вже потім розчиняють у сюжетних колізіях, зіштовхують у дискусіях» [1, с. 96].

Надзвичайно тонко зобразив Ю. Косач трагедію української еміграції, проблеми та труднощі існування людей на чужині, складність «закорінення» в чужий простір. Він зумів передати все, немов із середини, адже сам пережив екзистенційну порожнечу, те саме становлення й адаптацію до чужого простору. Зображуючи героїв-емігрантів, автор намагається створити неповторні характери, які б «віддзеркалювали» українство у світі. Емігранти чекали, вірили, що рано чи пізно знайдуть вихід, щоби повернутися в рідну домівку, їхні «вовчі очі» дивилися з натовпу. Що далі вони заглиблювалися в чужий простір, то більше відчували порожнечу й ознаки власного відчуження.

Образ незнайомця, українського емігранта Йова Задорожного-Мельникова зображений у романі доволі колоритно. Чоловік намагався донести до слухачів свою версію існування людини без коріння. Він стверджував, що кожна людина грішна: його теорія – «моральне те, що мені потрібне. <...> Володію, блищу, перемагаю – живу, я почуваю себе людиною – ессе homo!» [9, с. 90]. Його образ нагадує мандрівного філософа, який доносить до людей істину, переконує, спрямовує.

Ще один емігрант – персонаж Дмитрюк – «чоловік-докір», який перебував на межі життя і смерті. Його життя, як пише Ю. Косач, уже «відлітало». У душі Дмитрюка панували порожнеча, біль і втома, однак смерті він не боявся, його турбувало зовсім інше. Він був простою людиною, яка мала віру, але прав у чужому світі, як і всі емігранти, не мала: «Ми – мотлох, твань. Ніхто нас не хоче знати <...> Без імені ми – підла рабська раса, так нас знають. От де наруга» [9, с. 96]. Літературний персонаж Дмитрюк переймався долею українців, його турбувала несправедливість принизливого існування такого великого народу.

«Чад» за жанром – філософський екзистенціальний роман із яскраво вираженими психологічними доміантами. Твір складається з чотирьох частин, які мають назви, що відображають його зміст. Роману притаманні екзистенціальні мотиви: абсурдність існування у світі, «нудота» та «втома», відчуття «відчуженості», самотності, відсутність бажання продовжувати свій земний шлях.

Проблема життя і смерті – одна з ключових в екзистенціалістів, яких цікавила поведінка і почуття людини в «межовій ситуації». Окрім творів Ю. Косача, ця проблема яскраво представлена і в романах інших прозаїків-емігрантів: Івана Багряного («Людина біжить над прірвою», «Тигрлови»), В. Барки («Жовтий князь», «Рай»), У. Самчука («Марія», «Ост», «Чого не гоїть огонь») та ін. Скажімо, роман «Людина біжить над прірвою» Івана Багряного побудований на екзистенційно-філософській основі, де світоглядну позицію автора віддзеркалює головний герой – професор Максим Колот. Його погляди на людину ідентичні з поглядами екзистенціалістів. Максим уважав, що людина – це сліпа істота, яка намагається облаштуватися у світі, «грається» ілюзіями, а згодом розуміє всю абсурдність людського існування.

Інший роман Ю. Косача «Рубікон Хмельницького» засвідчує високий рівень майстерності й оригінальності творчої манери прозаїка. Письменник глибоко занурюється у свою добу, намагається достовірно передати й по-філософськи осмислити конкретні суспільно-політичні, соціальні, загальнолюдські, екзистенційні проблеми, які розглядаються з позиції сучасності й майбутньої перспективи. Історизм художнього мислення Ю. Косача полягає у психологічному та історіософському осмисленні подій, завдяки чому прозаїк зумів висловити ідею самобутності української нації та відтворити дух епохи Хмельниччини.

Проблеми свободи й відповідальності перед іншими були важливими в націо- й антропоцентричному підґрунті романів «Рубікон Хмельницького» та «День гніву». Історично склалося так, що гноблений український селянин не хотів бути рабом шляхти, він прагнув незалежності. Свобода для українців – це те, без чого їхнє існування неможливе. Г. Гегель зауважував, що якщо народ не лише уявляє, але й докладає всіх зусиль, щоби стати вільним, то жодна людська сила не зможе втримати його в неволі [3]. С. Романов переконаний, що «свободу можна здобути тільки шляхом боротьби... Абсолютний доказ свободи в боротьбі за призначення – це смерть» [18, с. 12], вона приходить у світ через екзистенцію. Можливість і необхідність вибору є обов'язковою передумовою свободи, за твердженням В. Пахаренка. Людина є вільною істотою, а тому перебуває в ситуації вибору, що є найважчим випробовуванням для неї [16, с. 6]. Вона сама творить своє буття і за нього несе відповідальність, людина з'являється у світ, живе і лише згодом самовизначається. О. Баканов зазначив, що проблема росту особистості, її морального вибору в процесі різних випробовувань, проблема переходу людини

від пасивного споглядання до активної участі у творенні історії – це основні проблеми історичного роману [1].

Б. Хмельницький у романі «День гніву» розмірковує над своїм призначенням, намагаючись глибше збагнути власну сутність: «Я, Хмельницький, Божим Смотрінням перед люди виведений з простої людини, з королівського тихого слуги...» [7, с. 234]. Він прагне зрозуміти, чому саме йому Бог доручив обороняти землю, чому наділив такою владою, чому на нього покладено таку велику відповідальність. Персонаж сам собі зізнається: «між розумом і пристрастю метаюсь» [7, с. 235], тобто в його душі все ж вирує внутрішня боротьба, проте вона прихована, щоб ніхто її не зумів виявити, щоб не показала вона слабкістю для інших. Хмельницький, роздумуючи, заперечує версії про легкий зоряний шлях для нього, подарований Богом, чи про диявола, який наділив його чорною силою. «Йду самий по світі і самий собі зорі вибираю, й дороги кладу сам, не питаюся нікого, може, й сліпий іноді йду...» [7, с. 235], – заявляє устами героя Ю. Косач, аби утвердити думку про вільне обрання ним власного життєвого шляху, про здатність і бажання гетьмана боротися за нього.

Б. Хмельницький, за твердженням автора, є «інструментом Божим» [7, с. 235], якому Бог доручив бути провідником народу, тому він зобов'язується здобути свободу. Герой обережний у ставленні навіть до своїх товаришів, довіряє мало кому і лише обраним. Даючи настанови синові Тимошу, твердить, що живе серед зради, «найпідлішого лукавства, ні в кому не певний, без брата і побратима, як перст один» [7, с. 264]. Отже, автор порушує екзистенційну проблему людської самотності. Однак герой вірить у простих людей, акцентує, що «навіть у найнікчемнішій людині тліє Божа полумінь» [7, с. 235]. Він переконаний, що «в цій прірві юдолі є один якір, що наш безкормчий корабель може прив'язати до тверді. Се вітчизна. Для неї живемо, для неї стараємось...» [7, с. 214]. Національна проблема є першоосновою для формування образу українця, визначальним чинником світогляду якого є любов і готовність будь-якою ціною та за будь-яких обставин здобути для своєї нації волю.

Автор порушує проблему моралі, адже герой хоч і виконує благородну місію, проте є керманічем воїнів, які вбивають своїх ворогів, що теж є людьми. Хмельницький, як неодноразово згадується в романі, боюєся перемоги. Зображуючи поле після битви в натуралістичному дусі, прозаїк із жахом описує, як коні переступають через трупи, як біля них збирається рій мух, як мародери здають із убитих цінні речі тощо. А сам «козацький перфект», усвідомлюючи несправедливість людської смерті, усе ж переконує себе, що «вікторія від Бога» [7, с. 149]. Автор не дає виразного тлумачення цієї філософської проблеми, залишаючи її для осмислення читачам. Після природної смерті, як переконаний герой твору Римша, не відомо, чи

приходить кінець, радше навпаки, людина постає перед Богом і розплачується за свої гріхи.

В історико-пригодницьких романах із елементами філософізму та психологізму «Рубікон Хмельницького» та «День гніву» прозаїк висвітлив специфіку становлення історичної постаті Б. Хмельницького, заглибившись у його внутрішній світ. У романі порушено важливі психологічні, історіософські та інші глобальні питання, зокрема проблеми людини та її екзистенції, життя та смерті, психологічного роздвоєння, фатуму та людської долі, моралі, національної ідентичності, боротьби за власні права, свободи й відповідальності перед іншими. Завдяки скрупульозній документальності та художній філігранності, умілому поєднанню в романі елементів історії, філософії, психології, мистецтва, кіно, етнографії автор узагальнив суть подій, дав їм свою оцінку з погляду загальнолюдських моральних цінностей.

Роман «Володарка Понтиди» репрезентує типовий образ Ю. Рославця, характерний для пригодницького роману, і водночас є своєрідною формою вираження авторського «Я». Рославець мандрує світом за своєю коханою, подорожує тими місцями, які відвідував колись і Ю. Косач, тож не дивно, що в романі зображено часто біографічні події, пережиті почуття та справжні емоції. Рославець – не героєм роману, а, як називає його сам автор, – «антигероєм». Він «причинний, заморожений химерою своєї жаги, він у постійному сум'ятті, він женеться за з'явою, він не володіє своєю долею, а навпаки – доля володіє ним» [6, с. 479]. Але водночас зображений розумною і благородною людиною, яка працює над собою, збагачує власний інтелектуальний рівень, однак кохання зробило його слабким. Він під впливом цього почуття свідомо робиться «сліпим». Ю. Рославець не є активним діячем, а лише річчю в руках княжни. Він настільки довірився їй, що виправдовує всі її вчинки, не може іноді дивитися реалістично на речі, Рославець «не відкинув своєї палкої пристрасті, а лише додав до неї революційні настрої» [11].

Рославець – яскравий образ емігранта, утілення ідеї відірваності від рідної землі, ідеї «безгрунтянства». Він розумів, що завдяки княжні можна повалити феодальний устрій, здобути волю для своєї країни. Він усвідомлює двоїстість епохи, однак йому важко вирватись із політизованої спільноти. На противагу Рославцю з'являється герой Монегю Вортлей, образ якого оповитий таємницею. Спочатку його зображено як велике ледащо, як людину, яка прикидається дурнем, «йолопом». Деякі герої навіть упевнені, що це його справжнє обличчя; проте, переказуючи його думки, аналізуючи внутрішній стан та вчинки, Рославець відкриває в ньому людину зі щирим серцем, ладну прийти в будь-який момент на допомогу. Однак Рославець відчуває себе самотнім, сумнівається, що «будь-коли поміж цими хижими людьми» зможе знайти друга, адже навіть Монтегю «говорив і недомовляв всього, а посміхаючись, таїв в очах далекий вогник,

що міг би бути і глумом, і погордою» [6, с. 350]. Автор знову ж таки порушує екзистенційну проблему самотності людини в суспільстві.

Недарма Ю. Косача зацікавили емігранти, адже проблему еміграції він відчув на собі, зумів по-філософськи осмислити, оцінити її значення і, проаналізувавши, яскраво висвітлити на сторінках свого роману. Герой Рославець, покинувши батьківський дім, самостійно обрав шлях емігранта, завдяки такому вчинку він зумів знайти себе. Перебуваючи на чужині, він виразніше пізнає свою національну належність та індивідуальність. Загалом проблема «безгрунтянства» є важливою в екзистенційній концепції прозаїка, вона порушена більшою чи меншою мірою практично в кожному романі. Його герої-емігранти відчувають екзистенційну порожнечу, не знайшовши свого місця на чужині, однак, незважаючи на це, не асимілюються, а знаходять сили, щоб реалізуватися в нерідному середовищі так, аби це принесло користь та славу їхній Батьківщині. У філософському романі «Еней і життя інших» втрата рідної землі як життєвої опори не обезсилила Галочку, хоч неспокій та відчуття таврованості характеризували її особистість. Навпаки це мобілізувало героїню, додало їй сил і допомогло самовизначитися, аби вести активну боротьбу за свободу своєї нації. Ю. Косач зазначав, що письменники-емігранти у складних життєвих обставинах творили «велику літературу». Їхня роль на чужині була «зіграна» настільки вдало, що про Україну та про її проблеми дізнався світ.

Вище окреслену проблематику продовжує роман «Чортівська скеля», який за ідейно-художнім задумом співзвучний із твором У. Самчука «Чого не гоїть огонь», у якому правдиво зображено український рух Опору (діяльність УПА). У романі У. Самчука простежується органічне поєднання ознак французького екзистенціалізму – сартризму, його етико-антропологічної «естетики абсурду» та національного варіанту екзистенціалізму – антеїзму, що трансформується у філософію української ідеї. Щось подібне маємо в романі Ю. Косача; його герої (Ганджа, Мирослава, Байда, Ящур та ін.), як і Самчуків герой, закинуті у вир ірраціонального, абсурдного буття, обирають боротьбу за волю, за незалежність своєї держави. Іноді ціною власного життя герої ідуть до омріяної мети, до свободи. У романі відчувається віра в перемогу справедливості, віра в українську Людину, котра здатна боротися за своє вільне буття. У фіналі твору прочитується екзистенційна двозначність: герої твору знаходять мету свого життя, яка варта того, щоб за неї боротися, проте змушені емігрувати, бо на рідній землі вони приречені на смерть. У поглядах на майбутнє України Ю. Косач, як уже згадувалося, був «трагічним оптимістом». Він вірив, що світ зміниться на краще, однак через це повинні загинути невинні люди, адже світ жорстокий. Цю думку в романі висловлюють його герої (Ганджа, Байда, Чорний).

Художній тип Ю. Косача Орест Струханчук (він же Чорний) фанатиком революції не був, він –

митець, який хоче жити, саме тому обирає втечу як порятунком. Мотив утечі – це філософська категорія, яка змушувала зректися себе, свого покликання, людина приречена на дезорієнтацію в просторі. Досить цікаво цей мотив представлений у прозі У. Самчука, зокрема в третій частині епопеї «Ост» – «Втеча від себе». Для Самчука втеча – це трагічна реальність, адже українці – нація, яка «вкорінена» у свій простір. Залишити свій край для українців, на думку У. Самчука, означає вирватися з коренем. Персонажі Самчука, як зауважила І. Руснак, нагадують дерева, бо вони – люди своєї землі, тому їм важко облаштуватися, «прижитися» на новому терені, як і дереву на чужій землі [19, с. 328]. У романі «Чортівська скеля» втеча – це шлях до порятунку, адже він дає можливість не тільки рано чи пізно повернутися на рідну землю, щоб знову відчути її магічний вплив, а й допомогти цій землі досягти омріяної віками волі.

Вагоме місце у творі посідає хронотоп зустрічі, сам роман – це опис зустрічей членів організації, які розмірковують, ведуть філософсько-історичні дискусії про роль України в європейському контексті, про долю людини в екзистенції людського буття. Завдяки зустрічам ми можемо простежити двоїстість людської природи.

Роман «Еней і життя інших», як стверджувала В. Агеева, писався як твір, що пов'язаний із філософськими ідейними пошуками мурівського періоду, із самовизначенням нового покоління [17, с. 11], яке шукало себе в чужому світі та відчувало себе в ньому «Іншим».

У романі «Еней і життя інших» чільною є проблема безгрунтянства. Емігранти, відірвані від свого ґрунту (*déracinés* (вирвані з ґрунту)), відчувають екзистенційну порожнечу, не знайшовши свого місця на чужині. Ю. Косач у своїх художніх творах, написаних в еміграції, шукав, як стверджує Ю. Шевельов, України в Європі. Еміграція зіграла важливу роль у становленні мислення прозаїка, надала екзистенційного виміру його прозі, змусила глибоко зануритись в історію, щоб там знайти пояснення проблем сьогодення.

Важливе місце у творі посідає проблема існування людини в умовах національного й морального краху. Філософія Косачевого «антеїзму» полягає в органічній та нерозривній єдності людини зі своєю рідною землею. Міф про Антея був, очевидно, джерелом творення цієї філософії. Відірваність від ґрунту, втрата зв'язку з Батьківщиною змушує людину почуватися самотньою, покинутою, непотрібною у світі, відчувати екзистенційну порожнечу. У такій ситуації перебував колись і автор роману. Проблема пошуку ґрунту є ключовою у творі. Герой роману письменник Вадим Васильович (він же Еней) є спостерігачем життя «інших». Ю. Косач ідентифікує себе з ним, намагається його устами проголосити власну модель філософії екзистенціалізму. Ключовим у ній є принцип відповідальності за життя інших, тобто кожна людина повинна відповідати не лише за своє життя, але й за життя людей, які її оточують.

Образ Галочки в романі постає в зовсім іншому світлі. Вона – це людина, яка намагається звільнитися з-під влади «вчора», прагне змін і хоче бути вільною. Галочка цікавилася історією, її вабила далека земля її предків – Україна. Дівчина зізналася Енеєві, що стала українкою не через те, що побачила соняшники та вишневі садки, а через якусь незрозумілу силу, яка манила її, вона відчувала себе частиною тієї чарівної та загадкової землі, яка кликала до себе. Вона вважала себе українкою, яка втратила рідну землю. Втрата ґрунту – це досить поширена проблема еміграційної літератури (Віктор Домонтович «Без ґрунту», Улас Самчук «На твердій землі» тощо). Втрата своєї землі змусила дівчину та її однодумців рішуче діяти. Вона покидає матір та їде в Карпатську Україну, щоб допомогти своїй країні здобути волю.

Галочка, збагнувши й осмисливши суть свого існування, вирішує свідомо боротися, хоча стверджує, що українці приречені бути *déçasinés* (вирваними з ґрунту), адже «у нас не може бути батьківщини й навіть, коли б вона була, ми будемо чужі їй» [17, с. 268]. Неспокій та відчуття таврованості, трагізму доби змушують молоду дівчину, що мала великий творчий потенціал, замислитися над долею своєї рідної землі, яку вона вперше побачила, будучи вже дорослою.

Основні події роману розгортаються на тлі широкого культурного контексту, що, як зауважує В. Герасимчук, є ознакою філософського роману. Ю. Мариненко пише, що роман «Еней і життя інших» – твір про сучасність» [12, с. 272]. Звісно, письменник зумів важливі історичні події перенести в площину сучасного світу. Текст філософського роману є «коміркою людської пам'яті» [4, с. 68], у ньому зберігається надбання минулого досвіду людства. За основу роману взято історичні події підпільної боротьби українського народу за волю. Образ Енея, як зазначив Ю. Шевельов, є «виявом програми нового етапу українського визвольного руху, бодай у її елементах» [4, с. 225]. Усе людство перебувало тоді в періоді кризи, яку спричинила війна.

На наш погляд, Ю. Косач зумів створити філософський (екзистенціалістський) роман. Вибір жанру твору пов'язаний із глибокими філософськими пошуками МУРУ (організації тих, за Ю. Шевельовим, хто прагнув знайти українське національне мистецтво). Ю. Шевельов стверджує, що композиція твору – це не експеримент автора, не гра, а «вмотивований і продуманий хід мистця, який знає, чого хоче» [17, с. 211]. Ю. Косач був модерністом, який намагався наблизити нашу літературу до світового рівня. Доказом цього є його наукові та публіцистичні розвідки і, звичайно, художні твори. І. Сквирська слушно зауважила, що «Еней є фактично *alter ego* самого автора» [21, с. 27]. Справді, Еней є віддзеркаленням позицій прозаїка. Навіть більше, «філософія життя» автора, його бачення людини та світу, втілені в образі Енея. Ю. Косач зумів представити читачам якісно новий роман, аналогів якого ще не було в українській літературі.

Висновки. Романне мислення Ю. Косача характеризується ознаками історіософського світосприймання, творенням художнього світу, епіцентром якого є формування сильної вольової особистості на тлі історичної доби.

Світобачення Ю. Косача й відповідно художнє світо мислення прозаїка характеризується глибокою історіософічністю, поєднанням ознак європейського (французького) та національного («антеїстичного», за Ю. Шевельовим) екзистенціалізму. Своєрідність Косачевого екзистенціалізму полягає в зображенні абсурдного світу, де відбувається нищення особистості тоталітарним режимом, через що вона перебуває на межі між життям та смертю. Життя, зважаючи на події романів та авторську концепцію світу й людини, – абсурдне, сповнене страху й відчаю. Герої борються зі злом в ім'я добра, наділені непереможною вдачею, відсутністю страху перед смертю та глибокою національною свідомістю. Прозаїк зумів збалансувати динамічний інтригуючий сюжет із психологічною напруженістю. В аналізованих романах порушено проблеми добра і зла, провини та кар, самотності, моралі, духовного становлення особистості, її відчуження.

Юрій Косач – автор експериментатор, який намагався на основі поєднання традиційних елементів з модерністськими створити власну модель роману. Письменник демонструє вміння через конкретну подію чи вчинок проникати у філософські глибини буття. Важливою прикметою його романного мислення є екзистенціальна перцепція та відображення світу, кодування інформації в іманентних образах символах, філософське смислове наповнення.

Список використаних джерел

1. Баканов А. Современный зарубежный исторический роман. Киев : Высшая школа, 1989. 184 с.
2. Васишин І. Життя – смерть – безсмертя : екзистенціальний дискурс у філософській ліриці Є. Маланюка. Слово і час. 2007. № 11. С. 3–13.
3. Гегель Г. Сочинения : в 14 т. Т. 14. Лекции по эстетике. Книга 3 / пер. с нем. П. Попова. Москва : Изд во социально экономической литературы, 1958. 440 с.
4. Герасимчук В. Філософський роман ХХ ст. Специфіка тексту : монографія. Київ : ПАРАПАН, 2007. 392 с.
5. Іванишин П. Екзистенційне прочитання поеми П. Скунця «На границі епох». Визвольний шлях. 2001. № 2. С. 64–86.
6. Косач Ю. Володарка Понтиди. Київ : А Ба Ба Га Ла Ма Га, 2015. 528 с.
7. Косач Ю. День гніву. Київ : А Ба Ба Га Ла Ма Га, 2016. 512 с.
8. Косач Ю. Театр екзистенціалізму. Арка. 1947. № 1. С. 7–9.
9. Косач Ю. Чад : роман. Львів : Діло, 1937 // МЛУВНУ (Музей Лесі Українки Волинського національного університету). Ф. Ю. Косача. Інв. № ОФ 730. 164 с.

10. Косач Ю. Чортівська скеля : роман. Нью-Йорк: Вид-во М. П. Коць, 1988. 456 с.
11. Коцарев О. Європейські інтриги по українськи. Рецензія. Друг читача. 17 лютого 2016. URL : https://vsiknygy.net.ua/shcho_pochytaty/review/43539/ (дата звернення : 08.12.2012).
12. Мариненко Ю. Місія : проблеми національної ідентичності в українській прозі 40–50 х років ХХ століття : монографія. Кіровоград : Імекс ЛТД, 2004. 328 с.
13. Михайловська Н. Трагічні оптимісти: Екзистенційне філософування в українській літературі ХІХ – першої половини ХХ ст. : монографія. Львів: Світ, 1998. 215 с.
14. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі : монографія. 2 ге вид., перероб. і доп. Київ : Либідь, 1999. 447 с.
15. Павличко С. Теорія літератури / упор. В. Агеєва, Б. Кравченко. Вид. 2 е. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2009. 679 с.
16. Пахаренко В. Биття об стіну буття: екзистенціалізм : спроба найзагальнішого огляду. Українська мова та література. 2006. № 32 (серпень). С. 3–17.
17. Проза про життя інших: Юрій Косач: тексти, інтерпретації, коментарі / упоряд. В. Агеєва. Київ : Факт, 2003. 351 с.
18. Романов С. Юрій Косач між минулим і сучасним. Історична проза письменника 1930 х років : монографія. Луцьк : Ред. вид. відділ ВНУ ім. Лесі Українки, 2009. 267 с.
19. Руснак І. «Я був повний Україною...» : художня історіософія Уласа Самчука : монографія. Вінниця : ДП ДКФ, 2005. 406 с.
20. Сержант Л. Типологія и жанровая дефиниция философского романа. Вчені записки. Випуск 2. Серія мови і літератури. Серія громадсько-політичних наук. 2011. 1–13 с. URL : <http://elib.bspu.by/handle/doc/1514> (дата звернення : 25.11.2013).
21. Сквирська І. Система образів повісті Ю. Косача «Еней та життя інших». Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Літературознавство, мовознавство, фольклористика. 2010. Вип. 21. С. 24–27.
22. Хамітов Н. Історія філософії: проблема людини та її меж. Вступ до філософської антропології як метаантропології : навч. посібн. зі словником. 4-е вид., переробл. та доп., Київ : КНТ, 2016. 396 с.
23. Шерех Ю. Пороги і Запоріжжя: Література. Мистецтво. Ідеології : у 3 т.. Харків : Фоліо, 1998. Т. 1. 1998. 605 с.

Левченко О.О.

*викладач української мови,
кафедра української та російської мови
Донецького національного медичного університету*

Levchenko O. O.

*Lecturer of Ukrainian language,
Dept. of Ukrainian and Russian language
Donetsk National Medical University*

НЕОРОМАНТИЧНІ СКЛАДОВІ НОВЕЛІСТИКИ МИХАЙЛА КОЦЮБІНСЬКОГО NEOROMANTIC COMPONENTS IN NOVELS BY MYKHAYLO KOTSIUBYNSKI

Анотація: У статті досліджено проблему поетики прози Михайла Коцюбинського, яка завжди перебувала в центрі наукових студій. Висвітлено проблему поєднання різних стилів як одну з визначальних і головних рис творів митця. Наявність тенденцій різних літературних напрямів не дає змоги літературознавцям зарахувати М. Коцюбинського до представників однієї літературної традиції. Виокремлено в його прозі риси, характерні для різноманітних течій, зокрема неоромантизму. Для нас показовим є початок ХХ століття, коли у письменника з'являються «Intermezzo», «Сон», «На камені», «Цвіт яблуні», «В дорозі», що дають підстави стверджувати не тільки про появу нових тенденцій у творчості прозаїка, а й про масштабне оновлення української літератури в цілому.

Ключові слова: неоромантизм, модернізм, концепція стилю, теоретична основа, індивідуальний стиль автора.

Summary: The problem of poetics of Mykhailo Kotsiubynskyi's prose is solved that has always been in the center of scientific research, since the diversity of expressive means created a unique world of his works. Different styles' combination is one of the defining and essential features of this artist's works. The presence of various literary trends' tendencies does not allow literary critics to number Kotsiubynsky among representatives of certain literary tradition and compels to recognize in his prose the elements, characteristic of various trends. The beginning of the twentieth century has become significant for us, it is when the writer created "Intermezzo", "Son", "Na Kameni", "Tsvit Yabluni", "V Dorozh", that give grounds to emphasize not only the appearance of new trends in the prose writer's works, but also the substantial revival of Ukrainian literature overall.

Key words: neoromanticism, Kotsiubynsky, problem of style, modernistic motives, genre of novels (novelistics), new look at writer's individual style

Постановка проблеми. Поняття імпресіоністичної поезики М. Коцюбинського стало хрестоматійним: ним послуговуються вчителі, студенти, учні шкіл. Проте, поглиблений аналіз масштабних модерністичних процесів, що відбувалися в літературі (зокрема, активне залучення європейського досвіду) дає підстави по-новому поглянути на проблему поезики його творів.

Переломним у цьому сенсі був початок 1900-х років, коли у ній з'явилися ознаки модерної поезики. Вже поверховий погляд на прозу митця переконує в неоднорідності його стильової манери. За період творчості вона змінювалася від власне реалізму до ледве чи не всіх тенденцій модернізму. Саме тому актуальним є нове прочитання малої прози М. Коцюбинського та осмислення її стильової специфіки в контексті неоромантизму. Звичайно, поділ творчості на окремі етапи відповідно до появи того чи того стилю є досить умовним, адже й сам перехід М. Коцюбинського від реалізму до елементів неоромантизму супроводжувався максимальною концентрацією рис нової поезики, у якій починаючи з 1900-го року поєднуються різні стильові початки. Вони майже постійно перебувають у симбіозі, і, взаємодіючи, створюють оригінальний художній стиль митця.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Традиція вивчення творчості М. Коцюбинського має тривалу історію, переважно з позицій стильової палітри прози письменника (М. Грицюта, І. Денисюк, М. Жулинський, Н. Калениченко, С. Козуб, Ю. Кузнєцов, М. Наєнко, Д. Наливайко, С. Пригодій, Ф. Приходько, О. Черненко). Імпресіоністичну складову схарактеризовано в роботах В. Агеєвої, Ю. Кузнєцова, О. Черненко. Але якщо питанню «Коцюбинський-імпресіоніст» в українському літературознавстві приділено значну увагу (фундаментальні праці В. Агеєвої, Ю. Кузнєцова, О. Черненко та інших), то належність до інших течій є спорадичною, зокрема, неоромантичні тенденції, які виразно в ній простежуються.

Так, у працях Т. Гундорової, В. Панченка, В. Шевчука, С. Хороба принагідно проаналізовано неоромантичні елементи у творчості М. Коцюбинського.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, актуальним є осмислення новелістики М. Коцюбинського та виокремлення рис неоромантизму.

Мета дослідження. Проаналізувати новелістику М. Коцюбинського (від 1900 року) з точки зору неоромантичних складових, зокрема, неоромантичного двосвіття та мотивів, характерних для цього стилю, показати героя та виявити основні мотиви, що доводять належність до вищезазначеного стилю.

Викладення основного матеріалу. Те, що творчість Коцюбинського вийшла далеко за межі реалізму, під впливом якого він починав писати, забезпечує йому особливе місце в історії літератури. Стиль письменника має синтетичний характер, оскільки поєднує творче опрацювання

художніх здобутків реалізму, імпресіонізму, неоромантизму, символізму.

Найбільш близьким до людської та мистецької вдачі М. Коцюбинського є неоромантизм. Його концептуальні риси були для нього своєрідним життєвим кредо. Масштабні суспільні події накладаються на особисті і виливаються в глибоку душевну втому. Внутрішній імпульс поєднався з естетикою неоромантизму. На відміну від реалістів, які викривали проблеми «існуючого» світу, неоромантики прагнули витворити ідеальний світ. Активно використовували фольклор, міфологію, шукали ідеального у екзотичних країнах. Втеча в омріяний світ, прагнення досконалості, починає активно звучати на сторінках творів М. Коцюбинського. Автор показує, що омріяний світ може знаходитись поруч і не лише в уяві. Окрім того, письменник вказує, яким чином можна досягнути мрії і гармонії.

Контрастне протиставлення двох світів – ідеального і реального – особливість неоромантичного мистецтва, полягає, зокрема, у неприйнятті дійсності – з одного боку, та утвердження високого ідеалу – з іншого. Це визначає основні риси неоромантичного героя. Винятковість та унікальність героя, яку зображали у своїх творах неоромантики, продовжив втілювати і М. Коцюбинський, наділяючи його здатністю помічати та прагнути краси, довершеності, гармонії. «Я її кликав, ту невідому, кликав, щоб разом читати книгу краси, яка для мене закривалась без неї» [5, с.87]. Змальовуючи неоромантичний конфлікт, письменнику вдалося створити новий тип неоромантичного героя, який не просто спостерігає за недосконалістю життя, а й діє.

Він є людиною унікальною, протистоїть суспільству, дійсності, часто – самотній. Унікальність розповсюджується і на здатність до найтонших емоційних переживань. Меланхолія, душевні муки, відродження – такі основні форми його емоційного ставлення до світу.

Можна виокремлюють два основних типи: це або людина, сповнена ідеальних поривань, надій, мрій; або ж – це людини, яка пережила розчарування і крах ідеалів. Навіть романтичне двосвіття зреалізовано в опозиції «неоромантичний герой – звичайний житель», або ж у роздвоєнні душі і свідомості героя. Неоромантиків також захоплює пошук ідеалу. Проте ідеальне, на їхню думку, не треба шукати в далеких країнах чи неіснуючих світах. Сама дійсність може бути досконалою. Як правило, таким є світ природи.

М. Коцюбинський умів вивести своїх героїв за межі буденності. Його персонажі – енергійні в пошуках ідеалу, у досягненні мрії. У їхніх душах йде постійна внутрішня боротьба, вони усвідомлюють типовість стосунків, «бруд» життя і ламають стереотипи. Змальовуючи унікальність своїх героїв, письменник акцентує на їхній готовності протистояти цьому світові. У новелі «На камені» герої протистоять усталеним традиціям, рушійною силою цього протистояння є туга за ідеальним, за мрією: нечуваний для мусульманки вчинок – відкрити

губи: «Вона наче ненароком висунула з-під фередже білий, випещений вид і поклала з фарбованим нігтем палець на повні рожеві уста»; розмовляти з незнайомим чоловіком (Ти не боїшся, ханім, розмовляти зі мною?)» [5, с. 57].

Нерозривний зв'язок героїв з природою подано як спосіб показати як не тільки ідеальних людей, а й ідеальну модель світу. Розуміти природу – ще одна риса неоромантичного героя. У повісті «Тіні забутих предків» бачимо: «Марічка любила, коли він грав на флюярі. Задуманий все, встромляв очі кудись поза гори, неначе видів, чого не бачили другі, прикладав мережану дудку до повних уст, і чудна пісня, якої ніхто не грав, тихо спадала на зелену отаву царинок» [5, с. 279]. Герої – непересічні особистості, які відрізняються від оточення, хоча і усвідомлюють, що вони вихідці з нього, однак знаходять сили протистояти суспільним устоям і прагнуть більшого: «Марічка обзивалась на гру флюяри, як самичка до дикого голуба, – співанками. Вона знала їх безліч. Звідки вони з'явилися – не могла б розказати. Вони, здається, з нею ще у колісці, хлюпались у купелі, родились у її грудях, як сходять квітки самосійні по сіножатях, як смереки ростуть по горах» [5, с. 279].

Окремо варто сказати про образ *жінки* в новелістиці М. Коцюбинського другого періоду творчості. Групувати персонажів за принципом контрасту, автору вдалося зобразити образ ідеальної героїні. Письменник не тільки підкреслює жіночу винятковість (як одну з рис неоромантичного героя), він покриває їх ореолом витонченості, молодості, душевної краси і легкості: «Тепер Кирило ходив вже не сам – панна Устя знала чудові куточки, оази квіток. Вона йшла перед нього чиста і свіжа, з блискавичною лінією тіла і сміялась весело й тепло, як сонце. В лісі вона сідала десь на галузку і гойдала ногами, тугими і молодими. Наче русалка... Над берегом річки вона роззувалася, бродила по мілкій воді. Вода дозволяла дивитися на її ноги, такі бліді, як віночок нарциса. По блакитній воді пливли й сезали легенькі хмари, а вона здавалась одною з них – рожева, прозора, позолочена сонцем».

Ореол казковості, витонченості оточує і співрозмовницю Антона (новела «Сон»), яка в його свідомості відразу контрастує з образом дружини. Зображаючи ідеальну героїню, автор наголошує на її нерозривному зв'язку з природою. «Якщо Марта «тільки і дбала про тіло», то незнайомка була, немов з казки, «Антон спинився, наче вперше побачивши жінку! Вона була тут. Світло од лампи, здивовані жінчині очі, розщібнутий гудзик на її грудях, пасмо тютюнового диму поперек шафи з книжками і чорні холодні шибки, на яких дощ пальцями тарбанив свої нудні мотиви...» [5, с. 193].

Проте, якщо розглядати увесь доробок письменника, то слід наголосити, що саме в цій новелі («Сон») ми бачимо чи не найбільший вияв неоромантизму: за неоромантичним принципом побудована структура твору, створені образи, чи не найвиразніше зображено протистояння світу поезії та

прози життя. Крім того, новела має й автобіографічну складову.

Починаючи з 1900 р. неоромантичні мотиви, зокрема мотив утоми, втечі у інший прекрасніший світ, у доробку М. Коцюбинського, звучить досить виразно. У цей період митця активно цікавлять проблеми краси життя, людських взаємин, основних цінностей. Гармонія в житті стала основною початку ХХ століття. Свою гармонію персонажі знаходять по-різному: у головної героїні новели «Лялечка» – Раїси, з'являється таке відчуття, «наче під твердою шкаралущею лялечки у неї виростають барвні крила і набирають сили до польоту» [5, с. 130]; тікають від вимушених «треба» ліричний герой «Intermezzo» та Кирило («В дорозі») у чарівний світ полів, сонця і звуків природи; у «грішний світ», яскравий, залитий сонячним промінням тікають черниці Варвара і Юстина («У грішний світ»); Алі та Фат'ма («На камені») повстають проти сірості і буднів теж линуть в інший світ.

Втеча від буднів, застарілих традицій і правил, сірості стають ключовими рисами в поезиці неоромантизму. Про неоромантичне спрямування свідчить і цикл поезій у прозі «З глибини». Мотив утоми, свідчення душевної та фізичної втоми стали передумовою до появи ліричних мініатюр: «Душа моя втомлена – і навіть той жаль, що почуваю, нагадує лиш усміх, застиглий на обличчі мерця» [5, с. 301] – так починається новела, і далі автор, використовуючи ліричного героя, малює свій жаль та безмежну втому. Цей мотив звучить і на сторінках інших творів.

Складні психічні процеси показано у новелі «Невідомий». Сповідь людини, засудженої до смертної кари зображена в момент найбільшого драматичного напруження – останньої ночі перед стратою. На протистоянні життя та смерті побудований конфлікт твору. І якщо до імпресіоністичних рис зараховують потік свідомості, опис стану людини в очікуванні смерті, то до неоромантичних зараховуємо вітаїзм та протистояння життя та смерті. Відчуття краси навколишнього світу показано в поєднанні з трагічним моментом втрати: «Ніколи перше не думав, що світ такий гарний, що кляпоть неба, дерево, сміх, голос людини приносять глибоку радість і як повітря потрібні людям» [5, с. 286].

Боротьбу життя і смерті зображено в більшості творів аналізованого періоду. У нерозривному зв'язку, у діалектичній єдності показано співіснування цих протилежних категорій. Так, і у цьому творі – повнота життя, істинна краса осягнулася ліричним героєм на межі смерті. Реалістичним є відображення подій, які відбувались у суспільстві того часу. Поштовхом до написання стала реальна подія замаху на чернігівського губернатора у 1906 році. Однак реалістичні прийоми тут відходять на другий план зображення.

Новела «В дорозі» була написана у 1907р., сам сюжет побудований на зображенні внутрішньої душевної боротьби. Вимушена перерва змусила героя подивитися на навколишню дійсність під іншим ку-

том. Неоромантичне двосвіття, побудоване автором, увиразнюється завдяки зображенню реалістичних деталей: «...а в антракті ставало відомим, що по селам стріляють людей, як дичину» [5,с.241]. Новела «В дорозі» – приклад особливостей стилю митця, адже у ній зображено найтонші душевні порухи, реалістичні елементи епохи, неоромантичні мотиви та ліричний пейзаж. Твір є своєрідною прелюдією до «Intermezzo», де неоромантичні мотиви втечі в прекрасніший світ та душевного зцілення звучатимуть виразніше.

Дійові особи та образи допомагають витворити неоромантичний світ краси. Дотикові, слухові, зорові враження вказують на інтенсивне використання засобів мистецтва. Екзотичний образ поля змальовано за допомогою неоромантичних засобів – події, які відбуваються в душі ліричного героя, миттєво переносять читача у інший світ, чистіший і досконаліший.

Невідповідність ідеалу, мрії, намагання поринути в інший світ, світ краси, спостерігаємо в багатьох творах: наприклад, в «Intermezzo» окремим прекрасним світом стають небо і поле «стулились краями дві половини – одна зелена, друга блакитна – й замкнули у собі сонце, немов перлину. А я там ходжу і шукаю спокою» [5,с.187]; у новелі «На острові» порушено тему істинної краси: «Мене більше цікавить краса природи, вічна і незрадлива» []; у новелі «Сон» – «Мені здавалось, що в молодій гордості острів одірвався од землі і поплив в світ творити самостійне життя, власну красу» [5,с.221].

У новелі «Лист» митець також синтезує стиль, використовуючи елементи імпресіонізму та неоромантизму. Ціла низка натуралістичних подробиць уведена письменником для того, щоб посилити неоромантичне протистояння у творі. Напередодні великого християнського свята йдуть приготування, син повертається додому, його зустрічають найближчі й найрідніші люди – мати і сестра: «Радість першої зустрічі злилась з ранішнім сонцем. Я забув причинити двері, і звідти тягло бадьорим повітрям, надією на фіалки» [5,с.155]. Ідилічну картинку порушено у творі раптово, оскільки нагромадження натуралістичних подробиць засвідчує, що подальшу оповідь введено для емоційного акценту: «Стільки було рясного і принадного, скоріше веселого, ніж сумного, що я почав забувати дійсність. І так мені дивно зробилось, коли на ті сонячні плями закапали раптом, наче крапельки крові, чужі слова: «заколоти... зарізати... одтяти голову, ніжки...» [5,с.156]. Образи рідні поступово зазнають перетворень, тобто якщо на початку новели мати і сестра змальовані винятково в сонячних тонах, то пізніше описи кардинально змінюються: «По повних руках, голих по лікоть, стікали струмочки свіжої крові»; «Вона перегнула, щоб дати мені ранішній поцілунок, – і перший раз її поцілунок не мав для мене смаку» [5,с.156]; «Оля любовно ворушила довгі кільця ще сирих ковбас з їх сизим блиском застиглого сала, повних, наче тільки що вийнятих з ситого живота, без огиди мачаючи руки у слизку юшку, що стікала на дошку з мертвої птиці

[5,с.156]; «Моя мати, моя добра старенька мати байдужно вдвлялась у миску, переповнену кров'ю, що гусли й ній, наче містичне око смерті» [5,с.158].

Два неоромантичних світи – досконалий світ природи та недосконалий людський зображені у цій новелі за допомогою імпресіоністичних, неоромантичних та натуралістичних деталей. У кінці твору порушено філософське питання з проекцією на суспільство: «Одного дня, на великодньому тижні, проти нашого дому забили навіть людину. Ну, що ж! Я прийняв се спокійно. Хіба ж могло бути інакше? Кров має чародійну силу притягати кров. Люди плакали і кричали, а мені лицемірними здались і їхні жалі, і страх злочину. Заб'ють людину і, щоб потішити себе по втраті, заріжуть курку чи гуску, заколуть свиню й зайдять жаль...» [5,с.164].

Приділяючи увагу збагаченню художньої техніки, М. Коцюбинський уводив у свої тексти засоби образотворчого мистецтва, що надавало особливої виразності й пластичності його новелам, оповіданням, акварелям, повістям: вони сповнювалися світлом і фарб живопису, гармонії, ритму й мелодійності музики. Ці твори переносять читача в екзотичні краї, у світ краси та поезії. Вони показують незвичайних героїв з тонкою душевною організацією. З'являється нетрадиційна для тогочасної літератури, екзотика: кримські гори, безкінечне море, сліпуче сонце, розкішні пейзажі, чужі традиції

Висновки та пропозиції. Якщо уважно проаналізувати художні тексти й естетичні переконання зрілого М. Коцюбинського, то не залишиться сумнівів, що від поетики реалізму, митець прийшов до модерної поетики, в якій тісно перепліталися ознаки символізму, імпресіонізму та неоромантизму. Поєднуючи у своїх творах різні стилі, письменник досягнув оригінального художнього ефекту, що вирізняє його творчість із-поміж інших.

Урешті саме М. Коцюбинському судилося чи не найкардинальніше переорієнтувати розвиток цілої української літератури, давши їй відчуття аристократичності й ускладненої вишуканості переживань. Тому у подальшому варто відійти від хрестоматійних поглядів на творчість письменника.

Список літератури

1. Ласло-Куцок М. Михайло Коцюбинський і Артур Шніцлер // Велика традиція. Українська класика в порівняльному висвітленні. – Бухарест, 1979. – С. 211–235.

2. Гуляк А. Синкретизм жанрово-стильових модифікацій прози Михайла Коцюбинського // «Наукові записки» Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Філологія : зб. наук. пр. / відп. ред. Ніна Іваницька. – Вінниця : Вид-во Вінницького держ. пед. ун-ту, 2005. – Вип. 7. – С. 106–109.

3. Зимомря М. Тематична спорідненість прози М. Коцюбинського та А. Шніцлера // Молодь і ринок. – Дрогобич. – 2011. – № 10 (81). – С. 29–33.

4. Калениченко Н. Великий сонцепоклонник : Життя і творчість М.Коцюбинського. – К. : Радянська школа, 1967. – 252 с.
5. Коцюбинський М. Твори : в 7 т. – Київ: Наук. думка, 1973–1975. – Т. 1 : Повісті, оповідання (1884–1897). – 1973. – 408 с.
6. Коцюбинська І. Спогади і розповіді про Михайла Коцюбинського. – Київ: Дніпро, 1965. – 202 с.
7. Андрійчук Т. В. Гуманістично-екзистенціальні мотиви в творчості М.М.Коцюбинського (спроба історико-філософського дослідження): дис... канд. філос. наук: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» – Київ, 1993.– 167 с.
8. Балабко О. Рай і Пекло Коцюбинського : есеїстична повість / Новели «Сон», «Хвала життю», «На острові» М. Коцюбинського ; передм. В. Панченка. – Чернівці : Букрек, 2014. – 216 с.
9. Бацула І. Деякі питання психології творчості в новелах – М. Коцюбинського // У вінок М. Коцюбинському. – Київ, –1967. – С. 59–66.
10. Поліщук Я. І ката, і героя він любив...: Михайло Коцюбинський: літературний портрет. – Київ: ВЦ «Академія», 2010. – 304 с.
11. Слабошпицький М. Що записано в книгу життя: Михайло Коцюбинський та інші : роман. – Київ: Ярославів Вал, 2014. – 496 с

Сафонова М.А.

*кандидат філологічних наук, старший преподаватель
кафедры иностранных языков факультета мировой политики
и мировой экономики НИУ ВШЭ*

Maria A. Safonova

*candidate of philology, senior lecturer of the Foreign Languages Department
at the School of World Economics and International Affairs
of the National Research University "Higher School of Economics"*

РОССИЯ В ЖИЗНИ И ТВОРЧЕСТВЕ ГЕКТОРА ХЬЮ МАНРО: ВЗГЛЯД ПИСАТЕЛЯ И ЖУРНАЛИСТА

RUSSIA IN THE LIFE AND WORK OF HECTOR HUGH MUNRO: A WRITER'S AND JOURNALIST'S VIEW

Аннотация. В статье идет речь о Г.Х. Манро, английском писателе-сатирике и журналисте конца 19-го – первой четверти 20-го веков, и месте, которое Россия занимает в его жизни и творчестве. Работа основана на филологическом исследовании его произведений и анализе данных, почерпнутых из мемуаров (Э. Манро, Р. Рейнольдс, С. Асквит), биографий писателя и статей, написанных филологами (Э.Д. Лэнгут, С. Бёрн, Б. Гибсон), комментариев его современников (Н. Кауард, Г.К. Честертон, А. Милн, М. Бэринг), а также статей самого Г.Х. Манро. Опыт знакомства этого автора с Россией рассматривается в контексте его командировок в Санкт-Петербург и общения с деятелями российской культуры. Приводятся сведения о длительном изучении Г.Х. Манро истории России и планомерной работе над историческим трудом, посвященным ранней истории страны до правления Петра I. Филологический анализ художественных произведений Г.Х. Манро показывает, что тема России переплетается с основными мотивами его творчества: противопоставлением дикой природы человеческому обществу, сатирическим обличением социального лицемерия в различных сюжетных линиях. Лингвистически, отсылки к российским реалиям сопровождаются использованием формальной лексики в описаниях банальных ситуаций, а также в диалогах героев, отличающихся стилистической изощренностью, наличием деформированных цитат, афоризмов, элементов языковой игры. Эстетическое преломление российской истории и действительности начала двадцатого века в художественных работах Г.Х. Манро связано с переживаниями писателя о судьбе своей страны накануне Первой мировой войны. Результаты исследования могут быть использованы в курсах по истории литературы, литературоведению, а также при создании переводов текстов писателя на русский язык.

Ключевые слова: *зарубежная литература, стиль, сатира, цитата, афоризм, игра слов.*

Abstract. The aim of the paper is to analyze the place Russia held in the work and life of Hector Hugh Munro, an English satirical writer and journalist of the late 19th – first quarter of the 20th century. The study relies on the philological investigation of H.H. Munro's stories, novels and plays, the information found in memoirs (E. Munro, R. Reynolds, Lady C. Asquith), academic research conducted by philologists (A.J. Langguth, S. Byrne, B. Gibson), commentaries given by the writer's contemporaries (N. Coward, G.K. Chesterton, A. Milne, M. Baring) and his articles. The author's acquaintance with Russia is considered in the context of his business trips to St.-Petersburg and his encounters with men of Russian letters and culture. The paper contains information concerning H.H. Munro's studies of Russian history and his work on a historical thesis on the country's development up to the reign of Peter I. The philological reading of H.H. Munro's work demonstrates that the Russian theme is intertwined with the main motifs of his texts: opposing wild nature and the human world, the satirical exposure of social hypocrisy among the representatives of the British high society in different storylines. From the linguistic

point of view, references to Russia are accompanied with the use of formal lexis in the descriptions of banal situations, and the characters' dialogues marked by a high degree of aesthetic involvement, deformed quotations, paradoxes, and play upon words. H.H. Munro's vision of early 20th century Russia is closely connected with his concerns over the future of England on the verge of the First World War. The results of the paper can be used in courses on the history of literature, literary critics, and in translating H.H. Munro's work into Russian.

Key words: world literature, style, satire, quotation, aphorism, word play.

Постановка проблемы. Гектор Хью Манро (1870-1916) является одним из наиболее оригинальных английских авторов конца викторианского периода и эдуардианской эпохи британской истории и литературы. По сравнению с его знаменитыми современниками, чьи произведения стилистически похожи на его работу (Оскар Уайльд, Рональд Фербенком, Ивлином Во, Обри Бёрдслеем и многими другими), Г.Х. Манро отличался большим интересом к другим странам, и прежде всего – к России.

Мотивы, связанные с Россией, встречаются во многих произведениях Г.Х. Манро. Внутренняя форма ряда имен персонажей подразумевает славянское происхождение ("Conradin", "Laploshka"). В сборнике "Reginald in Russia" есть одноименный рассказ, в котором Реджинальд беседует с принцессой из России. Один из персонажей романа "When William Came", Murrey Yeovil, утверждает, что говорит по-русски.

Актуальность исследования обусловлена малой изученностью работы писателя (как в России, так и за рубежом). Практическая необходимость филологического комментария к творчеству Г.Х. Манро объясняется отсутствием переводов на русский язык многих произведений автора (в том числе романа "The Unbearable Bassington").

В условиях углубляющегося кризиса в отношениях между Россией и Великобританией, накопление и анализ сведений о таких авторах, как Г.Х. Манро (проявлявшего значительный интерес к России), возможно, позволит в перспективе продолжить налаживать культурные связи между странами.

Постановка задачи. В настоящей статье предпринята попытка описать и оценить место российских реалий в творчестве Г.Х. Манро, а также его взгляд на страну как журналиста.

Последние публикации по теме исследования. Среди исследований, написанных о Г.Х. Манро за последние 40 лет, выделяются две монографии – А.Дж. Лэнггута [8] и С. Бёрн [3]. Главным образом, биографические сведения о нем черпаются именно из этих исследований. Число научных статей об авторе чрезвычайно мало: к последним работам относятся комментарий Л.М. Бирден [2] к рассказу "A Matter of Sentiment" и рецензии на книгу С. Бёрн. К основным направлениям изучения его творчества можно отнести следующие:

- Мотивы животных, насилия и сверхъестественных сил в рассказах Г.Х. Манро [18; 20].
- Политическая позиция писателя [5].

- Сопоставление образа автора и личности писателя [3].

Ни в отечественной, ни в зарубежной практике еще не совершалось попыток осмыслить, как тема России (сквозная в текстах Г.Х. Манро) отражается в эстетике его творчества, о чем речь пойдет далее.

Основной материал. Г.Х. Манро (его псевдоним – "Saki") популярен как автор коротких сатирических рассказов (пожалуй, наиболее известный из них – "Sredni Vashtar"). К сборникам его рассказов относятся "Reginald in Russia", "The Chronicles of Clovis", "Beasts and Superbeasts", "The Toys of Peace" и "The Square Egg". Он также написал несколько романов ("The Unbearable Bassington", "When William Came") и пьес ("The Death-Trap", "Karl-Ludwig's Window", "The Watched Pot"). В течение всей профессиональной жизни Г.Х. Манро работал корреспондентом ряда газет: "The Morning Post", "The Westminster Gazette" и "The By-stander".

Наиболее важными вехами в биографии писателя можно назвать следующие. Семья Г.Х. Манро относилась к верхушке среднего слоя британского общества (upper-middle class). Он родился в семье офицера в Бирме (колонии Великобритании до 1948 года, современной Мьянме) и провел детство в графстве Девон, в городе Барнстапл. Этот период получил широкое отражение в его работе: с одной стороны, в психологическом плане, т.е. изображении детства, проведенного с тетями Шарлоттой и Августой ("Sredni Vashtar", "The Lumber Room", "The Schartz-Metterklume Method"), с другой – в мотивах природы Норт-Девона, связанных с темой сверхъестественного вмешательства животных и мифологических существ в жизнь персонажей ("Gabriel-Ernest", "Esmé", "The Music on the Hill"). Природа России, напоминая Г.Х. Манро Норт-Девон, очень привлекала писателя. Современники указывают, что после Первой мировой войны он хотел приобрести участок земли в Сибири и построить там дом [8].

После окончания обучения и путешествия по Европе с братом и сестрой Г.Х. Манро служил офицером в Бирме, но был вынужден вернуться в Лондон из-за тяжелого климата. Его работа в британских газетах сопровождалась поездками на Балканы, в Россию, Францию и другие страны. К началу войны писателю было уже 44, и он мог отказаться от участия в военных действиях. Но Г.Х. Манро добился, чтобы его приняли в стрелковое подразделение пехоты (здоровье не позволяло вступить в кавалерию). Он погиб от выстрела в голову в Бомон-Амель, во Франции, в 1916 году. Несмотря на то, что в его произведениях ярко присутствовал

типаж денди – человека, не склонного к самопожертвованию и патриотизму, Г.Х. Манро горячо переживал за судьбу страны: “He was determined to fight. Nothing else would have been expected of a man who wrote “When William Came”, a novel in which he used his supreme gift of irony to rouse his fellow-countrymen from their torpor and to stir them to take measures for the defence of the country” [8, с. 67-68].

Основная часть статей Г.Х. Манро была опубликована в “Morning Post”, английской газете, ориентированной на тори, консервативную, монархически настроенную часть общества. Её главный редактор в 1911-1937 гг., Г.А. Гвин, выразил девиз газеты как “King and Country”. Брайан Гибсон охарактеризовал позицию Г.Х. Манро как зависимое диссидентство (“dependent dissidence”) [5, с. 39]. Он придерживался консервативных взглядов и гордился принадлежностью к аристократии, но это не мешало ему в открытой форме иронизировать над социальными явлениями, связанными с деятельностью людей его круга: “He is a dependent dissident who contravenes the codes governing social behavior not because he seeks radical social change but in order to uphold the social structure” [3, с. 195].

Приехав впервые в Лондон в возрасте 26 лет, Г.Х. Манро предпочел провести большую часть времени в читальном зале Британского музея, где в течение трех лет он читал исторические книги, посвященные России. В 1899 году он закончил исследование ранней истории России до эпохи Петра Великого под названием “The Rise of the Russian Empire”. Книга была опубликована Грантом Ричардсом в 1900 году.

Стиль работы выдержан в ключе современных Г.Х. Манро исторических изысканий (например, Альфреда Рамбо). В то же время в тексте есть некоторые нотки, характерные для будущего сатирика. Эпиграфом к книге служит высказывание священника-иезуита, специалиста по истории России (Le Père Pierling): “On se flatterait en vain de connaître la Russie actuelle, si l’on ne remontait plus haut dans son histoire” [9, с. 3].

Отзыв Эдварда Гарнета об историческом труде Г.Х. Манро в “The Bookman” был в целом положительным. Э. Гарнет оценил автора как смелого популяризатора российской истории, пусть и не имеющего достаточной информации, которой обладают истинные знатоки предмета [4, с. 155]. На одну из рецензий Г.Х. Манро написал ответ, опубликованный в журнале “Athenaeum” [14, с. 466]. Данная рецензия также не была негативной, но содержала критику по поводу неверного написания в книге русских имен, путаницы в отношениях ранних Великих князей и финно-угров, а также степени христианизации страны в рассматриваемый период. В отклике Г.Х. Манро заметны ирония и снисхождение к этой рецензии на его работу.

Позже Г.Х. Манро и сам признал недостатки книги, как вспоминает его сестра, Этель: “Hector himself had no great opinion of the book. He was charmed with the remark of our coachman who asked for the loan of it. I don’t know how much of it he read,

but one day he said to Hector, ‘I’ve read your book, sir, and I must say I shouldn’t care to have written it myself” [10, с. 675].

Г.Х. Манро был большим поклонником балета, российского балета в особенности. Русский балет Дягилева имел огромное влияние на развитие искусства в Англии. После дебюта в Париже в 1909 году балетная труппа С.П. Дягилева была приглашена выступить в Ковент Гарден в честь коронации Георга V в 1911 году. Неконвенциональная хореография «Князя Игоря» произвела неоднозначное впечатление на публику (многие были шокированы ее откровенностью). После выступления труппы Манро лично встречался с Вацлавом Нижинским и Тамарой Карсавиной в студии друга в Лондоне [8; 3].

В 1904-1906 Г.Х. Манро провел два года Санкт-Петербурге за написанием статей для “Morning Post”. 9-го января 1905 года он стал свидетелем печально известной процессии рабочих под предводительством отца Гапона. Г.Х. Манро наблюдал за людьми, идущими к Зимнему дворцу, из окна Отель де Франс. Позднее он оценил число погибших во время Кровавого воскресенья в полторы тысячи жертв [8].

Новый год 1906 года для Г.Х. Манро был отмечен трагическими событиями, свидетелями которых он стал в ресторане «Медведь» в Петербурге. 13 января в полночь там прозвучал гимн Российской империи. Один из посетителей, студент, отказался встать, и сидевший рядом с ним мужчина выстрелил ему в голову: “The melodramatic nature of the scene was heightened by the intermittent arrival of groups of the victim’s friends, who exchanged furious denunciations across his body with equally vociferous partisans of the assassin who indecently gloated over the tragedy. Naturally the superstitious Russians regard the episode as a terrible portent for the New Year and doubly deplorable from the fact of its being enacted before a large assembly of foreign witnesses” [11, с. 67-68].

В рассказе “The Old Town of Pskoff” Г.Х. Манро описывает, как Россию воспринимали в это время за рубежом: “Russia at the present crisis of its history not unnaturally suggests to the foreign mind a land pervaded with discontent and disorder and weighed down with depression, and it is certainly difficult to point out to any quarter of the Imperial dominions from which troubles of one sort or another are not reported” [12, с. 488].

В “The Unbearable Bassington” тема России часто соотносится с социализмом; история развития социалистической доктрины во многом связана с Лондоном. Как известно, А.И. Герцен и Н.П. Огарев печатали «Полярную звезду» и «Колокол» в английской столице. В 1864 году М.А. Бакунин встречался с К. Марксом в Лондоне, чтобы обсудить теорию анархизма. К. Маркс и Ф. Энгельс продолжительное время жили и работали в Великобритании. В 1902 году В.И. Ленин проживал в Лондоне, недалеко от Кингс-Кросс.

Судя по персонажам Г.Х. Манро, выражающим социалистические взгляды, для них это скорее дань моде, чем серьезные убеждения. Русская принцесса из рассказа “Reginald in Russia” говорит о породе своей собаки и социалистической доктрине с одинаковым энтузиазмом: “Her name was Olga; she kept what she hoped and believed to be a fox-terrier, and professed what she thought were Socialist opinions. It is not necessary to be called Olga if you are a Russian Princess; in fact, Reginald knew quite a number who were called Vera; but the fox-terrier and the Socialism were essential” [12, с. 35].

Г.Х. Манро иронично описывает социалистические идеи леди Кэрлайн Бенареск (из романа “The Unbearable Bassington”). Ее политические убеждения служат лишь удобным средством поддержать разговор в модном салоне, формой социального лицемерия, которую писатель так ярко высмеивал в своем творчестве: “Lady Caroline was a professed Socialist in politics, chiefly, it was believed, because she was thus enabled to disagree with most of the Liberals and Conservatives, and all the Socialists of the day. She did not permit her Socialism, however, to penetrate below stairs; her cook and butler had every encouragement to be Individualists” [13, с. 325].

Некоторые молодые представители высшего английского общества в произведениях Г.Х. Манро также придерживаются социалистических взглядов в деле проведения социальных реформ в духе Великой реформы 1861 года, но, как показывает автор, делают это довольно поверхностно. На вечере в доме Сирены Голакки (“The Unbearable Bassington”) находится молодая женищина, описанная следующим образом: “.../ with exceedingly untidy hair. It was her ambition in life to be taken for a Russian girl-student, and she had spent weeks of patient research in trying to find out exactly where you put the tea-leaves in a samovar. She had once been introduced to a young Jewess from Odessa, who had died of pneumonia the following week; the experience, slight as it was, constituted the bespectacled young lady an authority on all things Russian”. [13, с. 353] Ирония Г.Х. Манро часто основана на использовании формальной лексики в описании банальных ситуаций, подобных увлечению студентки модой на всё русское (“the experience .../ constituted the bespectacled young lady an authority on all things Russian”). С. Бёрн называет это характерным для писателя “judicious deadpan tone” [3, с. 171].

Во время пребывания в Петербурге Г.Х. Манро написал небольшое эссе, в котором сатирически выявил тенденцию к соотношению политических взглядов человека с длиной его волос. Так, в эпоху правления Стюартов в Англии “a flowing and elaborate coiffure marked allegiance to the old order of things, and the more uncompromising and violent a man became in the opposite direction, the closer he clipped his locks”. В России же 1906 года ситуация была совсем другой: “One accurately judges the lengths a man is ready to go in revolutionary legislation by the length and studied disorder in which he wears his hair, and it is not unusual to see such individuals

enter a restaurant proudly displaying a chevelure which could only be worn in England by a character in a stage production of a farcical nature. A merciful provision of nature has endowed these men with conscientious scruples against occupying the more expensive seats in theaters, otherwise one might be doomed to sit behind a frizzled halo as obstructive to one’s range of vision as the most pitiless matinee hat” [8, с. 144].

В “The Unbearable Bassington” есть несколько персонажей из России: драматург Андрей Драколов, о котором леди Виола Крут разговаривает с Кортни Югалом, и молодой российский дипломат, беседующий с Элен де Фрэ на бале-маскараде в Вене. Югал затрагивает тему русской меланхолии, сопоставляя два стереотипа в своем афоризме:

‘Are the Russians really such gloomy people?’

‘Gloom-loving, but not in the least gloomy. They merely take their sadness pleasurably, just as we are accused of taking our pleasures sadly’ [13, с. 386].

В диалоге с дипломатом Элен кивает в сторону весело танцующих гостей в костюмах и спрашивает его, нравится ли ему такое времяпрепровождение, ожидая остроумного отрицания:

‘But yes, of course,’ he answered; ‘costume balls, fancy fairs, café chantant, casino, anything that is not real appeals to us Russians. Real life with us is the kind of thing Maxim Gorky deals in. It interests us immensely, but we like to get away from it sometimes’ [13, с. 391].

Ответ дипломата отчасти созвучен мыслям самого Г.Х. Манро. Острое ощущение переходности и неуверенности в завтрашнем дне было характерно для британского общества накануне Первой мировой войны. По мнению Г.Х. Манро, и для России предвоенных лет были типичны некоторая социальная меланхолия, инертность, о которых он писал в личных письмах и статьях. Как он утверждал, стагнация ощущалась в поведении людей всех сословий и была предвестием социально-политического кризиса. Молодые офицеры посещали клубы и рестораны, крестьяне – в отсутствие посевных работ – не посвящали себя тяжелому труду, большая часть горожан занималась уборкой улиц и дворов или были швейцарами [8].

Мы не беремся оценивать приведенные суждения Манро с исторической точки зрения. Но можно предположить, что непростая обстановка в Великобритании могла накладывать отпечаток на восприятие других стран. Предвоенные годы были наиболее напряженным и тревожным временем эдуардианской эпохи. В это время, по словам Д. Пристли, в воздухе витала воинственность, и было, пусть и неосознанное, желание драматической социальной развязки [17, с. 77]. Первая мировая война была, безусловно, поворотным моментом эпохи. Годы, непосредственно предшествующие военному кризису, были отмечены высокой степенью социально-политического напряжения в обществе. Чем ближе эдуардианцы подходили к критической точке, тем больше была «нарастающая ирреальность кошмара», “the mounting unreality of a nightmare” [17, с. 279].

В то же время многие авторы мемуаров называют это время «золотым закатом». Леди Цинтия Асквит, например, описывает некоторые аспекты культурной жизни этих лет. Жена одного из сыновей премьер-министра Г.Г. Асквита, она была знакома со многими писателями, поэтами, художниками, музыкантами и политиками. Ц. Асквит говорит о меланхолии, которая сопровождала окончание эпохи, когда люди ее круга могли наслаждаться культурными событиями перед началом войны. Д.Г. Лоуренс осуждал леди Цинтию за некую праздность и пассивность: “His theory is that the nation doesn’t really want to stop – because of the nullity of life, as if a sense of it were the result of a vacuum. He insists that the act of my enjoying the Zeppelin raids proves that I am bored: this I deny. He admits that a kind of beauty, romance and glamour is achieved, but insists that they are purely incidental – the sugar coating to a pill” [1, с. 89].

Российские персонажи Г.Х. Манро участвуют в стилистически изощренных, порой весьма эстетизированных диалогах. Современники писателя уделяли светскому разговору большое внимание. Такая манера вести беседу во времена Г.Х. Манро возвышалась до уровня изящного искусства. Форма как будто доминировала над содержанием (по крайней мере, была более значима). Широко известны многие афоризмы Г.Х. Манро, порой превосходящие по остроумию и лаконичности даже аналогичные высказывания О. Уайльда: “Waldo is one of those people who would be enormously improved by death” (“The Feast of Nemesis”); “Once a female, always a female. Nature is not infallible, but she always abides by her mistakes” (“The Baker’s Dozen”); “The brutal directness of the masculine shopper arouses a certain combative derision in the feminine onlooker” (“The Sex That Doesn’t Shop”); “In placid Saxon-blooded England people do not demonstrate their feelings lightly and without some strong compelling cause” (“Forewarned”).

Несомненно, в искусстве светской беседы была определенная доля актерства. Парадоксы, афоризмы, игра слов передавали много слоев значения: что человек говорил, что он хотел передать собеседнику и что на самом деле имелось в виду. Так, речь леди Кэралайн Бенареск наполнена афористическими выражениями, включающими деформированные цитаты. В беседе с женщиной, выступающей напоказ свою благотворительность, она произносит фразу, в которой присутствует немало измененная библейская цитата ‘The poor always ye have with you’ (St. John, ch. XII, v. 8):

‘I go about a good deal among working-class women,’ she added.

‘No one has ever said it,’ observed Lady Caroline, ‘but how painfully true it is that the poor have us always with them’ [13, с. 411].

Одной из причин, по которым Г.Х. Манро так интересовался российскими реалиями, является его любовь к дикой природе и средневековой истории. Этель Манро упоминает, что он был очарован такими городами, как Псков, потому что считал, что

именно так должен выглядеть средневековый город.

Персонажей, не чувствительных к природе, пытающихся укротить стихию, настаивает расплата в рассказах Г.Х. Манро. Герой рассказа “The Holy War”, Бевил Йелмтон, возвращается из России в Англию, чтобы вступить во владение горячо любимым старым домом в поместье, в котором он провел свое детство. По пути он представляет себе каждую деталь скотного двора, пруда, фруктового сада, с умилением вспоминая домашних животных (уток, петухов, свиней) и, конечно, окружающую дикую природу, особенно щеглов в саду: “There were a hundred other heart-enslaving things that he remembered from his boyhood’s days, and the wonder was that the glamour of them had stood the critical test of maturing years” [12, с. 216].

Однако хозяйственная супруга героя, Тэрза, заранее приезжает в поместье и сообщает мужу, что она сделала ряд улучшений: засыпала пруд, вырубил старые деревья, избавилась от бойцовских петухов, выгнала из дома кота Питеркина и велела слуге перестрелять сов в лесу, так как они пугали ее своим уханьем. Бевил возвращает всё в прежнее состояние, а Тэрзу настаивает кара природы – на нее нападает раненый дикий лебедь, пока она плывет в лодке по местной реке. На участь Тэрзы похожи судьбы Сильвии в “The Music on the Hill”, миссис Де Ропп в “Sredni Vashtar”, двух враждующих дворян в “The Interlopers”.

К дикой природе близок типаж, созданный Г.Х. Манро, – “the man that wolves have sniffed at”. Это образ сильного мужчины, не зависящего от социальных конвенций, тягот брака и смело путешествующего по миру (например, молодой Том Керивэй в “The Unbearable Bassington”). Сам образ волка – важен в прозе Г.Х. Манро. Известно, что Г.Х. Манро иногда заводил у себя диких животных в качестве питомцев, включая волчат.

В романе “When William Came” Марэй Йовиль восхищается волками, которых встречал в сибирских лесах и Северной Африке: “Yeovil had encountered wolves in North African deserts and in Siberian forest and wold, he had seen them at twilight stealing like dark shadows across the snow, and heard their long whimpering howl in the darkness amid the pines; he could well understand how a magic lore had grown up around them through the ages among the peoples of four continents, how their name had passed into a hundred strange sayings and inspired a hundred traditions” [16, с. 137-138].

Дикие животные, как представители природы, стоящей выше человеческого общества с его условностями и лицемерием, символизируют дионисийское начало в прозе Г.Х. Манро, связанное с юностью, силой и красотой. Соперничество между Комусом Бэссингтоном и Кортни Югалом за расположение девушки, Элен, сравнивается с конкуренцией в мире животных (“The Unbearable Bassington”). На бале-маскараде в Вене российский дипломат говорит Элен, что Бог одарил ее соотечественников вечной юностью и что месье Югал

«изумительное животное» (“splendid animal”), имея это в виду как комплимент самого высокого порядка.

В.С. Притчет утверждает, что основной мишенью многих писателей-сатириков в первой четверти 20-го века были условности, социальные конвенции, ведущие к лицемерию (“the early period when the chief target was the cult of convention”). По словам Притчета, Г.Х. Манро “writes like an enemy” и “society has bored him to the point of murder” [18, с. 18]. Лицемерие – преступление, наиболее часто осуждаемое Г.Х. Манро как глубоко укоренившееся на социальном уровне.

Выводы. Проведя анализ роли России в жизни Г.Х. Манро и функций российских мотивов в творчестве писателя, можно сделать несколько основных выводов:

1. Российские реалии воспринимались Г.Х. Манро в контексте социальных и политических перемен накануне Первой мировой войны.

2. Россия ассоциируется в творчестве Г.Х. Манро с дикой природой, источником свободы и простора – в противопоставлении ограничивающим людей условностям светского общества.

3. Поверхностное увлечение социалистической доктриной, напускная забота о бедном населении среди персонажей, увлекающихся «модой» на всё русское, осуждаются иронией автора.

Необходимо отметить, что данные выводы не имеют исчерпывающего характера и требуют дальнейшей разработки. Тем не менее, они обеспечивают определенную основу, которая может помочь создать адекватный перевод произведений писателя на русский язык.

Литература

1. Asquith C. *Diaries. 1915-1918*. London: Hutchinson, 1968.

2. Birden L.M. ‘Saki’s “A Matter of Sentiment”’, in: *Explicator*. 1998. 56/4. P. 201-4.

3. Byrne S. *The Unbearable Saki. The Work of H.H. Munro*. Oxford. 2007.

4. Garnett E. *Early Russian History*, in: *The Bookman*. 1900. №8. P. 155.

5. Gibson B. ‘Saki’s Dependent Dissidence: Exploring “The West Wing,” in: *English Language Notes*. 2005. 42/3. P. 39-52.

6. Hindle W. *The Morning Post: 1772-1937*. London. 1937. P. 2.

7. Hunter J. *Edwardian Fiction*. Harvard. 1964.

8. Langguth A.J. *Saki: A Life of H.H. Munro, with six stories never before collected*. London; New York. 1981.

9. Munro H.H. *The Rise of the Russian Empire*. London. 1900.

10. Munro E. *A Biography of Saki*, in: Munro H.H. *The Square Egg and other sketches with three plays*. London. 1929.

11. Munro H.H. *Morning Post*. 1906. 15 January. P. 67-68.

12. Munro H.H. *The Collected Short Stories of Saki*. London. 1993.

13. Munro H.H. *The Penguin Complete Saki. With an introduction by Noel Coward*. London. 1976.

14. Munro H.H. *The Religion of the Slavs*, signed ‘H.H. Munro,’ in: *The Athenaeum*. 1900. 14 April. P. 466.

15. Munro H.H. *The Rise of the Russian Empire*. London: Grant Richards, 1900.

16. Munro H.H. *When William Came: A Story of London Under the Hohenzollerns*. London. 1926.

17. Priestley J.B. *The Edwardians*. London. 1970.

18. Pritchett V.S. *The Performing Lynx*, in: *New Statesman*. 1957. 5 January. P. 18-19.

19. Reynolds R. *A Memoir of H.H. Munro*, in: Munro H.H. *The Toys of Peace*. London. 1919.

20. Salemi J.S. *An Asp Lurking in an Apple-Charlotte: Animal Violence in Saki’s The Chronicles of Clovis*, in: *Studies in Short Fiction*. 1989. 26/4. P. 423-430.

ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ

Ruslan Mikhailovsky

Teacher of the Department of Philosophy,

Ivan Kozhedub Kharkiv National Air Force University

Руслан Михайловський

викладач кафедри філософії,

Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

CONCEPTUALIZATION OF SPIRITUAL SAFETY: SOCIAL-PHILOSOPHICAL ASPECTS КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ДУХОВНОЇ БЕЗПЕКИ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

Summary: The article analyzes the actual threats in the spiritual sphere of contemporary society. The sources, scales and possible consequences of influence on national interests are determined. The methodological and theoretical foundations of providing spiritual safety are substantiated.

Key words: *spirituality, spiritual security, spiritual values, spiritual threats, spiritual sphere.*

Анотація: У статті проаналізовано актуальні загрози в духовній сфері сучасного соціуму. Визначено їх джерела, масштаби та можливі наслідки впливу на національні інтереси. Обґрунтовано методологічні та теоретичні засади забезпечення духовної безпеки.

Ключові слова: *духовність, духовна безпека, духовні цінності, духовні загрози, духовна сфера.*

Постановка проблеми. На тлі посилення загроз і зростання нестабільності у світі, що сприяло усвідомленню необхідності системних змін не лише економічного порядку, а й соціально-культурного, особлива увага приділяється питанням “духовної безпеки”. Сьогодні демонструє гостру потребу в солідарності, згуртованості розшарованого суспільства, яку неможливо досягти без загальноприйнятих цілей та духовно-моральних цінностей як основи всього подальшого розвитку. “Духовна безпека” існує у вигляді однієї із важливих і головних нереалізованих суспільних потреб. Це підкреслює важливу актуальність її теоретичного осмислення, а також емпіричного вивчення (моніторингу), що дозволить більш чітко і конкретно визначити національні інтереси та загрози в духовній сфері, ієрархію цілей та задач щодо її забезпечення.

Мета: соціально-філософське осмислення “духовної безпеки” як фактору сталого розвитку суспільства, її сутнісних характеристик, особливостей та методологічних принципів формування в індивідуальному та соціальному вимірах.

Виклад основного матеріалу. Питання духовної безпеки давно турбують наше суспільство, особлива зацікавленість до них виникла на тлі посилення загроз і зростання нестабільності у світі, що сприяло усвідомленню необхідності системних змін не лише економічного порядку, а й соціально-культурного.

Попри нагальну соціальну потребу повномасштабне й глибинне осмислення духовної безпеки як важливої проблеми сучасного суспільства взагалі та складової національної безпеки, на жаль, поки що не відбулося, що пояснюється низкою причин. Всупереч формально-логічному правилу повноти поділу, визначаючи такі сфери безпеки, як економічна, політична і соціальна, не виокремлюють духовну.

Сфера духовного не є річ абстрактна і відірвана від реального фізіологічного життя, вона

стосується безпосередньо всіх і кожного та визначає наше життя у всіх її проявах. Духовний світ має свій цілком відчутний і реальний за своїми наслідками соціологічний вимір, не заперечує релігійно-філософського початку, але переломлює його в своїй “грубій емпіричності буднів”. Це вимір певним чином доступний науковому дослідженню і соціологічній передбачуваності.

Духовна сфера суспільства досить багатогранна. До неї відносять весь світ ідеального: сукупність різних знань, ідей, ідеали, принципи, типи світогляду, твори мистецтва, освіти, виховання, їх відображення у свідомості й поведінці людей, різні відносини, заклади (музеї, театри, галереї та інші організації, інститути і інституції) тощо. Духовна сфера суспільства включає також, духовне виробництво, розподіл, обмін, споживання та зберігання духовних цінностей (ідей, уявлень, наукових знань, ідеалів тощо), здійснюваних за допомогою певних соціальних інститутів. Сюди відносять освіту, ідейне, моральне, релігійне, естетичне, правове виховання. Дехто з філософів відносить сюди дух та ін., вкладаючи в це різний зміст, а також різноманітні форми, засоби залучення людей до духовної культури, які функціонують у взаємозв'язку з іншими видами суспільного виробництва, являють собою процес формування й задоволення духовних потреб та виробництва суспільної свідомості.

Тому, проблема духовної безпеки — це не лише збереження духовних цінностей суспільства, держави, нації, людства, а й захист функціонування всієї духовної сфери суспільства. Саме в духовній сфері, як зазначалося вище, формуються ціннісні засади суспільства, виробляються духовні блага і задовольняються духовні потреби нації та людства завдяки функціонуванню соціокультурних інститутів науки, освіти, моралі, мистецтва, релігії. Унаслідок цього формується духовний потенціал суспільства сталого розвитку, культура безпеки як відповідь на виклики глобалізації та реалізація потреби самозбереження людського роду. Але

підґрунтям для функціонування духовної сфери є вищі цінності як духовні сенсоутворюючі засади існування людства, що забезпечують духовну сталість і цільність людини, моральне здоров'я суспільства, його духовний імунітет і добру волю.

Духовні загрози є не менш небезпечними, ніж військово-політичні чи економічні, але у науковій літературі сам термін "духовна безпека" ще не знайшов свого практичного застосування. Однією з причин несприйняття терміну "духовна безпека" є відсутність подібного поняття в науковому обігу західноєвропейської та американської соціально-філософської й політичної думки, що є характерним для раціоналістичного типу мислення.

По-перше, питання духовної безпеки є одним із ключових елементів національно-патріотичного диспуту. Як специфічна складова національної безпеки, духовна безпека включена в усі її види. Вона являє собою стан особистості, суспільства і держави, що забезпечує їх нормальне взаємозалежне існування і функціонування, а також творчий культурно-цивілізаційний розвиток вже сформованого національного способу життя.

По-друге, суб'єктивною причиною обережного використання словосполучення "духовна безпека" є складність і невизначеність її об'єкта. Неможливість встановити чіткі критерії, що відповідають сталому й здоровому стану духовності суспільства.

По-третє, безпеки, які виникають у духовній сфері суспільства, автори частіше відносять до інформаційно-психологічного та інформаційного видів безпеки, оскільки інформаційний простір частково збігається з духовним, хоча лише у тандемі "інформація-знання".

Під час розгляду інформаційної безпеки в техногенному аспекті смислове навантаження лягає передусім на проблему забезпечення захисту інформації. А коли інформаційну безпеку аналізують у гуманітарному ключі, то інформаційні технології розглядають переважно як засоби впливу, управління і маніпулювання духовними процесами суспільства і свідомістю особистості, використовуючи мережу Інтернет та ЗМІ. Проте, духовна сфера набагато ширша за інформаційну і містить феномен, що не вписується в характеристики інформаційних. Широка поінформованість людини ще не свідчить про її високу духовність, як і рівень інформатизації суспільства не є показником його духовності.

Останнім часом сформувалася тенденція, коли проблеми духовної безпеки почали розглядати у сукупності з проблемами, притаманними гуманітарній сфері. З одного боку, це є виправданим, оскільки гуманітарна сфера справді охоплює і духовні процеси, як різновид соціокультурних. Та з другого - за такого підходу втрачається специфіка аналізу духовних проблем безпеки суспільства, оскільки відбувається розширення меж предмета дослідження. Методологічним підґрунтям вирішення гуманітарної сфери є акцентування на

соціокультурному аспекті безпеки, на відміну від техногенного.

Згідно з поглядами, що склалися в класичній філософії, суттєвими критеріями, які визначають вектор людської діяльності, є вищі духовні сенсоутворювальні цінності добра, істини, краси, віри, надії та любові, що становлять ядро ціннісної системи культури будь-якого соціуму. Вищі духовні цінності, репрезентуючи систему значущостей, цілей та ідеалів певного соціуму, розглядають як критерії рівня цивілізованості суспільства, що визначають соціокультурний зміст і спрямованість історичного процесу.

Регулятивна функція вищих цінностей реалізується в життєдіяльність суспільства через ситуацію перманентного і, частіше, неусвідомленого вибору між добром і злом, істиною та хибністю, прекрасним і потворним, вірою та нігілізмом, надією і розпачом, любов'ю й ненавистю. Саме цей вибір визначає і спрямованість особистості, і вектор розвитку суспільства. Виконуючи сенсоутворювальну функцію, вищі цінності реалізуються через відповідні підсистеми соціально-політичних, економічних пріоритетів, соціально-психологічних настанов і мотивацій.

В умовах розширення можливостей маніпулювання свідомістю на підставі руйнації старих ідеологічних ціннісних систем і штучного створення нових духовних та політичних кумирів сьогодення роль вищих цінностей, як духовної основи стабільності соціуму зумовлена, також специфічними ідеологічними функціями. Духовні ідеали, визначаючи вищі сенси існування і спрямованість суспільного розвитку, становлять "духовний код" соціуму, виконують функцію духовного єднання і зміцнення суспільства, як політичної нації. Система духовних цінностей і моральних норм є однією з важливих умов забезпечення політичної і соціальної стабільності суспільства. Вона виконує роль імунної системи соціального організму, яка захищає його від інфікування руйнівними і деструктивними ідеями насильства, ксенофобії, радикального націоналізму, сепаратизму, моральної уседозволеності тощо. Так, найвищі цінності формують ядро духовного потенціалу суспільства, духовний стрижень особистості, забезпечуючи її духовну і морально-вольову стійкість, націленість на відстоювання національних інтересів, захист суверенітету і територіальної цілісності держави.

Найвищі цінності у сучасних кризових умовах будь-якого суспільства набувають значення важливого духовного чинника соціальної стабільності та безпеки, ціннісних засад формування культури безпеки, визначають світоглядні, моральні, гуманістичні, політичні, науково-технологічні та екологічні пріоритети розвитку держави, є провідними критеріями її сталого просування.

Духовні цінності суспільства, що становлять фундамент первинних сенсів суспільного буття, є найвищим рівнем регуляції соціальних процесів, вони формують усталену систему суспільних

відносин і зміцнюють соціум. На переконання деяких науковців, як В. Горлинський, однією з причин виникнення реальної загрози самознищення суспільством є втрата людством універсальної ціннісної системи, що спирається на вищі духовні та моральні абсолюти [1, 2].

Одним із шляхів виходу людства з глобальної кризи є передусім створення духовних засад, які забезпечували б усталеність і безпеку суспільного розвитку, переорієнтацію свідомості з утилітарних, споживацьких на вищі ціннісні основи, актуалізацію екологічних імперативів і повернення до духовних витоків.

Суперечність між важливістю ролі духовних цінностей, яку вони відіграють у безпеці держави, і реальним критичним станом духовності суспільства на сьогодні є проблемою і соціальною потребою в її розв'язанні. В. Горлинський звертає увагу на те, що порушену проблему для українського суспільства, як приклад, актуалізують наступні чинники:

- криза світоглядних засад, зумовлена зломом старих та несформованістю нових стратегічних пріоритетів на пострадянському просторі;
- поляризація ідеологем і відповідних цінностей в українському суспільстві, що виражається в різноспрямованості геополітичних векторів його розвитку та може сприяти розколу нації;
- поява інформаційних технологій для маніпулювання свідомістю громадян, в інтересах окремих політичних та інших груп;
- духовна маргіналізація, відсутність духовно-релігійної, культурної та громадянської самоідентифікації значної частини населення і зростання на цьому тлі впливу неорелігійних псевдодуховних організацій, тоталітарних сект, громадянська індиферентність населення;
- вимивання національних і традиційних цінностей українського народу та нав'язування масовій свідомості примітивних утилітарних смислів споживання і репродуктивного існування як наслідок глобалізаційного процесу.

Таким чином, методологічною підставою виокремлення вищих духовних цінностей із сукупності інших соціокультурних значущостей у контексті безпеки та усталеності людського розвитку є їх функціонування як специфічних духовних, сенсоутворювальних джерел існування людства та ядра механізму самоорганізації безпеки суспільства [1, 2].

Справедливим буде твердження, що вищі духовні цінності все частіше виступають як чинник безпеки сучасного суспільства. Так, дослідження духовних засад розвитку суспільства передбачає з'ясування ролі духовного чинника в історичному процесі. В історії розвитку суспільства відомо багато прикладів, коли духовний чинник відіграв визначальну роль у долі народів. Мислителі наголошують, що конфуціанська мораль сприяла стабільному існуванню Китайської цивілізації. Загальновідомим є історичний факт про те, що імперію Арабського халіфату було створено на

ціннісних засадах ісламу. Багато написано про вплив християнських духовних основ на економічний, політичний, соціальний і культурний розвиток Київської Русі, на зростання її зовнішньополітичного авторитету серед цивілізованих держав світу. На ролі протестантської етики в економічному і соціокультурному розвитку Західної Європи наголошував, зокрема, М. Вебер.

На тлі посилення загроз і зростання нестабільності у світі проблема духовної безпеки виходить на перший план і стає тим першопочатком, від якого залежить все майбутнє як окремого індивіда, так і людства в цілому. Саме від напруження сили духу залежить, чи зможе людина уникнути загибелі. Водночас – це також ситуація випробування самої культури як онтологічної основи людського духу. Тільки в поєднанні з духом розум може бути вищим за штучний інтелект. Пошук нових духовних засад буття – це загальна ознака сучасності. Проблема духовності – це не тільки проблема виживання цивілізації, соціуму, а й проблема особистісного існування.

Деякі зигзаги соціально-історичного прогресу пояснюють у літературі відступом суспільства від його духовних підвалин. Наприклад, Е. Штерман зазначає, що розкладання і загибель античної цивілізації є наслідком відсутності власної духовної культури Риму. На думку П. Сорокіна, найважливішим чинником соціокультурних змін є розкладання домінуючої культурної системи (менталітету, філософії, релігії, етики тощо). Отже, дискредитація і руйнування традиційних ціннісних засад, за твердженням культурологів, зазвичай передували економічним, політичним і соціальним катаклізмам у суспільстві. Так, у радянському суспільстві саме розчарування у недосяжності комуністичних ідеалів, подвійна мораль, тощо сприяли руйнуванню ідейних основ і створенню передумов для кардинальної трансформації соціалістичної системи. [2].

Унаслідок переходу суспільства у фазу інформаційного розвитку і підвищення ролі інформаційних технологій економічний та технологічний прогрес і безпека суспільства дедалі більше визначаються духовно-інтелектуальним розвитком соціуму. Інформаційну й духовну сфери аналітики розглядають як поле бою нового типу війн — духовно-моральних, які ведуть за цінності та інтереси. Така війна, вважає Л. Шершньов, “б’є по сутнісній основі людини, її культурному ядру, моральності, ментальності” [3, С.74].

Треба зауважити, що проблема духовності є такою багатогранною і безмежною, як і неохоплений світ, що межує з матеріальним світом, тому існує багато філософських традицій, починаючи з Платона, які репрезентують це явище. А стислий історичний аналіз показує закономірну кореляцію духовних і соціально-політичних процесів, якою не можна нехтувати, визначаючи стратегію національної безпеки держави.

Відправною точкою аналізу ролі духовних цінностей у розбудові сталого суспільства є існуюче, у

традиції раціональної філософії, розуміння духовності як взаємодії розумово-споглядальних та вольових процесів, що об'єктивуються в артефактах культури. Тобто, поняття духовності як процесу виражає тісний взаємозв'язок ідеального і діяльного, результатом якого є духовна культура, відображена в цінностях. С. Кримський визначає духовність як “ціннісне домобудівництво” не лише індивіда, а й нації — як “ціннісний досвід людства” [4].

Дослідник Г. Горак розглядає духовність через поняття духу як сукупність смислових та ідейних надбань людства в процесі його історичного розвитку, акумульованих у відповідних духовних формах, до яких вона відносить всі форми суспільної свідомості, норми, цінності та ідеали. Трансляційними каналами духовності вона вважає освіту, виховання, ідеологію, просвіту, культуру і засоби масової інформації [5].

Суспільна свідомість за своїм змістом є відображенням суспільного буття. Як і свідомість загалом, виражає певне ставлення до дійсності, соціальних потреб та інтересів. Усвідомлення останніх сприяє спрямуванню діяльності людей на досягнення поставлених цілей. Дослідник В. Кузнецов, точку зору яку я поділяю, під “духовною безпекою” пропонує розуміти процес збереження розвитку цілей, ідеалів, цінностей, норм і традицій людини, сім'ї і суспільства; справедливості; соціальних інститутів і мереж; забезпечення сталої і конструктивної взаємодії людей з захищеністю їх від неприйнятних ризиків, загроз, небезпек та викликів; ефективного запобігання загроз на основі випереджаючої стратегічної партнерської культури компромісу [6].

Іншими словами, найважливішою складовою духовної безпеки виступає культура довіри, яка в контексті концепції безпеки може бути представлена як ступінь важливості та дієвості в суспільстві на певному етапі його розвитку цінності довіри і довірчих відносин у системі соціальних зв'язків і взаємодій, що визначає ставлення індивідів і суспільства в цілому до проблеми формування довірчих відносин як необхідної умови забезпечення соціальної безпеки. Наприклад Н. Луман розрізняє “упевненість” та “довіру”, розглядаючи їх як самостійні соціальні феномени. “Упевненість” він тлумачить як очікування стабільності функціонування соціальних систем, а “довіру” — як очікування благонадійної поведінки потенційного партнера в конкретній ситуації взаємодії у так званих особистих (психологічних) системах. “Упевненість” виникає у тому разі, коли у індивіда відсутні альтернативні стратегії дії в обставинах, що склалися, а якщо ж він обирає один із можливих варіантів, то в цьому випадку має місце “довіра”: “Якщо у вас немає альтернатив, ви перебуваєте в ситуації упевненості. Якщо ви обираєте одну дію, віддаючи перевагу їй над іншими, усупереч можливості бути розчарованим у діях інших, ви визначаєте ситуацію як ситуацію довіри”, — писав Луман у книзі “Довіра і влада” [7, с. 99]. Отже, довіра,

на думку Н. Лумана, має циркулярний характер, є підставою утворення соціальних систем, в силу чого виступає “універсальним соціальним фактом” щодо створення стратегії надійності, визначення її потенціалу і запасів, хоча при наявності елементів взаємного ризику як результату взаємодії сторін (індивідів, влади і громадян тощо). З цієї точки зору в соціології прийнято вживати термін “соціальна довіра”.

Тривалий шлях становлення цього поняття в науці пов'язаний з іменами відомих соціологів — М. Вебера, Е. Дюркгейма, Т. Парсонса, П. Штомпки, Ф. Фукуями та ін. Слідуючи логіці нашого дослідження і представлених вище ідейних пасажів, соціальна довіра постає у вигляді соціального механізму забезпечення соціальної безпеки суспільства й особистості в умовах соціальної невизначеності, нестабільності та ризику. Виходить, що довіра здатна невизначеність трансформувати в певну форму визначеності у вигляді формування почуття впевненості в собі, оточуючих людях, організаціях, суспільстві в цілому.

Тоді впевненість стає синонімом довіри, що відповідає поглядам Е. Гідденса, але суперечить точці зору А. Селигмена. Якщо Е. Гідденс воліє розглядати довіру як прояв впевненості, виділяючи при цьому два типи довіри: довіра до людей і довіру до абстрактних систем, то А. Селигмен не схильний до такого узагальнення і дотримується диференційованого підходу до інтерпретації зв'язки понять “впевненість-довіра”, вважаючи, що саме руйнування впевненості, зважаючи на зміни ролівої структури і ролівого характеру соціальних взаємодій, зростання ролівої невизначеності і непрозорості, стало джерелом появи довіри як специфічного соціокультурного явища [8, 9].

Отже, довіра, як певний стан психологічного внутрішнього спокою, що проявляється за відсутності подразників та переживань є необхідною умовою безпеки особистості і в цілому духовної безпеки. Якщо людина плекає довіру то гарантовано можна сказати що вона розраховує на вірність спільним інтересам. Ввіряти довірених у особисті проблеми, секрети, брати на замітку поради і бути впевненим за їх безпеку та конфіденційність є основою духовної захищеності.

Початок ХХІ століття характеризується актуалізацією розробок, спрямованих на дослідження специфіки трансформації феномена духовності та духовної безпеки в умовах глобалізації. В той же час конструктивний діалог ускладнюється об'єктивною неузгодженістю між різними системами духовного мислення. Проблема міжцивілізаційної взаємодії вимагає узгодження особливостей розуміння духовності, характерних для окремих культур, із загальнолюдськими. Така ситуація призводить до специфічної інтерпретації універсальних духовних цінностей. Тому аналіз нормативно-регулятивного потенціалу універсальних духовних цінностей в умовах глобалізації є актуальним і значимим у практичному відношенні. В такому разі духовна безпека має розглядатись виключно в діалозі

культур та підвищення рівня самосвідомості, як необхідної умови розвитку духовної безпеки особистості. Саме проблема самосвідомості є однією із центральних тем у багатьох наукових теоріях. Більшість дослідників під самосвідомістю схильні розуміти усвідомлення людиною себе як особистості, процес, за допомогою якого людина пізнає себе і ставиться до самої себе. Результатом самосвідомості є уявлення про себе, тобто “Я-концепцією”. Вона виникає у людини в процесі соціальної взаємодії як результат психічного розвитку, як щодо стійке й те водночас підвладне внутрішнім змін і коливань психічне придбання. У результаті самопізнання формується система знань про себе, свої можливості, свого місця та призначення в житті, формуються ціннісні орієнтації. Усталена самосвідомість на основі ціннісних орієнтацій створює можливість саморегуляції поведінки, вчинків, дій, думок, почуттів, фізичних і вольових зусиль.

Науковці доводять, що конфлікт цінностей складно піддається вирішенню, тому що стереотипи масової свідомості досить стійкі і змінити їх складно. Неможливо переконати тих, хто відмовляється прийняти нові правила життєдіяльності. Потрібно враховувати той факт, що суспільній свідомості притаманна консервативність щодо певних суспільних явищ, навіть якщо об’єктивні умови значно змінюються і викликають до життя нові відповідні ціннісно-нормативні уявлення. За усталеними ціннісними орієнтаціями і установками стоять принципи, позбутися яких важко або неможливо – адже останні формувалися із традицій, системи переконань і вірувань, культурних стереотипів сім’ї, спільноти, нації і порушення їх суттєво впливають на суспільну свідомість і самосвідомість особистості. Зміна свідомості – це складний, витончений та суперечливий процес. Чим сильніше закріплені старі типи ціннісних орієнтацій у свідомості особистості, тим гостріше цей процес відбувається. Така ситуація веде до того, що нові цінності не сприймаються серйозно, не засвоюються органічно [10, с. 58].

Зважаючи на вищезазначене, справедливим буде твердження, що “духовна безпека” – це система умов, що дозволяє якомусь суспільному об’єктові (культурі, суспільству) зберегти свої життєвоважливі параметри в межах норми, що історично склалися. Їх вихід за рамки норми під впливом різного роду чинників веде до дезорганізації, і кінець кінцем, до національної катастрофи, тобто до розпаду суспільства як цілісної системи у зв’язку з руйнуванням тих елементів що створюють його духовні засади [11, с. 209]. Так, дослідник В. Баранівський акцентує увагу на тому, що теоретичною основою, яка вимагає переосмислення вихідних методологічних положень теорії безпеки на сучасному етапі, є кардинальні зміни її ціннісних парадигм. На зміну ідеалу державної безпеки, головним фактором якої була її військова міць, прийшов ідеал стабільного розвитку громадянського суспільства. Робиться висновок, що нова парадигма

безпеки потребує суттєвих змін в системі цінностей та орієнтацій світосприйняття [11].

В аналізі феномена духовності, загалом проблем духовного розвитку сучасного суспільства виокремився новий підхід, пов’язаний з розглядом духовної безпеки в межах забезпечення національної безпеки. Такі акценти в наукових дослідженнях стали можливими і необхідними після краху радянської тоталітарної системи й появою суспільств перехідного періоду. З’являються наукові праці, автори яких, спираючись на дослідження доробок теоретиків Заходу і США, здійснюють спроби опрацювання теоретичних положень національної безпеки та власних концептуальних моделей національної безпеки в сучасних умовах.

Фундаментальним дослідженням з питань національної безпеки в умовах соціокультурних трансформацій є монографія О. Дзьобаня [12]. У роботі зроблена спроба системного поєднання різних методологічних підходів до аналізу основних аспектів забезпечення національної безпеки. Серед чинників, що впливають на національну безпеку в умовах соціальних трансформацій, дослідник виділяє архетипи й ментальність, які є невід’ємними атрибутами духовності.

Поділяю точку зору Олени Хилько, яка аналізуючи законодавчий та організаційно-управлінський підходи до визначення шляхів забезпечення національної безпеки звертає увагу на недостатню присутність соціокультурного підходу. Тому обґрунтовує роль і значення громадянського суспільства в забезпеченні національної безпеки, яке здатне забезпечити єдність людини, суспільства, нації, держави і організувати належний громадянський контроль за національною безпекою, гарантувати стабільний і безпечний розвиток суспільства в усіх сферах його життєдіяльності [13, с. 59].

У своїх дослідженнях національної безпеки Г. Ситник, окрім державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичних основ розвитку, сім’ї та соціальної справедливості, виділяє духовність як основну національну цінність. Зазначається, що врахування в процесі державного управління суті, джерел, механізмів і закономірностей формування національних духовних цінностей є головною передумовою збереження цілісності суспільства та його прогресивного розвитку [14, с. 215].

У працях дослідників констатується, що інформаційне суспільство забезпечує зростання освітнього, професійного, культурного рівня людини; сприяє перетворенню людини економічної на людину творчу. Вона стає не тільки метою і мірилом суспільного розвитку, але і його визначальним фактором. При цьому вказується, що під впливом інформаційного середовища в системній тріаді “біо-труд-соціо”, що представляє людину, провідні позиції посідає “людина-соціо” особистісне, нематеріальне начало людини. Тим самим поінформованість сприяє становленню духовності людини, а отже, і її безпеки.

Також, ряд вітчизняних дослідників вважають освіту та виховання особливими складовими системи формування духовної безпеки та розвитку суспільства. Так, І. Утюж визначає освітній потенціал особистості як духовний феномен, що є запорукою надбання нею основної соціальної цінності постіндустріального суспільства – інформації. Як згусток людської активності, він приймає участь у формуванні потреб та їх реалізації, що забезпечує сталий розвиток інформаційного суспільства, а отже, є гарантом безпеки такого суспільства та людини в ньому [15, с. 131-132].

Дослідник С. Хмурковська наділяє сім'ю властивостями провідника патріотизму та національного духу, акцентуючи увагу на важливості спрямування виховання на розвиток духовності та суспільне благо [16, с. 130]. Злагода і порозуміння як гаранті соціальної і національної безпеки виносяться дослідницею на перший план.

Проблемам зв'язку освіти із питаннями національної самоідентифікації, національної самосвідомості, національних традицій та менталітету присвячена робота І. Житарюка. Автор розглядає освіту як функцію держави зі створення і розвитку інтелектуально-духовних форм і ресурсів об'єднання нації і забезпечення національної безпеки [17, с. 173]; також веде мову про елітарну освіту, що формує еліту як групу носіїв вищих цінностей і цілей, вищої відповідальності за долю держави, нації, цивілізації [17, с. 175].

Отже, питання духовної безпеки потребує подальшого соціально-філософського осмислення. Духовна безпека повинна визначатись як фактор сталого розвитку суспільства, її сутнісних характеристик, особливостей та методологічних принципів формування в індивідуальному та соціальному вимірах. Втрата людиною, суспільством духовних цінностей супроводжується втратою життєвих сенсів, ідеалів, орієнтацій, а також ціннісним вакуумом і, як наслідок, руйнуванням духовного, морально-вольового стрижня особистості, духовною кризою соціуму. Захист вищих духовних цінностей суспільства від руйнування є питанням національної безпеки держави.

Список літератури:

1. Горлинський В.В. Філософія безпеки і сталого людського розвитку: ціннісний вимір: монографія : Київ, 2011. 377 с.
2. Горлинський В.В. Духовні координати безпеки суспільства [Електронний ресурс] / В.В. Горлинський. Режим доступу: http://www.niisp.gov.ua/ydanna/panorama/issue.php?s=prnb11&issue+2006_1.
3. Шусть В.В. Ціннісно-історичні концепти як чинники традиційної системи виховання. *Актуальні проблеми психології: Етнічна психологія.*

Історична психологія. Психолінгвістика: – Т. IX, частина 5. – 2010 – С. 70–75.

4. Кримський С. Б. Заклики духовності ХХІ століття: (3 циклу щорічних пам'ятних лекцій імені А. Оленської-Петришин, 2002 р.) - К.: Академія, 2003. - 32 с.

5. Горак Г.І. Філософія: Курс лекцій. – К., 1997.

6. Кузнецов В.Н. Социология безопасности: программа учебного курса / В.Н. Кузнецов // Безопасность Евразии. — 2002. — № 3. — С. 624.

7. Міхеєва В. В. Довіра як феномен соціальної реальності / В. В. Міхеєва // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Сер. : Філософія, філософія права, політологія, соціологія. - 2014. - № 1. - С. 76-83

8. Гидденс Э. Устроение общества: Очерк теории структуризации / Э. Гидденс. – М.: Академический Проект, 2003. – 528 с.

9. Селигмен А. Проблема доверия / Адам Селигмен ; пер. с англ.И. И. Мюрберг, Л. В. Соболевой. – М. : Идея-Пресс, 2002. – 256 с.

10. Лісовський П.М. Феномен духовної безпеки як система цінностей у соціокультурних вимірах / П.М. Лісовський // Гуманітарний вісник ЗДА. – 2007. – Випуск 28. – С. 56-63.

11. Баранівський В.Ф. вища освіта у вирішенні проблем духовної безпеки українського суспільства / В.Ф. Баранівський // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Філософія. – 2013. - №41(1). – С. 206-221.

12. Дзьобань О.П. Національна безпека в умовах соціальних трансформацій (методологія дослідження та забезпечення) : монографія / Дзьобань О. П. – Х. : Константа, 2006. – 440 с.

13. Хилько О.Л. Теоретичні засади визначення загроз національній безпеці України та шляхів її забезпечення : Дис... канд. політ. наук: 23.00.01 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 2004. — 202арк.

14. Ситник Г.П. Державне управління у сфері забезпечення національної безпеки України: теорія і практика : автореф. Дис. ... д-ра наук з держ. упр.: 25.00.01 / Ситник Г.П. – Київ, 2004. – 36 с.

15. Утюж І.Г. Парадигмальні засади освітнього простору: монографія / І.Г.Утюж. Запоріжжя: «Просвіта», 2012. 352 с.

16. Хмурковська С. Джерело нашої духовності – родинне виховання [Електронний ресурс] / Світлана Хмурковська // Електронне фахове видання “Українознавство” – 2006. - №3. – С. 130.

17. Житарюк І. Освіта як ресурс розвитку [Електронний ресурс] / Іван Житарюк // Електронне фахове видання “Українознавство” – 2007. - №4. – С. 171-177.

#10 (38), 2018 część 5
Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe
(Warszawa, Polska)
Czasopismo jest zarejestrowane i publikowane w Polsce. W czasopiśmie publikowane są artykuły ze wszystkich dziedzin naukowych. Czasopismo publikowane jest w języku polskim, angielskim, niemieckim i rosyjskim.

Artykuły przyjmowane są do dnia 30 każdego miesiąca.

Częstotliwość: 12 wydań rocznie.

Format - A4, kolorowy druk

Wszystkie artykuły są recenzowane

Każdy autor otrzymuje jeden bezpłatny egzemplarz czasopisma.

Bezpłatny dostęp do wersji elektronicznej czasopisma.

#10 (38), 2018 part 5
East European Scientific Journal
(Warsaw, Poland)
The journal is registered and published in Poland. The journal is registered and published in Poland. Articles in all spheres of sciences are published in the journal. Journal is published in **English, German, Polish and Russian.**

Articles are accepted till the 30th day of each month.

Periodicity: 12 issues per year.

Format - A4, color printing

All articles are reviewed

Each author receives one free printed copy of the journal

Free access to the electronic version of journal

1000 kopii.

Wydrukowano w «Aleje Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warszawa, Polska»

Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe

Aleje Jerozolimskie 85/21, 02-001
Warszawa, Polska

E-mail: info@eesa-journal.com ,

<http://eesa-journal.com/>

1000 copies.

Printed in the "Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warsaw, Poland»

East European Scientific Journal

Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warsaw, Poland

E-mail: info@eesa-journal.com ,

<http://eesa-journal.com>